Ion Toma

LIMBA ROMÂNĂ

pentru elevi, studenți și profesori

805.90
TH

COMPENDIU DE TEORIE ȘI APLICAȚII PRACTICE

Niculescu

Despre carte

Lucrarea de faţă se adresează cititorilor familiarizaţi cu problematica de bază a limbii române: profesori care se pregătesc pentru definitivat sau grade didactice, studenţi şi viitori studenţi la facultăţi sau colegii umaniste, funcţionari publici şi oameni de afaceri în a căror activitate comunicarea orală sau scrisă ocupă un loc important. Conceput în două volume, acest compendiu încorporează achiziţiile didactico-ştiinţifice la zi, pe baza cărora descrie, cu accent aplicativ şi normativ-didactic, sistemul de organizare şi funcţionare a limbii române actuale. Acest volum prezintă nivelele fonetic-fonologic şi lexicologic, mai puţin prezente în lucrări de acest tip şi insuficient avute în vedere în activitatea de cultivare a limbii.

Volumul al doilea, care va apare în curând,
va conţine: *morfologia, sintaxa şi stilistica.*

Despre autor

Ion Toma (n. 1947) este absolvent al Facultăţii de Filologie (1971), doctor în ştiinţe filologice (1980) şi conferenţiar universitar la disciplinele limba română contemporană şi istoria limbii române literare. A publicat 7 cărţi şi peste 60 de articole şi recenzii în domeniile lexicologiei, toponimiei şi gramaticii limbii române. Una dintre cărţi, *Enciclopedia limbilor romanice*, la care este coautor, a fost distinsă cu premiul *Timotei Cipariu* al Academiei Române. În ultimii ani, a publicat, singur sau în colaborare, un mare număr de lucrări de îndrumare didactică şi cultivare a limbii, foarte apreciate atât de către specialişti, cât şi de către marele public.

Scanned with OKEN Scanner

805.90
T71

Ion Toma

LIMBA ROMÂNĂ

Compendiu de teorie şi aplicaţii practice

- fonetică - fonologie
- lexicologie

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
„GH. ASACHI"
IAȘI
SALA DE LECTURĂ
PT. ADULȚI
L
643.947

Niculescu

Scanned with OKEN Scanner

2015 2 V

1 V 2019

423

Lucrarea urmează programa școlară aprobată de Ministerul Învățământului cu nr. 32665/1993.

© Editura NICULESCU SRL, Bucureşti, 1994
Adresa: 78182 – Bucureşti, Sector 1, Str. Octav Cocârlescu 79
Telefon/Fax 618.20.29
Coordonator: *Gheorghe Dumitru*
Coperta: *Simona Dumitrescu*
Procesare computerizată: *TOP-GAL SRL* (628 12 37)
Tipărit la: *„Imprimeria de Vest"* – *Oradea*, Cda. 231
ISBN 973-568-036-x

Scanned with OKEN Scanner

SUMAR

Notaţii .....folosite în lucrare 11
Prefaţă 13

I. PROBLEME GENERALE 15
1. Limbă şi comunicare 15
2. Limba ca sistem 17
3. Limbă, metodologie şi didactică 18
Bibliografie 20

II. FONETICA-FONOLOGIA 21
A. Producerea şi receptarea sunetelor limbii 22
1. Aparatul fono-articulator 22
2. Aparatul auditiv 23
3. Proprietătile sunetului 23
4. Articularea sunetelor limbii române 24
a. Vocalele 24
b. Consoanele 25
5. Acustica sunetelor limbii române 27
a. Vocalele 27
b. Consoanele 27
B. Perspectiva funcţională a sunetelor limbii române 28
1. Repere teoretico-metodologice în stabilirea şi caracterizarea unităţilor funcţionale 29
a. Stabilirea echivalenţei funcţio·le 30
b. Comutarea 30
c. Corelaţia 30
d. Semnul lingvistic şi corelaţia 30
e. Clasele echivalente şi neechivalente 31
f. Segmentarea 31
g. Reducţia variantelor 32

Scanned with OKEN Scanner

2. Sistemul fonologic 32
a. Unităţile segmentale 33
a.1 Vocalele 33
a.2 Semivocalele 34
a.3 Consoanele 35
a.4 Alofonele unităţilor fonematice (Realizarea fonetică a fonemelor) româneşti . 37
a.5 Alternanţe fonetice 41
b. Unităţile suprasegmentale 43
b.1 Unităţile suprasegmentale intensive 44
b.2 Unităţile suprasegmentale extensive 45
3. Structura fonologică 46
a. Segmentul vocalic 46
a.1 Segmentul vocalic simplu 46
a.1.1 Hiatul 47
a.2 Segmentul vocalic complex 48
a.2.1 Diftongii 48
a.2.2 Triftongii 50
b. Segmentul consonantic 50
b.1 Segmentul consonantic simplu 50
b.2 Segmentul consonantic complex 50
b.3 Segmentele consonantice intervocalice 51
c. Structura analitică a silabei 52
d. Structura fonologică a cuvintelor româneşti 53
d.1 Vocalele 53
d.2 Grupurile iniţiale şi finale de două consoan53e ..
d.3 Grupurile iniţiale de trei consoane 54
d.4 Grupurile finale de trei consoane 54
d.5 Frecvenţa fonemelor 55
d.6 Structura accentuală a cuvintelor româneşti .. 55
4. Relaţiile fonologiei cu celelalte niveluri ale limbii . 56
5. Tendinţe în sistemul fonologic al limbii române actuale 57

C. Ortografia şi ortoepia 59
1. Opoziţia (corelaţia) vorbit-scris 60
2. Opoziţia (corespondenţa) sunet-fonem-literă 61
3. Alfabetul 61
4. Principiile ortografiei româneşti 63
a. Principiul fonologic 64
b. Principiul etimologic 64

Scanned with OKEN Scanner

c. Principiul morfologic 65
d. Principiul sintactic 65
e. Principiul silabic 65
f. Principiul simbolic 65
5. Normele (regulile) ortoepice şi normele (regulile) ortografice 66
a. Elementele vocalice 66
b. Elementele consonantice 68
c. Accentul 69
d. Numele proprii 69
e. Despărţirea cuvintelor în silabe 69
f. Semnele ortografice 70
Bibliografie 72

III. LEXICOLOGIA 74

A. Noţiuni generale 75
1. Cuvântul 75
a. Forma şi conţinutul (semnificaţia, sensul) 76
b. Referentul şi denotaţia 78
c. Extensiunea şi comprehensiunea cuvântului 80
d. Trăsăturile distinctive ale cuvântului 80
e. Lexem şi alolexem (cuvântul ca ansamblu) 81
f. Echilibru şi transformare semantică 81
g. Arbitrariu şi motivat în cuvânt. 83
h. Cuvântul în sistem şi în enunţ (paradigmă şi sintagmă) 84
2. Categorii de unităţi lexicale 86
3. Identificarea şi analiza cuvintelor 88
a. Identificarea cuvântului 88
a.1 Permutarea 89
a.2 Substituţia 89
a.3 Distribuţia 89
b. Analiza unităţilor lexicale 90
b.1 Analiza combinatorie 90
b.2 Întrebările generalizatoare (şi aproximarea semnatică) 91
b.3 Analiza onomasiologică 91
b.4 Analiza componenţială 92
b.5 Semantica „intensională“ 93
4. Vocabularul ca ansamblu 93

Scanned with OKEN Scanner

B. Organizarea vocabularului limbii române contemporane 96
1. Organizarea externă (ierarhizarea prin uz) 96
a. Vocabularul activ şi vocabularul pasiv 98
b. Vocabularul literar - vocabularul neliterar (popular şi familiar) 101
c. Vocabularul de uz general - vocabularul cu (sferă de) utilizare limitată (regional, arhaic, neologic, argotic, de jargon, profesional) 103
d. Vocabularul de bază (fundamental, reprezentativ) - masa (restul) vocabularului 109
2. Organizarea internă a vocabularului 112
a. Sistematizarea semantică 112
a.1 Polisemia; paradigmă şi schimbare de sens (metaforă, metonimie, sinecdocă)
a.2 Omonimia 118
a.3 Sinonimia 121
a.4 Paronimia 124
a.5 Antonimia 126
a.6 Hiperonimia/hiponimia 130
a.7 Subansamblurile (câmpurile) lexico-semantice 130
b. Sistematizare formativă (etimologică) 134
b.1 Cuvintele-bază; analiza etimologică 135
b.1.1 Cuvinte moştenite 138
b.1.1.1 Din latină 138
b.1.1.2 Din limba dacă (autohtone, de substrat) 139
b.1.2 Cuvintele împrumutate 139
b.1.2.1 Imprumuturi slave vechi 140
b.1.2.2 Imprumuturi maghiare 140
b.1.2.3 Împrumuturi turceşti 141
b.1.2.4 Împrumuturi greceşti 141
b.1.2.5 Împrumuturi neologice (latino-romanice, germanice, englezeşti) 142

Scanned with OKEN Scanner

b.2. Formarea cuvintelor în limba română 146
b.2.1 Derivarea 147
b.2.1.1. Derivarea su sufixe. Clase semantice 148
b.2.1.1.1 Sufixe diminutivale 150
b.2.1.1.2 Sufixe augmentative 151
b.2.1.1.3 Sufixe moţionale 151
b.2.1.1.4 Sufixe pentru denumirea agentului 152
b.2.1.1.5 Sufixe pentru denumirea însuşirii . 152
b.2.1.1.6 Sufixe pentru denumirea instrumentelor 153
b.2.1.1.7 Sufixe pentru denumiri abstracte . 153
b.2.1.1.8 Sufixe colective 154
b.2.1.1 9 Sufixe care indică proveniența (originea) locală 154
b.2.1.1.10 Sufixe pentru indicarea modalităţii .55
b.2.1.1.11 Alte categorii 155
b.2.1.1.12 Falsele sufixe (prefixoidele) 155
b.2.1.2 Derivarea regresivă 159
b.2.1.3 Derivarea cu prefixe 161
b.2.1.3.1 Prefixe care marchează intensitatea maximă 162
b.2.1.3.2 Prefixe privative 162
b.2.1.3.3 Prefixe negative 162
b.2.1.3.4 Prefixe iterative 163
b.2.1.3.5 Prefixe delocutive 163
b.2.1.3.6 Alte prefixe 163
b.2.1.4 Falsele prefixe (prefixoidele) 164
b.2.1.5 Interfixele 167
b.2.1.6 Derivarea parasintetică 167
b.2.2. Compunerea 168
b.2.2.1 prin subordonare 169
b.2.2.2 prin coordonare 170
b.2.2.3 prin falsă parataxă 170
b.2.2.4 prin abreviere (sau cu abrevieri) 170
b.2.3 Conversiunea 171
b.2.3.1 prin determinare 172
b.2.3.2 prin distribuţie contextuală 172

Scanned with OKEN Scanner

b.3 Calcul lingvistic 172
b.3.1 Calcul de structură 173
b.3.2 Calcul semantic 174

C Onomasiologia 175

D Onomastica 177

E Frazeologia 182

F Lexicografia 188

1. Tipuri de dicţionare 188
a. Dicţionare monolongve, dicţionare bilingve şi dicţionare multilingve 189
b. Dicţionare extensive şi dicţionare selective 189
c. Dicţionare lingvistice şi dicţionare enciclopedice 190
d. Clasificarea dicţionarelor lingvistice 191
2. Probleme privind alcătuirea unui dicţionar 192

G. Lexicologia didactică (normativă) 193
1. Probleme privind forma cuvintelor 195
a. Formă literară - formă regională sau arhaică . . . 195
b. Neologismele 196
c. Cuvintele formate în limba română 197
d. Abrevierile 201
e. Numele proprii 203
2. Probleme privind sensul cuvintelor 204
a. Greşeli de semantizare 205
b. Pleonasmul 206
c. Dezacordul semantic (incompatibilitatea semnatică) 206
d. Adecvarea cuvântului la specificul textului 208
Bibliografie 213

Scanned with OKEN Scanner

NOTAŢIA FONETICĂ ŞI FONOLOGICĂ FOLOSITĂ ÎN LUCRARE

● Notaţii

[a,e,i,ă,î,o,u] - transcriu fonetic vocalele *a,e,i,ă,î,â,o,u*;

[p,b,f,v,m,t,d,s,z,n,ţ,g,h,l,r] - transcriu fonetic consoanele (respectiv sonantele) *p,b,f,v,m,t,d,s,z,n,ţ,g,h,l,r*;

[š] - transcrie fonetic consoana *ş*;

[ž] - transcrie fonetic consoana *j*;

[č] - transcrie fonetic consoana semioclusivă anteropalatală orală surdă

[ğ] - transcrie fonetic consoana semioclusivă anteropalatală orală sonoră;

[ḱ] - transcrie fonetic consoana oclusivă palatală orală surdă;

[ǵ] - transcrie fonetic consoana oclusivă palatală orală sonoră;

[k] - transcrie fonetic consoana oclusivă velară orală surdă;

[ŋ] - transcrie fonetic consoana oclusivă velară nazală sonoră;

[e̯] - transcrie fonetic semivocala corespunzătoare vocalei e

[o̯] - transcrie fonetic semivocala corespunzătoare vocalei o

[j , i̯] - transcriu fonetic semivocala corespunzătoare vocalei i

[w , u̯] - transcriu semivocala corespunzătoare vocalei u

Scanned with OKEN Scanner

● Semne diacritice

= accentul de intensitate.

Semnul • *deasupra unei vocale* indică pronunţarea *palatalizată* a vocalei respective;

Semnul • *dedesuptul unei vocale* indică *închiderea* vocalei respective;

Semnul ° *deasupra vocalelor* sau la *umărul consoanelor* notează *labializarea* (mai mult sau mai puţin pronunţată) a sunetelor notate prin litera respectivă: *å,p̊* reprezintă sunetele *a,p* pronunţate cu o rotunjire a buzelor mai mult sau mai puţin perceptibilă;

Semnul ° *dedesuptul unei litere* indică *asurzirea* (parţială sau totală) a sunetului notat prin litera respectivă: *ḁ,l̥,m̥* sunt sunete *a,l,m* parţial sau total asurzite;

Semnul ′ *la umărul unei litere* care notează o consoană simbolizează *palatalizarea* (mai mult sau mai puţin pronunţată) a consoanei respective: *p′*, *t′* reprezintă sunetele *p*, *t* pronunţate cu o uşoară palatalizare, ca atunci când sunt urmate de *e*, *i* sau de *ę*, *j* (ca în *teii*, *pere*, *teamă*, *piatră*);

Semnul + *dedesubtul literelor* care notează consoanele nazale (*m,n,ŋ*) simbolizează ocluziunea incompletă a consoanelor respective, în cuvinte ca *învăţ*, *înspre*, *înhaţ*.

Simbolurile cuprinse între [ ] reprezintă transcrierea fonetică.

Simbolurile cuprinse între / / reprezintă transcrierea fonologică.

Între „ “ figurează simbolurile semnificaţiilor.

Scanned with OKEN Scanner

Prefaţă

Lucrarea de faţă reprezintă o descriere sintetică a structurii şi modului de funcţionare a limbii române contemporane. Ea se adresează cititorilor familiarizaţi cu problemele elementare ale limbii române, prin învăţământul de diferite grade şi prin preocupările individuale de informare. Este vorba de studenţi sau viitori studenţi ai facultăţilor umaniste, de absolvenţii acestor facultăţi (îndeosebi profesori de limba şi literatura română care se pregătesc pentru definitivat sau pentru obţinerea de grade didactice, dar şi alte categorii de profesionişti ai comunicării lingvistice scrise sau orale: ziarişti, editori, jurişti, lucrători în domeniul relaţiilor publice), precum şi de orice om de cultură interesat de îmbunătăţirea propriei competenţe lingvistice. Nivelul de analiză este, în consecinţă, cel adecvat specialiştilor şi viitorilor specialişti în predarea, respectiv însuşirea fenomenului lingvistic. El a fost asigurat prin includerea în sumar a conţinutului programelor universitare şi postuniversitare de limba română contemporană; în acelaşi timp, au fost cuprinse şi probleme de cultivare a limbii, preluate mai ales din programele şcolare (pentru gimnaziu şi liceu). Terminologia folosită este cea obişnuită în lucrările de specialitate; sunt prezentate, de asemenea, echivalentele din terminologia didactică.

Lucrarea preia ideile şi faptele prezente în lucrările de referinţă în domeniu: operele academice, sintezele didactice (în mod deosebit cele coordonate de Ion Coteanu şi Theodor Hristea, precum şi cărţile publicate de Mioara Avram), contribuţiile individuale şi colective (enumerate în selecţiile bibliografice de la sfârşitul fiecărui capitol).

Scanned with OKEN Scanner

Pentru soluţionarea optimă a problemelor concrete, ne-am adresat, de fiecare dată, în primul rând lucrărilor care tratează cât mai complet şi mai actual un anumit aspect, dar am valorificat şi celelalte contribuţii, îndeosebi cele apărute de curând. Diversele puncte de vedere şi moduri de abordare au fost supuse unei perspective unice, proprii autorului, care coincide, în cele mai multe cazuri, cu concepţia dominantă a momentului.

Unitatea analizei a fost păstrată, în datele esenţiale, la toate nivelele de sistematizare lingvistică: fonetică-fonologie, lexicologie şi gramatică.

A rezultat, sperăm, o lucrare unitară, coerentă şi actuală. Caracterul sintetic (relevat chiar în titlu) a fost obţinut prin restrângerea, pe cât posibil, la descriere (explicaţii fiind date numai dacă sunt strict necesare pentru înţelegerea fenomenului), prin limitarea la maximum a exemplelor şi prin renunţarea la trimiterile şi comentariile bibliografice. Orientarea practică este susţinută de capitole aplicative speciale, concepute şi ele ca sinteze.

Caracteristicile menţionate recomandă lucrarea ca pe o bună bază teoretică şi metodologică pentru cunoaşterea sistemului de organizare şi a modului de funcţionare a limbii române actuale.

Ion Toma

Scanned with OKEN Scanner

I.

PROBLEME GENERALE

1. Limbă şi comunicare

Limba este ipostaza concret-istorică a **limbajului articulat** (facultate general-umană de a denumi şi comunica realitatea gândită). Toate celelalte mijloace de comunicare (gesturile, muzica, dansul, pictura, Morse, formulele chimice, simbolurile matematice, diversele coduri etc.) sunt înţelese numai pe suportul unei limbi naturale. Aceasta a transpus, într-un **sistem de semne şi reguli** specifice, experienţa istorică a comunităţii lingvistice respective.

Comunicarea lingvistică, definitorie pentru societatea umană, se realizează după o **schemă minimală**, caracteristică oricărui act de comunicare. Aceasta cuprinde:

- **mesajul** transmis, care reprezintă conţinutul (informaţia, ideea, sentimentul), scopul şi esenţa psihosocială a comunicării;
- **partenerii** comunicării (**emitentul** şi **receptorul**), care se adresează unul altuia, realizând o **conversaţie**, când fiecare partener emite şi receptează alternativ, sau o **difuzare**, când rolurile partenerilor nu alternează (în mass-media, de exemplu);
- **canalul** de comunicare, care asigură menţinerea în contact fizic şi psihic a partenerilor (legătura audio-vizuală directă, telefonul, corespondenţa scrisă etc.);
- **referinţa** priveşte contextul în care se manifestă comunicarea şau din care rezultă mesajul. Ea poate fi: **referinţă situaţională** (circumstanţele în care partenerii îşi transmit mesajul) sau **referinţă textuală** (amănunte utilizate anterior în text şi actualizate de parteneri cu ajutorul mijloacelor lingvistice);

Scanned with OKEN Scanner

- **codul** este ansamblul de reguli care permite transpunerea mesajului în semne lingvistice, articulate în unităţi semnificative (şi, deci, inteligibile) din ce în ce mai complexe. El trebuie să fie cunoscut de ambii parteneri ai actului de comunicare, care realizează, în mod alternativ, **codificarea**, respectiv **decodificarea**, mesajului. Cunoaşterea codului înseamnă, într-o formulare simplă, cunoaşterea limbii respective (limba română în cazul nostru). Gradul de înţelegere între parteneri, numit **intercomprehensiune**, este variabil, situaţia optimă fiind cea în care aceştia posedă repertorii de semne şi reguli de amploare, complexitate şi funcţionalitate comparabile (bagaj lexical, rutină gramaticală, abilitate stilistică). Se poate spune că momentul lingvistic propriu-zis al actului de comunicare îl reprezintă codul (codificarea putând fi asimilată cu construcţia lingvistică, iar decodificarea cu analiza lingvistică).

- **perturbările** actului de comunicare pot afecta canalul de comunicare şi, deci, condiţiile de transmitere a mesajului, fiind grupate sub noţiunea de **bruiaj** (zgomote, vizibilitate redusă, neatenţie, pronunţia defectuoasă sau suprapunerea intervenţiei partenerilor, defecţiuni în mijloacele de comunicaţie etc.). Pierderile de informaţie din cauza bruiajului sunt compensate prin **redundanţă**, caracteristică regăsibilă în toate limbile şi care constă în reluarea unor semne în alte puncte ale mesajului (de exemplu: numărul poate fi marcat într-o frază de substantiv, articol, adjectiv, verb).

Funcţiile comunicării lingvistice sunt diverse, în funcţie de factorii (momentele) comunicării luaţi ca bază:

- **denotativă (cognitivă sau referenţială)**, care accentuează pe mesaj şi contextul de referinţă (punând în centrul perspectivei **conţinutul** comunicat);
- **expresivă (emotivă)**, derivând din raportul între emitent şi mesaj, insistă pe atitudinea emitentului faţă de cele relatate;
- **conativă**, determinată de relaţia între mesaj şi destinatar, care trebuie să fie „convins";
- **fatică**, se centrează pe intervenţia partenerilor pentru păstrarea contactului ce asigură circulaţia între ei a mesajului;
- **metalingvistică**, cu accent pe raportul dintre mesaj şi cod

Scanned with OKEN Scanner

(concret, pe limbajul specializat al lingvisticii);

- **poetică**, vizând în mod prioritar mesajul în sine.

Funcţiile se regăsesc în măsuri diverse de la un fapt lingvistic la altul şi pot fi studiate global, în corelaţie sau individual (existând metode sau chiar discipline lingvistice specializate în acest sens).

(Variantele) funcţionale ale limbii sunt ipostazele concrete în care realitatea proteică a limbii se manifestă. Menţionăm câteva dintre acestea:

a) **Variante diacronice** (istorice): **limba română veche, limba română premodernă, limba română modernă, limba română contemporană;**

b) **Variante diatopice** (geografice): dialecte (**dacoromân, aromân, istroromân, meglenoromân**), subdialecte (**muntenesc, moldovenesc, bănăţean, crişean, maramureşean**), graiuri (**oltenesc, dobrogean, sud-ardelenesc, vrâncean** etc.);

c) **Variante diastratice (sectoriale):** - culturale (**literară, populară, familiară**); - **profesionale** (numite şi stiluri funcţionale - **beletristic, tehnico-ştiinţific, administrativ-juridic, jurnalistic**); - **sociale** (argouri, jargoane);

d) Variante **diafazice** (stiluri individuale);

e) Variante după **forma mesajului: scrisă, orală.**

Tipurile de variante funcţionale sunt studiate cu metode specifice (comparativ-istorică, geografică, psihologică, sociologică etc.), constituidu-se în timp chiar discipline lingvistice de sine stătătoare (**gramatică istorică, istoria limbii, limbă literară, dialectologie, psiholingvistică, sociolingvistică, stilistică funcţională** etc.).

2. Limba ca sistem

Optica dominantă a secolului nostru consideră limba un sistem de semne, organizat ierarhic, în planuri şi subsisteme strict corelate. Câteva concepte sunt de notorietate nu numai în rândul lingviştilor, cele mai multe funcţionând dihotomic:

- **limbă/vorbire:** limba reprezintă planul social, abstract, obiectiv, care cuprinde toate semnele lingvistice şi regulile lor

643.947

BIBLIOTECA JUDEŢEANĂ „GH. ASACHI" IAŞI

Scanned with OKEN Scanner

de organizare; vorbirea constituie manifestarea concret situaţională, individuală, subiectivă a limbii, prin acte de comunicare lingvistică reale. Dacă limba este un cod „sui generis", vorbirea cuprinde mesajele realizate pe baza acestui cod.

- **semnul lingvistic**, care este unitatea de bază a sistemului limbii, este format din două laturi inseparabile, **semnificantul** (cel care semnifică, forma, complexul sonor) şi **semnificatul** (cel semnificat, conţinutul), reunite în mod **arbitrar** (dovadă că acelaşi conţinut se exprimă prin forme diferite de la o limbă la alta), dar păstrate prin **convenţie socială** (individul nu poate schimba reuniunea lor, odată stabilită, fără a compromite înţelegerea).

- unităţile lingvistice sunt sistematizate **in absentia**, sub formă de **paradigmă** şi se combină, **in presentia**, sub formă de **sintagmă**. Cele două axe sunt independente.

- **sistemul limbii** este ansamblul virtual al **unităţilor** lingvistice, **relaţiilor** care le leagă şi al **funcţiilor** pe care le îndeplinesc. **Structura** reprezintă schema concretă a relaţiilor reciproce dintre unităţile sistemului.

- **Ierarhia structurală şi funcţională** a limbii este complexă, fiecare nivel (**fonetic/fonologic, lexical, gramatical**) corelându-se cu celelalte şi integrându-se în structura de ansamblu.

- **Competenţa** lingvistică înseamnă stăpânirea de către vorbitori a sistemului de unităţi şi reguli necesare emiterii şi receptării de mesaje într-o limbă. **Performanţa** lingvistică este particularizarea competenţei în acte concrete de comunicare lingvistică.

3. Limbă, metodologie şi didactică

Abordarea unei limbi se poate face din diferite perspective, în funcţie de scopul urmărit: cercetarea ştiinţifică, învăţarea limbii (ca limbă maternă sau ca limbă străină), perfecţionarea performanţei lingvistice, realizarea unui instrument de informare generală etc. Rezultatele situării metodologice diferite se concretizează în elaborarea unor lucrări de diverse tipuri: **ştiinţifice, didactice, normative, de informare, teore-**

Scanned with OKEN Scanner

tice, practice, ample şi detaliate, sintetice, dedicate uneia sau mai multor **variante** ale limbii. Literatura noastră de specialitate cuprinde o mare diversitate de asemenea lucrări realizate în timp, cu metode **tradiţionale** sau **moderne**, şi care se găsesc în marile biblioteci, în bibliotecile şcolare sau în bibliotecile personale.

Importanţa limbii române ca disciplină şcolară, iar, de câţiva ani, şi universitară face necesară prezenţa permanentă în librării a unor lucrări, actualizate ştiinţific şi metodic, care să descrie varianta literară a limbii române, instrumentul de formare şi transmitere a culturii, ştiinţei şi tehnicii. Această variantă, denumită **limba română literară** nu este decât în parte o entitate naturală, fiind în acelaşi timp rezultatul unui proces de construcţie şi reglementare cultural-ştiinţifică, la care contribuie, direct sau indirect, studiile teoretico-metodologice şi, mai ales, analizele concrete ale diverselor fenomene.

Pentru a înţelege jocul pe care aceste studii trebuie să-l facă între cunoaşterea proceselor spontane care se petrec în cadrul diverselor variante, respectiv componente, ale limbii şi evaluarea lor, în vederea socializării sau estompării (bazată, firește pe o analiză multicriterială şi explicaţii de specialitate amănunţite), ni se pare oportună prezentarea conceptului de **limbă literară**. Această variantă fundamentală se deosebeşte de celelalte variante prin câteva caracteristici: este **normată**, în sensul că formele şi sensurile fluctuante (de la un vorbitor la altul sau de la un grup la altul) sunt categorisite în **corecte**, deci **admise**, sau **incorecte**, deci **respinse** oficial (prin instanţele academice); ca urmare a normării, este **unitară** teritorial şi social (de altfel, tocmai fluctuaţiile regionale şi sociale sunt estompate în mod deliberat) şi **stabilă** diacronic (schimbările unei norme se acceptă, în general, numai după ce **uzul** s-a dovedit mult mai puternic decât regula care încerca să-l înlăture); are un caracter **îngrijit**, pentru că sunt promovate şi cultivate fenomene care aduc un plus de claritate, precizie, expresivitate în comunicare, generând „texte" (putem spune opere) performante intelectual şi artistic.

Pornind de la specificul funcţionării limbii literare, am considerat că **descrierea** lingvistică trebuie să fie însoţită în permanenţă de perspectiva **normativă** şi **didactică** asupra

Scanned with OKEN Scanner

fenomenelor lingvistice. Firește, nu vor fi ocolite cu totul referințele teoretice și practice la alte variante ale limbii din care limba literară se înnoiește încontinuu și cu care are numeroase interferențe. Demersul didactic are în vedere în primul rând vorbitorii materni de limbă română, care posedă regulile comunicării în această limbă, dar trebuie să le utilizeze conștient, riguros și performant. Învățarea ca limbă străină a limbii române ar presupune o abordare mult mai detaliată și strict eșalonată metodic.

Ordinea în care se face descrierea nivelelor ierarhice de organizare și funcționare a mecanismului limbii este cea tradițională (fonetică-fonologie, lexic, morfologie, sintaxă, stilistică și compoziție), care are avantajul esențial al gradării de la simplu la complex, de la detaliu la ansamblu.

BIBLIOGRAFIE

1. Al.Graur (coordonator), *Introducere în lingvistică*, ediția a III-a, Editura științifică, București, 1972.
2. Emil Ionescu, *Manual de lingvistică generală*, Editura All, București, 1992
3. Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, Editura didactică și pedagogică, București, 1978.
4. Dumitru Irimia, *Curs de lingvistică generală*, Tipografia Universității „Al.I.Cuza", Iași, 1986.
5. V.Șerban, Fr.Király, V.Țâra, *Limba română contemporană*, Fascicula a IV-a, Fonetică, ediția a II-a, Tipografia Universității Timișoară, 1974.
6. *Tratat de lingvistică generală*, Editura Academiei, București, 1972.
7. Emanuel Vasiliu, *Introducere în teoria limbii*, Editura Academiei, 1992.

Scanned with OKEN Scanner

II.

FONETICA - FONOLOGIA

Fonetica-fonologia reprezintă nivelul primar, presemantic al limbii.

Fonetica studiază producerea, transmiterea şi receptarea **sunetelor** din care se articulează, din aproape în aproape, toate celelalte unităţi ale limbii. Sunetele sunt privite ca fenomene **fizice** şi **fiziologice**. **Fonologia** studiază sunetele din punct de vedere **funcţional**, punând accent pe relaţiile pe care acestea le contractează între ele. Ea este o disciplină nouă (are puţin peste o jumătate de secol), deosebindu-se de fonetică mai mult teoretic şi metodologic. În practica studierii sunetelor, cele două discipline sunt adesea complementare şi chiar convergente. În strânsă legătură cu amândouă stau **ortoepia** şi **ortografia**, aplicaţiile lor nemijlocite în domeniul normării pornunţării, respectiv al scrierii corecte. La nivelul fonetic-fonologic, se realizează articularea **unităţilor distinctive minimale** ale limbii, care sunt **monoplane**, în sensul că nu au corespondente în planul semnificaţiei (deşi participă la formarea unităţilor semnificative, care sunt cuvintele). Mecanismul lingvistic înregistrează la acest nivel cel mai înalt grad de economie: sutele de mii de cuvinte dintr-o limbă sunt formate prin combinarea a numai câteva zeci de sunete distincte.

Scanned with OKEN Scanner

Sunetul, fonemul, alofonul

Sunetul este un fenomen fizic: vibraţia regulată a aerului antrenat de vibraţia coardelor vocale. Pentru producerea lui, acţionează un întreg **aparat sonor**, compus din organe respiratorii care au primit şi funcţii fonatorii-articulatorii.

Fonemul este unitatea funcţională minimă (neanalizabilă în unităţi inferioare şi succesive) a limbii, care serveşte la formarea şi deosebirea între ele a cuvintelor, prin calitatea de a fi **comutabile** (de a determina prin substituire, schimbări în planul semnificaţiei) şi **contrastive** (de a se opune unele altora, sub formă **sistematică**, în bagajul pasiv, şi **structural**, în segmentele lingvistice active). Fonemul este o **invariantă** dedusă din variantele sale contextuale, situative şi individuale, care sunt denumite **alofone**.

A. Producerea şi receptarea sunetelor limbii

Producerea şi receptarea sunetelor limbii se realizează de către **aparatul fono-articulator**, respectiv **aparatul auditiv**.

1. Aparatul fono-articulator

Aparatul fono-articulator are ca părţi componente importante: **plămânii** (care, prin pomparea curentului de aer, **iniţiază fonaţiunea**); **laringele** (în care se află **coardele vocale**, ce constituie **sursa** şi primul **modulator** al sunetului); **cavităţile supralaringiene** (în primul rând **cavitatea bucală** şi **fosele nazale**, care, în funcţie de natura şi dispunerea lor, **amplifică** şi **modulează** sunetul); **organele articulatorii** propriu-zise: **limba** (cel mai important, dând chiar denumirea generică a fenomenului uman şi social de care ne ocupăm), **vălul palatin (palatul moale)**, **palatul dur(cerul gurii)**, **zona alveolară**, **dinţii**, **maxilarul inferior**, **buzele** (toate acestea, prin dispunerea în anumite poziţii sau servind ca obstacole, **individualizează** articulatoriu sunetul).

Scanned with OKEN Scanner

2. Aparatul auditiv

Aparatul auditiv este format în principal din: **canalul auditiv extern** (care preia şi conduce sunetul spre urechea mijlocie), **membrana timpanică** (ce intră în vibraţie), **grupul de oscioare** (care transmit vibraţiile spre urechea internă), **cohleea** sau **urechea internă** (în care vibraţiile devin impulsuri nervoase). Evident că atât aparatul fonator, cât şi aparatul auditiv sunt comandate de pe cortex prin mecanisme neuropsihice complicate, care asigură codificarea/decodificarea materiei psiholingvistice şi circulaţia ei între şi în interiorul mecanismelor descrise sumar.

Acustic, sunetul este, prezentat simplu, ca o undă sonoră cu aspect regulat (reprezentată ca o linie sinusoidală având oscilaţii uniforme), mai precis un fascisol de astfel de unde. El se deosebeşte de **zgomote** tocmai prin caracterul său predominant muzical.

3. Proprietăţile sunetului

Proprietăţile sunetului sunt calităţile dobândite de sunet (unda sonoră) în urma prelucrării (producere, amplificare, modulare) în aparatul fonator. Ele nu au relevanţă articulatorie directă, dar pot fi implicate în crearea unor efecte expresive asociate segmentelor articulate.

Înălţimea sunetului e dată de frecvenţa **vibraţiilor** undei sonore (fiind în raport de directă proporţionalitate cu aceasta), care, la rândul ei, este determinată de **gradul de contracţie** a coardelor vocale, de **grosimea şi elasticitatea** acestora şi de **volumul rezonatorului** care amplifică sunetele. Rezultatul este un sunet mai **acut** (înalt) sau mai **grav** (jos).

Intensitatea sunetului este determinată de amplitudinea vibraţiilor, care depinde direct proporţional de lărgimea cutiei de rezonanţă (în principal a cavităţii bucale, al cărei volum poate fi modificat prin deplasarea organelor articulatorii mobile), şi, bineînţeles, de forţa curentului fonator.

Durata sunetului este urmarea directă a timpului de vibraţie a coardelor vocale, corelat cu menţinerea organelor articulatorii în poziţia respectivă.

Scanned with OKEN Scanner

Timbrul (sau **culoarea**) sunetului constituie o calitate de sinteză, individualizatoare în raport cu emitentul, fiind rezultatul îmbinării dintre **unda sonoră fundamentală** şi **undele sonore armonice** (sunete aflate la o octavă şi în diferite raporturi de frecevnţă cu unda fundamentală). Configuraţia armonicelor, care generează timbrul sunetului, este în strânsă legătură cu **forma rezonatorului** (care poate fi modificată, dar în anumite limite şi mai ales în situaţii speciale, cum ar fi dorinţa de a imita timbrul unei alte persoane). **Timbrul oral**, realizat prin rezonanţa sunetului exclusiv în cavitatea bucală poate fi schimbat (prin modificare formei cutiei de rezonanţă). **Timbrul nazal** (realizat în cavitatea nazală, care nu poate fi transformată) este **unic** pentru fiecare vorbitor. Unii specialişti includ între proprietăţile sunetului **ritmul** (**tempo-ul, cadenţa**) definit ca: a) intervalele la care apar vocalele (silabele) accentuate; b) viteza cu care se produce lanţul sonor în vorbire. După cum se observă, prima accepţiune e legată de **intensitate**, mai bine zis de ipostaza ei funcţională, care e **accentul**, iar cea de-a doua este o variantă a **duratei** (**ritmul** se referă la înlănţuirea sunetelor, în timp ce durata priveşte fiecare sunet în parte). Am consemnat şi această calitate a sunetului (sunetelor) întrucât ea poate dobândi efecte în plan expresiv.

4. Articularea sunetelor limbii române

Articularea sunetelor limbii române se realizează în cavitatea bucală, prin intervenţia (în cazul organelor mobile) şi participarea (în cadrul organelor fixe) organelor articulatorii. În funcţie de caracetrul undei sonore, obţinute ca urmare a împiedicării sau neîmpiedicării ei în tronsonul parcurs prin cavitatea bucală, se obţin **vocale** sau **consoane**.

a) Vocalele

Vocalele sunt unde sonore regulate, muzicale, rezultate din trecerea nestânjenită, continuă, a curentului de aer fonator prin cavitatea bucală. Distincţia dintre diverse unităţi vocalice provine din transformările rezonatorului bucal comandate de cortex.

Scanned with OKEN Scanner

În funcţie de *apertură* (gradul de deschidere a maxilarului şi apropierea limbii faţă de bază), se obţin vocale: **deschise**(*a*), **semideschise**(*e,ă,o*) sau **închise**(*i,î,u*).

În funcţie de **localizare** (locul unde se crează spaţiul optim de rezonanţă, prin modul de aşezare a limbii), rezultă vocale: **anterioare**(*e,i*), **mediale** sau **centrale**(*a,ă,î*) şi **posterioare**(*o,u*).

În funcţie de **labializare** (participarea sau neparticiparea buzelor), avem vocale: **labiale** sau **rotunjite**(*o,u*) şi **nelabiale** sau **nerotunjite**(*a,e,i,ă,î*).

Se observă că cel puţin două dintre criteriile de caracterizare articulatorie a vocalelor (**apertura** şi **localizarea**) sunt **gradabile**, ceea ce determină posibilitatea unui mare număr (teoretic infinit) de **realizări vocalice**. Selectarea dintre acestea a variantelor optime pentru a fi investite cu relevanţă lingvistică s-a făcut în procesul constituirii limbii. Criteriile sunt explicitate de *fonologie*. Noi am prezentat anticipat unităţile selectate de limba română, pentru a lucra pe exemple uşor inteligibile.

b. Consoanele

Consoanele sunt unde sonore care îşi pierd caracterul regulat, muzical, din cauza interpunerii în calea lor a unor obstacole care închid (momentan) sau îngustează mult canalul fonator bucal şi creează, astfel, unde suplimentare nearmonice. Acestea transformă sunetele respective în **zgomote**. Distincţia dintre diferite unităţi consonantice provine din câteva caracteristici ale intervenţiei organelor articulatorii.

În funcţie de **localizare** (locul unde se realizează obstacolul momentan sau îngustarea canalului), se obţin consoane: **bilabiale**(*b,p,m*),articulate cu buzele; **labiodentale**(*f,v*), articulate cu buza inferioară şi dinţii superiori; **dentale**(*d,t,z,s,ţ,n,l,r*), articulate prin lipirea sau apropierea vârfului limbii de dinţi; **prepalatale**(*ž,š,ǧ,č*), articulate prin lipirea sau apropierea vârfului limbii de palatul anterior; **palatale**(*ǵ,ḱ*), articulate prin lipirea vârfului limbii de palatul mediu; **velare**(*g,k*), articulate prin lipirea spatelui limbii de vălul palatului; **laringale**(*h*), articulate prin îngustarea canalului fonator constituit de glotă (care este situată în laringe).

Scanned with OKEN Scanner

În funcţie de **modul de articulare** (felul în care intervin organele articulatorii), rezultă consoane: **oclusive** sau **explozive** (*b,p,m,d,t,n,ģ,ķ,g,k*), articulate prin închiderea completă a canalului şi deschiderea sa bruscă, sub formă explozivă, din cauza presiunii fluxului de aer acumulat în spatele obstacolului; **fricative** sau **constrictive** (*f,v,s,z,š,ž,h*), articulate prin îngustarea accentuată a canalului fonator, astfel că aerul în trecere se freacă zgomotos de pereţii acestuia; **semioclusive** sau **africate** (*ţ,č,ğ*), rostite combinat - se interpune obstacolul, dar nu se aşteaptă formarea unei presiuni care să genereze explozia, ci se eliberează imediat aerul printr-un canal strâmtat, ca în cazul fricativelor;

În funcţie de **sonoritate** (participarea sau neparticiparea coardelor vocale şi gradul de alterare a undei sonore muzicale), rezultă consoane: **sonante** (*l,m,n,r*), la a căror producere participă coardele vocale, iar gradul de alterare a undei sonore muzicale este minim; **nesonante sonore** (*b,v,d,z,ž,ğ,ģ,g*), rostite cu participarea coardelor vocale şi în condiţii de alterare maximă, până la transformarea în zgomote, a undei sonore iniţial muzicale; **nesonante surde** (*p,f,t,s,ţ,ş,č,ķ,k,h*), rostite fără participarea coardelor vocale şi cu alterarea, până la perceperea ca zgomot, a undei sonore pornită regulat.

Menţionăm că unii specialişti consideră **sonantele** o categorie distinctă separată atât de vocale (de care le apropie caracterul predominant muzical), cât şi de consoane (de care le apropie imposibilitatea funcţionării ca centru de silabă). Alte trăsături specifice ale acestora sunt: claasificarea, după timbru, în **nazale** (*m,n*) şi orale (*l,r*); Caracterizarea ca **lichide** a lui *l* şi *r* (din cauza posibilităţii de scrugere continuă a aerului fonator în pronunţarea lor), primul fiind considerat şi **lateral** (pentru că fluxul de aer se trece prin părţile laterale ale limbii), iar al doilea şi **vibrant** (oclusiunea/explozia producându-se în tranşe scurte şi repetate).

Fireşte, şi seria de realizări consonantice posibile este infinită, datorită caracterului gradual al majorităţii criteriilor de caracterizare. Identificarea unităţilor marcate lingvistic, anticipată de noi pentru necesităţi de suport exemplificativ, va fi discutată explicit, ca şi în cazul vocalelor, în capitolul destinat special acestui fapt.

Scanned with OKEN Scanner

5. *Acustica sunetelor limbii române*

Acustica sunetelor limbii române este mai puţin studiată, pentru că s-a dovedit a avea o relevanţă lingvistică nemijlocită mai puţin evidentă. Ea se referă la perceperea auditivă de către receptor a sunetelor articulate de emiţător. Diferenţele acustice între sunete se corelează într-o anumită măsură cu diferenţele articulatorii, prezentate anterior.

a. Vocalele

Vocalele se disting acustic prin caracterul lor muzical, fără impurităţi de natura zgomotelor. Diferenţele între unităţile vocalice privesc **înălţimea** şi **gradul de concentrare/dispersie** a formanţilor sunetului.

În ceea ce priveşte **înălţimea**, unele vocale dintr-un lanţ sonor pronunţat constant pot fi percepute ca fiind mai acute (*e,i*) sau mai grave (*o,u*) decât celelalte. Privitor la **gradul de concentrare/dispersie**, unele vocale sunt auzite ca sunete preponderent **compacte** (*a*), altele ca preponderent **difuze** (*i,î,u*), celelalte având un apsect intermediar. Rezultă câteva tendinţe de corelare articulaţie-acustică: **anterior-acut; posterior-grav; deschis-compact, închis-difuz.**

b. Consoanele

Consoanele se disting acustic prin prezenţa, mai mult sau mai puţin pronunţată a zgomotelor în perceperea lor auditivă. Diferenţele între unităţile consonantice se referă la **înălţime, gradul de concentrare/dispersie** a formanţilor acustici şi gradul de **continuitate** a fluxului auditiv.

În ceea ce priveşte **înălţimea**, unele din consoane sunt mai **acute** (*ḱ,ǵ,č,ǧ,š,ž,n,d,t,s,z*), altele sunt mai **grave** (*h,k,g,m,p,b,-f,v*). În funcţie de **gradul de concentrare/dispersie** a componentelor acustice, avem consoane preponderent **compacte** (*h,k,g,ḱ,ǵ,š,ž,č,ǧ*) şi consoane preponderent *difuze* (*m,n,p,b,t,d,ţ,-f,v,s,z*). **Gradul de continuitate** a fluxului auditiv deosebeşte consoane: **continue** (*f,v,s,z,š,ž,h*), **întrerupte** (*p,b,m,l,d,ḱ,ǵ,k,g*)

şi **stridente** (*ţ,č,ğ*). Tendinţele de corelare între articulaţie şi audiţie sunt: articularea în **zona centrală** a cavităţii bucale (**palatală şi dentală**) - **acut**; articularea la **extremele** cavităţii bucale (**labială şi velară**) - **grav**; articularea în **jumătatea posterioară** a cavităţii bucale (**palatul tare şi palatul moale**) - **compact**; articularea în **jumătatea anterioară** a cavităţii bucale (**dental-alveolară, dentală**) - **difuz**; **fricativ - continuu**; **oclusiv - întrerupt**; **semioclusiv - strident**;

B. Perspectiva funcţională a sunetelor limbii române

Perspectiva funcţională a sunetelor limbii române presupune considerarea sunetelor ca unităţi investite cu funcţie lingvistică, adică implicate în mecanismul structurării şi funcţionării limbii. **Funcţie lingvistică**, la nivel fonologic, înseamnă **relevanţă distinctivă şi contrastivă** în sistem, ca şi în lanţul sonor, ceea ce creează baza indispensabilă a constituirii nivelului următor, cel lexical, primul semnificativ (în sensul că include semnificaţia). Cele două caracteristici principale menţionate despart **entităţile sonore** de **entităţile funcţionale, fiziologia şi acustica** (într-un cuvânt **fonetica**) de **fonologie**. Substanţa fonică nediferenţiată, constând într-o infinitate de ipostaze graduale pe axele discutate (**deschidere, localizare, sonoritate** etc., respectiv **înălţime, continuitate** etc.) este **tranşată** şi **individualizată** în unităţi supuse filtrului funcţional, care le **identifică** şi **ierarhizează** ca unităţi lingvistice sau variante ale acestora. **Saltul** (căruia în realitatea istorică i-au trebuit milenii) nu poate fi înţeles fără o minimă iniţiere teoretică şi metodologică.

Nivelul, mult simplificat faţă de cel profesionist, a cărui sofisticare metodologică şi terminologică e de notorietate, are în vedere informarea generală a unui utilizator de rutină (fie el viitor sau actual profesor, specialist în lucrul cu textul sau mânuitor calificat al limbii în diferite domenii), comparabil cu cel al informaticianului de aplicaţii (în raport cu teoreticianul sau creatorul în domeniul informaticii). Măsura menţionată a

Scanned with OKEN Scanner

permis, sperăm, realizarea unei prezentări unice şi unitare a materiei, evitând reluarea ei artificială şi inutilă în capitole distincte, de fonetică şi fonologie, aşa cum se procedează încă în majoritatea lucrărilor de gen.

1. Repere teoretico-metodologice în stabilirea şi caracterizarea unităţilor funcţionale

Funcţionarea ca unităţi distincte a mulţimii teoretic nelimitate de sunete ce pot fi articulate, respectiv distinse acustic (dacă ne gândim la ipostazele lor diferite în funcţie de **contextul** fonetic în care se integrează, de **individul** care le rosteşte şi de **situaţia** în care sunt pronunţate) este nu numai **imposibilă psihic** (dată fiind capacitatea de memorare), ci şi **inoperantă lingvistic** (identificarea, interrelarea şi mânuirea unui asemenea inventar ar face din limbă un instrument greoi, complicat). Experienţa lingvistică istorică a decantat în timp, prin abstragerea caracteristicilor comune diferitelor grupe de sunete, **unităţi-tip**, cărora le-a conferit relevanţă funcţională. Este vorba de **foneme**, deja prezentate generic, şi de alte unităţi pe care acestea le constituie (**silabe**) sau la care se raportează (**accent, intonaţie**). **Algoritmul logic** detaliat al acestui demers bazat istoric pe **observaţia comună** şi **necesitatea practică** (transpunerea sunetelor în litere), aparţine fonologiei, a cărei vârstă depăşeşte cu puţin jumătate de secol. El cuprinde următoarele etape importante:

a) Stabilirea unităţilor **echivalente** (care comută); b) descrierea lor fonetică (degajarea **trăsăturilor distinctive**); c) înregistrarea opoziţiilor în care apar aceste unităţi şi descrierea nuanţei fonetice în care apar (înregistrarea **alofonelor**); d) gruparea pe unităţi a sunetelor „înrudite" potrivit **reducţiei variantelor**; e) descrierea raporturilor existente între aceste unităţi în funcţie de **distribuţia** înfăţişată); f) configurarea **structurii**, prin definirea **claselor de distribuţie** şi umplerea lor cu unităţile inventariate la nivelul **sistemului**.

Pentru înţelegerea acestui algoritm este necesară prezentarea măcar sumară a câtorva noţiuni, termeni, operaţii definitorii pentru demersul fonologic:

a. Stabilirea echivalenţei funcţionale a sunetelor

Două sunete sunt considerate **echivalente** atunci când nu folosesc niciodată la distingerea între ele a două cuvinte, deci a două sensuri diferite. E cazul unor sunete ca **e deschis** şi **e închis** care, în limba română nu diferenţiază între ele cuvinte. Două sunete sunt **neechivalente** atunci când servesc cel puţin o dată la distingerea a două cuvinte. E cazul sunetelor *e* şi *o*, de exemplu, care diferenţiază cuvintele *cer* şi *cor*, *ten* şi *ton*, *des* şi *dos* etc.

b. Comutarea

Procedeul implicat în această operaţie este **comutarea**, care constă în substituirea pe aceeaşi poziţie într-un cuvânt a două sunete şi urmărirea efectelor pe care această substituţie le determină în planul conţinutului semantic (înţelesului) cuvântului. Două unităţi **comută** între ele când unei **corelaţii** a acestora în planul **expresiei (formei sonore)** îi corespunde o corelaţie în planul **conţinutului (înţelesului)**. Sunetele *e* şi *o*, aşadar, comută între ele, fiind neechivalente.

c. Corelaţia

Corelaţia este raportul între doi termeni care pot contracta în mod alternativ aceeaşi **relaţie** (coexistenţa în timp/spaţiu sau succesiunea într-un lanţ logic, de tipul prezenţei lui *c* şi *a* în silaba *ca*). Un astfel de raport este cel realizat între consoanele *c* şi *s*, care pot preceda alternativ, dar nu simultan, în aceeaşi silabă vocala *a* (vezi cuvintele monosilabice *ca*, *sa*).

d. Semnul lingvistic şi corelaţia

Relevanţa corelaţiei între unităţile aparţinând planului formei şi cele aparţinând planului conţinutului este o reflectare directă a **structurii semnului lingvistic**, unitate definitorie pentru sistemul limbii. Acesta reprezintă asocierea obligatorie între un **semnificant** (o tranşă sonoră) şi un **semnificat** (un

Scanned with OKEN Scanner

înţeles), cele două laturi presupunându-se reciproc, într-o relatie, respectiv o corelaţie, **de interdependenţă**. De pildă, complexul sonor *masă* şi sensul „masă" nu pot îndeplini decât împreună rolul de semn lingvistic.

e. Clase echivalente şi neechivalente

Pe baza grupării sunetelor în funcţie de **identitatea funcţională** astfel obţinută, se stabilesc **clase echivalente** şi **neechivalente** de sunete. **Clasa de sunete echivalente** cuprinde toate variantele unui fonem, denumite şi **alofone** (exemplu: *e* în diferite grade de deschidere, palatalizare, rotunjire - determinate de coarticulaţie, de particularităţile individuale de pronunţare sau de rostirile influenţate de specificul situaţiei). **Clasele de sunete neechivalente** constituie **inventarul unităţilor fonematice** ale limbii. În felul acesta, substanţa fonică amorfă, nediferenţiată, este reprezentată în **forme discontinue**, individualizate.

f. Segmentarea

Materialul fonic pe care se poate baza un demers de o asemenea amploare este extras din **lanţuri sonore reale** (cuvinte, enunţuri, texte), fragmentate grădat şi examinate succesiv, din perspectiva raporturilor menţionate (relaţii, corelaţii, comutări). Operaţia se numeşte **segmentare** şi duce, din aproape în aproape, la stabilirea unităţilor (**foneme, silabe**), a claselor de unităţi (**vocale, semivocale, consoane, accentul, intonaţia**) şi caracteristicilor ce le disting unele de altele. Exemplu: comparând tranşele sonore semnificative *masă* şi *casă*, vom distinge funcţional unităţile *m* şi *c*; comparând tranşele sonore semnificative *masă* şi *mută*, vom distinge funcţional unităţile *s* şi *t*; la fel, *masă* şi *mesă* (distingând pe *a* de *e*) şi *masă* şi *mase* (distingând pe *ă* de *e*); vom remarca structurarea oricăreia din tranşele menţionate în două silabe, condiţionate de prezenţa vocalei (consoanele putând lipsi, ca în

Scanned with OKEN Scanner

prima silabă a lui *apă*), dintre care una e **accentuată** şi cealaltă **neaccentuată**; în diverse enunţuri, pot fi **intonate** diferit („*E o masă*?" poate fi intonată: $\hat{I}\ \hat{I}\ \widehat{I2}\ \hat{2}$); analizând contrastiv sunetele identificate (*c* se opune lui *g* prin **sonoritate** lui *m* prin articularea **velară**, lui *s* prin calitatea de **oclusivă**), li se stabilesc **trăsăturile contrastive** (**sonoritatea, velaritatea**, calitatea de **oclusivă**, în cazul lui *c*), care sunt totodată unităţile lor componente (ce nu pot însă funcţiona în succesiune).

g. Reducţia variantelor

Reducţia variantelor este o operaţie fonologică de mare complexitate aflată la intersecţia conceptelor de **comutare** şi **distribuţie** şi care serveşte la stabilirea **unităţilor invariante** în raport cu **variantele** lor. **Distribuţia** se bazează pe raportul de **corelaţie** şi poate fi **contrastivă** (când segmentele respective pot apărea în aceeaşi poziţie) sau **complementară** (când segmentele respective se exclud din orice poziţie). În regulă generală, distribuţia **contrastivă caracterizează invariantele** (exemplu: *f* şi *t* pe prima poziţie a **tranşelor fac, tac**), iar cea complementară **variantele** (*a* **rotunjit** din *oaie* şi *a* **palatizat** din *iarnă*). Printr-un procedeu mai complicat, **reducţia variantelor** serveşte şi la distingerea **segmentelor** ce reprezintă **un fonem** de cele care cuprind **un grup de foneme**.

2. Sistemul fonologic

Sistemul fonologic este ansamblul **unităţilor** fonologice (stabilite prin operaţia de **reducţie** a variantelor) şi **relaţiile** pe care acestea le contractează între ele. Unităţile sunt organizate, pe baza relaţiilor existente între ele, în **categorii** (totalitatea elementelor caracterizate prin aceeaşi relaţie) şi subcategorii. Este cazul **unităţilor segmentale** (cu subcategoriile: **vocale, semivocale, consoane**), diferenţiate pe baza relaţiilor pe care le acceptă, şi al **unităţilor suprasegmentale** (cu subcategoriile **accent** şi **intonaţie**).

Scanned with OKEN Scanner

a. Unităţile segmentale

Unităţile segmentale sunt unităţile care contractează numai relaţii **homosintagmatice** în cadrul silabei, care nu se supun deci unor relaţii **heterosintagmatice** (în afara silabei). Funcţionarea lor nu este condiţionată decât de existenţa **silabei**, indiferent dacă aceasta e precedată sau urmată de alte silabe (un exemplu constituindu-l cuvintele monosilabice *dar, var, car, iar*).

a.1 - ***Vocalele*** se detaşează ca o subcategorie segmentală prin faptul că pot fi purtătoare de **accent**. Din punctul acesta de vedere, ele constituie **centrul** (sau **nucleul**) silabei, indispensabil pentru existenţa acesteia, în timp ce consoanele sunt **sateliţii** silabei, fiind facultative pentru aceasta şi în raport de dependenţă faţă de vocale. Perspectiva funcţională fructifică astfel calităţile fonetice distincte ale celor două categorii de sunete, investindu-le cu roluri fonologice diferite. Opoziţia dintre ele face, de altfel, posibilă structurarea unei mari diversităţi de complexe sonore purtătoare de sens (cuvinte) încadrate însă într-un număr redus de modele şi condiţii (câteva silabe puse sub un accent, silabele fiind alcătuite şi ele după câteva tipuri; tendinţa de alternare a elementelor vocalice şi consonatice). Corelarea între fonetică şi fonologie este evidentă.

Sistemul vocalelor limbii române cuprinde 7 unităţi: *a,ă,î,e,i,o,u*. Fonologia reţine ca relevante în distingerea acestor unităţi **apertura, localizarea** şi **labializarea** (după cum se vede toate criterii articulatorii evidenţiate prin observaţie de fonetică). Ele sunt numite **trăsături distinctive** (sau **pertinente**). Schematic, sistemul vocalic românesc poate fi prezentat fie sub formă de tabel sintetic (fig. A), fie sub forma unui tablou analitic (fig. B), care pune mai bine în evidenţă trăsăturile distinctive ale fonemelor.

localizare şi labializare / apertură	nerotunjite		rotunjite
	anterioare	centrale	posterioare
închise	i	î	u
medii	e	ă	o
deschise	-	a	-

— *Figura A.* —

Unităţi / Trăsături distinctive	a	e	i	ă	î	o	u
deschis/nondeschis	+	-	-	-	-	-	-
închis/nonînchis	-	-	+	-	+	-	+
central/noncentral	+	-	-	+	+	-	-
anterior/nonanterior	-	+	+	-	-	-	-
rotunjit/nerotunjit	-	-	-	-	-	+	+

— Fig.B —

a.2 - ***Semivocalele***, articulate şi percepute acustic foarte aproape de vocalele omoloage, se diferenţiază funcţional de acestea prin faptul că nu pot primi accent şi, în consecinţă, nu pot îndeplini rolul de **centru (nucleu)** silabic. De consoane, le diferenţiază, în : fară de modul de articulare şi de acustică, distrubuţia diferită (în primul rând situarea obligatorie în vecinătatea imediată a vocalelor, împreună cu care formează, de fapt, grupuri specifice numite **diftongi** sau **triftongi**).

Sistemul semivocalelor cuprinde 4 unităţi: *e, o, i* (notat şi *j*) şi *u* (notat şi *w*). Trăsăturile lor distinctive, deduse pe baza relaţiilor specifice pe care le contractează, sunt, de fapt, unele dintre caracteristicile articulatorii, marcate funcţional. Sintetic, unităţile semivocalice şi opoziţiile care le diferenţiază pot fi reprezentate după cum urmează:

Localizare şi labializare / Apertură	anterioare nerotunjite	nonanterioare rotunjite
închise	i	u
nonînchise	e	o

Menţionăm că identitatea sunetului *i* asilabic din finala unor substantive, adjective sau verbe (*capi, albi, cozi*), introdus în unele lucrări în categoria semivocalelor, este încă discutată de specialişti. El este mai scurt decât *i* (semivocalic), nesonor, apărând numai în finala cuvintelor după consoane (şi marcând, de regulă, pluralul masculin, respectiv persoana a II-a).

Pe lângă poziţia prezentată mai sus în legătură cu diftongii

Scanned with OKEN Scanner

limbii române, care este dominantă în rândul specialiştilor, cu unele nuanţări şi evoluţii de amănunt, există o concepţie total diferită, care interpretează realizările numite de noi semivocale ca **apendice** (deci, de fapt, trăsături distinctive) ale consoanelor care le precedă şi care influenţează, fără a le transforma în unităţi diferite, vocalele care le urmează. Apendicele respectiv adaugă structurii fonetice (fonologice) a consoanei implicate timbrul *palatal* (în cazul lui $\underset{\curvearrowright}{\varrho}$), **labial** (în cazul lui $\underset{\frown}{\varrho}$) sau **labio-palatal** (în cazul lui $\underset{\curvearrowright\frown}{\varrho}$), transformând-o într-o altă consoană, opusă consoanei de bază, prin palatizare, labializare sau labio-palatalizare. Concret, în *seară, poartă, leoarcă*, nu am avea semivocale (şi deci diftongi, respectiv triftongi), ci consoanele *s',p°, l'°*, diferite de *s,p,l*, acestea fiind urmate de vocala *a*. Potrivit acestei păreri, semivocalele $\underset{\curvearrowright}{i}$ şi $\underset{\frown}{u}$ (din cuvinte ca **piaţă, piuă, băi, râu**) sunt considerate **consoane**. Fără a intra prea mult în detalii, menţionăm că şi alţi specialişti consideră că semivocalele (toate sau numai unele dintre ele) pot fi apropiate la fel de îndreptăţit sau chiar mai îndreptăţit de consoane, fiind denumite semiconsoane.

a.3 - ***Consoanele*** reprezintă o categorie fonologică (fonematică) distinctă faţă de vocale, cu care nu comută niciodată. Cauza o reprezintă imposibilitatea lor de a primi accent şi de a avea, în consecinţă, rol de centru de silabă. Fiind tranşant deosebite de vocale, mai ales prin caracterul întrerupt (sau măcar şrangulat), ele ajută la delimitarea (în cele mai multe dintre cazuri) a silabelor, deci la segmentarea fluxului sonor în unităţi distincte (şi distinctive) supraordonate fonemelor (nu întâmplător aceasta se prezintă ca o succesiune de vocale şi consoane). Această specializare funcţională (fonologică) are aşadar o bază fonetică (articulatorie şi acustică).

Sistemul consonantic al limbii române cuprinde 22 de unităţi: *b,k,ḱ,č,d,f,g,ǵ,ğ,h,ž,l,m,n,p,r,s,š,t,ţ,v,z*. Trăsăturile lor distinctive sunt, de fapt, caracteristicile articulatorii prezentate anterior, (**modul de articulare, localizarea şi sonoritatea**) detaliate şi aranjate contrastiv (**întrerupt,/nonîntrerupt, continuu/noncontinuu, anterior/nonanterior, posterior/nonposterior, palatal/nonpalatal, oral/nonoral, sonor/nonsonor**).

Prezentăm mai jos, sub formă de tablou, sintetic (figura A) şi analitic (figura B, I şi II) sistemul consonantic al limbii române (incluzând şi sonantele cu trăsăturile lor specifice).

Localizare / Mod de articulare			Bila-biale		Labio-dentale		Dentale		Prepa-latale		Pala-tale		Velare		Larin-giale	
			surde	sonore	surde	sonore	surde	sonore	surde	sonore	surde	sonore	surde	sonore	surde	sonore
Nesonante	Oclusive		p	b	—	—	t	d	—	—	k	g	k	g	—	—
	Semioclusive (apicate)		—	—	—	—	ţ	—	ć	ǵ	—	—	—	—	—	—
	fricative		—	—	f	v	s	z	ś	ź	—	—	—	—	h	—
Sonante	oclusive nazale		—	m	—	—	—	n	—	—	—	—	—	—	—	—
	Lichide orale	laterale	—	—	—	—	—	l	—	—	—	—	—	—	—	—
		vibrante	—	—	—	—	—	r	—	—	—	—	—	—	—	—

— Fig. A —

Unităţi / Trăsături distincte	p	b	f	v	t	d	s	z	ţ	s	z
întrerupt/neîntrerupt	+	+	—	—	+	+	_	_	_	_	_
continuu/noncontinuu	—	—	+	+	—	—	+	+	—	+	+
anterior/nonanterior	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—
posterior/nonposterior	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
palatal/nonpalatal	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+
oral/nonoral	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
sonor/nonsonor	—	+	—	+	—	+	—	+	—	—	+

— Fig. B (I) —

Unităţi / Trăsături distincte	c	g	k	g	h	l	r	m	n	k	g
întrerupt/neîntrerupt	—	—	+	+	—	—	+	+	+	+	+
continuu/noncontinuu	—	—	—	—	+	+	—	—	—	—	—
anterior/nonanterior	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—
posterior/nonposterior	—	—	+	+	+	—	—	—	—	—	—
palatal/nonpalatal	+	+	—	—	—	—	—	—	—	+	+
oral/nonoral	+	+	+	+	+	+	+	—	—	+	+
sonor/nonsonor	—	+	—	+	—	+	+	+	+	—	+

— Fig. B (II) —

Scanned with OKEN Scanner

a.4 - ***Alofonele unităţilor fonematice (realizarea fonetică a fonemelor) româneşti.*** Reducţia variantelor realizează nu numai detaşarea unităţilor (invariantelor) de variantele (varietăţile) lor, ci şi o ordonare a variantelor (acolo unde este posibil) în funcţie de condiţiile în care apar sau de factorul care le-a determinat (chiar dacă acesta nu s-a dovedit suficient de puternic pentru a crea o unitate distinctă). Clasele rezultate sunt **clase de alofone** (de variante ale fonemelor). Cunoaşterea lor este importantă pentru studierea ipostazelor spaţiale (dialecte), cronologice (stadiile istorice) sau socio-culturale (**argouri, jargoane**) ale limbii, ca şi pentru **normarea** (detaşarea formelor **corecte** de cele **incorecte**, a celor **recomandabile** de cele **nerecomandabile**) şi **cultivarea** (socializarea prin educaţie) formelor corecte sau recomandabile.

Trebuie amintit că tendinţele de modificare fonetică, în anumite condiţii, a fonemelor reprezintă legi fonetice care au acţionat sau acţionează încă, la nivelul tuturor vorbitorilor sau a unor mase parţiale ale acestora, asupra formelor cuvintelor româneşti, multe dintre intervenţiile lor fiind deja recunoscute ca literare. În celelalte cazuri (mai ales când afectează neologisme), efectele acestor legi fonetice sunt considerate contrare normei, dar, în funcţie de forţa pe care o vor dovedi în uz, unele dintre ele vor putea fi adoptate (recunoscute) ca literare (culte). Tendinţele pe care le vom prezenta succint şi selectiv mai jos constituie o sursă de presiune pentru restructurarea unora din normele fonetice ale limbii române.

Majoritatea alofonelor sunt datorate **coarticulaţiei**, deci rostirii succesive, legate, a sunetelor (fiecare sunet preluând, prin suprapunerea sau condiţionarea reciprocă a mişcărilor articulatorii, trăsături de la sunetele învecinate sau pierzând unele dintre trăsăturile sale ca sunet izolat) şi structurării lor fonetice în jurul accentului. Unele sunt general româneşti, caracterizând pronunţarea românească medie sau neîngrijită, altele sunt regionale sau sectoriale.

Fenomenele fonetice care le determină sunt studiate de fonetica generală. Le vom menţiona numai pe cele mai importante: **asurzirea** - *supţire*, **nazalizarea** - *umple* > *ũple*, **acomodarea** (adaptarea locului de articulare în funcţie de locul

articulării unui sunet învecinat) - *învăţ* > *îmvăţ*, **sinereza** (transformarea în semivocală a uneia din vocalele aflate în hiat) - *de acum* > *de-acum*, **epenteza** (introducerea unui apendice semivocalic între două vocale în hiat) - *ideie*, **contracţia** (contopirea vocalelor aflate în hiat într-una singură) - *alcol*, **eliziunea** (eliminarea vocalei finale a unui cuvânt, când se află în hiat cu prima vocală a cuvântului următor - *s-au dus*, **afereza** (eliminarea primei vocale a unui cuvânt, când se află în hiat cu ultima vocală a cuvântului precedent - *spunându-ţi*.

Vocalele palatalizate sunt vocalele care, urmând după semivocalele *i,e* sau după consoanele *k,g,č,ğ*, îşi deplasează uşor locul de articulare spre zona anterioară a palatului. Sunt în această situaţie vocalele *a,o,u*. Exemple: *iarnă, seară, heag, gheată, ceaţă, geantă, miorlăi, leorpăi, chiar, ghiozdan, ciorbă, ghiol, iureş, vreun, chiul, ghiudem, ciur, giuvaier* (transcrise fonetic [*i̯ârnă, se̯âră, ḱag, ǵâtă, ǵâţă, ğântă, mi̯ôrlăi, le̯ôrpăi, ḱôr, ǵôzdan, čôrbă, ǵôl, i̯ûreş, vre̯ûn, ḱûl, ǵûdem, čûr, ğûva̯ier*])

Vocalele labializate (rotunjite) sunt vocalele care, urmând după semivocalele *u,o*, dobândesc o uşoară rostire labializată (rotunjită). Sunt în această situaţie vocalele *a,ă,î*. Exemple: *lua, toartă, luă, luând* (transcrise fonetic: [*luu̯ă, to̯ârtă, luu̯ă, lu̯ând*]).

Vocale palatalizate şi labializate sunt vocalele care, urmând după grupurile formate din semivocale palatale şi semivocale labiale, îşi deplasează locul de articulare spre zona anterioară şi primesc prin inerţie articulatorie o uşoară labializare. În această situaţie poate apărea vocala *a*. Exemple: *chioară, ghioagă, cioară, gioarsă, lăcrămioară* (transscrise fonetic: [*ḱo̯ă̯ră, ǵo̯ă̯ğă, čo̯ă̯ră, ğo̯ă̯rsă*]).

Vocalele anticipate (prin proteză semivocalică) sunt vocalele care, fiind situate la început de cuvânt (sau de silabă), demarează articulatoriu prin schiţarea rostirii semivocalei tipice din seria de localizare respectivă, *i̯* pentru vocalele anterioare şi *u̯* pentru posterioare (acestea sunt semivocale tipice pentru că omoloagele lor vocalice nu apar niciodată în diftongi sau triftongi). Sunt în această situaţie *e,i,o,u*. Exemple: *el, alee, in, fiinţă, om, alcool, unde, aud* (transcrise fonetic: [*i̯el, alei̯e, i̯in, fi̯inţă, u̯om, alcou̯ol, u̯unde, au̯ud*]. Fenomenul e mai prezent la

cuvintele vechi în limbă (la neologisme fiind nerecomandat) şi caracterizează pronunţarea culturală medie (în unele situaţii e considerată standard, iar în altele - neîngrijită).

Vocalele „devocalizate" sunt vocalele care, fiind situate la sfârşit de cuvânt (mai ales în poziţie neaccentuata) sunt lipsite, total sau parţial, de vibraţii glotale. Exemple: *casa, punte, aripi, allegro, tigru, bască, o coborâ* (transcrise: [*casḁ, punte̥, aripi̥, allegro̥, tigru̥, bascḁ̆, a coborî̥*]).

Vocalele cu apertură diminuată sunt vocalele care, aflându-se în poziţie neaccentuată sau în finala cuvintelor, îşi diminuează apertura până la a se confunda cu vocalele încadrate în nivelul inferior de apertură. Astfel *a* se poate confunda cu *ă* (*ataca>atăca; Maria>Măria*), *o* cu *u* (*major>majur; robinet>rubinet*) *e* cu *i* (*regiment>rigiment, fecior>ficior, bine>bine* sau *bini, fetele>fetili, de la>di la*).

Vocalele nazalizate sunt vocalele care, aflându-se înaintea unor consoane nazale (*m,n*), anticipează timbrul nazal (trecerea fluxului sonor prin rezonatorul nazal) al acestora. exemple: *amplu, unde, emblemă, întreg* (transcrise: *ãm̃plu, ũn̆de, ẽm̃blemă, ĩ̃ntreg*]).

Vocale scurtate sunt vocalele aflate în hiat în cuprinsul unui cuvânt sau la întâlnirea dintre două cuvinte şi care, pentru a-l evita, îşi scurtează durata, devenind semivocale, prin fenomenul numit *sinereză (de o dată>deodată, te ai>te-ai, de atunci>de-atunci*).

Semivocale „defricatizate" sunt semivocalele care, aflându-se în poziţie postvocalică (într-un grup diftongal), sunt private de zgomotul de fricţiune pe care-l au semivocalele aflate în poziţie prevocalică. Sunt în această situaţie semivocalele *i̯* şi *u̯* (notate de altfel, de unii autori diferit când se află în poziţie postvocalică). Exemple: în *haină, lăudau* (notate: *[hai̯nă, lăudau̯]*) *i̯* şi *u̯* nu au zgomotul de fricţiune perceptibil în *iute, ouă* (notate: *[iute, ou̯ă*]).

Consoane oclusive incomplete sunt consoanele oclusive care în anumite poziţii sau contexte fonetice îşi realizează numai o parte din momentele articulatorii (**imploziunea**, deci acumularea fluxului de aer fonator în spatele obstacolului; **ţinuta**, intervalul creării tensiunii explosive, **explozia**, izbucnirea violentă a fluxului de aer pe canalul eliberat prin înlăturarea obstacolului).

Scanned with OKEN Scanner

Astfel, consoanele oclusive se realizează ca **implosive** (fără explozie) când sunt pe prima poziţie a unui grup format din două oclusive (explozia se produce numai o dată, la a doua consoană), exemplu: *captură* (transcris fonetic: [*kaptúră]*); ca **explosive** simple (fără imploziune), când sunt pe poziţia secundă într-un astfel de grup, exemplu: *captură* (transcris fonetic: [*kaptúră*]), sau când se află la începutul unui cuvânt, exemplu: *dar* (transcris: [*dar*]).

Tot oclusive incomplete sunt şi consoanele nazale înainte de consoanele *f,v,s,z,š,ž,h* pentru că ocluziunea este parţială (fiind de fapt o apropiere, nu o lipire). Exemple: *învăţ, înfăşor, însutit, înzecit, înşel, înjuga, înhaţ,*(transcrise: [*îmvăţ, îmfăşor, însutit, înzecit, înşel, înhaţ, înjuga*]). Înainte de consoanele labiodentale (*f,v*) sau de fricativa velară *h*, se produce, de fapt, şi o deplasare a locului de articulare a lui *n* în zona labială, respectiv velară, de aceea el este pronunţat în primul caz mai aproape de *m* (aşa cum l-am şi transcris).

Consoanele aspirate sunt consoanele oclusive care, la finală de cuvânt, însoţesc explozia de o uşoară aspiraţie. Exemple: *cap, crab, sat, cred* (transcrise: [*kap*^{h}, *krab*^{h},*sat*^{h}, *kred*^{h}]).

Consoane palatalizate sunt toate consoanele urmate de vocale şi, mai ales, semivocale, din seria anterioară (*e,i,e̯,i̯*), care suprapun peste secvenţa articulatorie finală o uşoară fricţiune palatală. Exemple: *biată, fier, seară, teamă* (transcrise: [*b'i̯ată, f'i̯er, s'e̯ară, t'e̯amă*).

Consoanele labializate sunt toate consoanele urmate de vocale şi, mai ales, semivocale din seria labialelor (*o,u,o̯,u̯*), care suprapun peste secvenţa articulatorie finală o uşoară fricţiune labială (rotunjire). Exemple: *poartă, toartă, suav, bun, zonă* (transcrise: [*p°o̯artă, t°o̯artă, s°uav, b°un, z°onă*]).

Consoană velarizată este sonanta *n* înainte de consoanele oclusive velare (*k,g*), când îşi deplasează locul de articulare spre vălul palatului. Exemple: *încă, lângă* (transcrise: [*ɲkă, lɲgă*]).

Consoane sonorizate sunt consoanele surde aflate înaintea unor consoane sonore (sau sonante) de la care primesc o nuanţă mai mult sau mai puţin accentuată de vibraţie glotală (sonoritate). Exemple: *sloi, desbate* (transcrise: *[zloi, dezbate*], în ultimul caz sonorizarea fiind acceptată ca normă.

Scanned with OKEN Scanner

Consoane afonizate (asurzite) sunt consoanele sonore (sau sonante) aflate înaintea unor consoane surde, a căror lipsă de vibraţii glotale o anticipează, sau în finală de cuvinte, unde tensiunea articulatorie este insuficientă pentru a mai antrena şi vibraţiile coardelor vocale. Exemple: *absent, subţioară, aztec, astm, cârn* (transcrise: *[apsent, supţioară, astek, astm̥, kîrn̥]*).

a.5 - *Alternanţele fonetice* sunt modificările regulate pe care le suferă temele cuvintelor pe parcursul flexiunii, respectiv al derivării. Aceste modificări au la bază condiţiile fonetice diferite în care se află temele respective pe parcursul flexiunii (derivării) şi care au favorizat sau au împiedicat producerea unor modificări fonetice. Astfel, unele forme au rămas neschimbate, în timp ce altele au fost atinse de modificările fonetice condiţionate. Fireşte, este vorba de modificări survenite pe parcursul evoluţiei istorice a limbii române, care formează obiectul **foneticii istorice**. Menţionăm, totuşi, câteva din cele mai importante asemenea fenomene, pentru a înţelege mai bine baza apariţiei alternanţelor fonetice. Nu le mai repetăm pe cele care acţionează încă în coarticulaţia actuală a limbii române, amintite la începutul acestui capitol (**asurzirea, nezalizarea** etc.), ele fiind, de altfel, mai ales particularizări ale fenomenelor care au acţionat în diacronie.

Cele mai importante fenomene fonetice în discuţie sunt: **asimilarea** (pierderea totală a elementelor articulatorii ale unui sunet şi adoptarea pe cele ale altui sunet învecinat, devenind identic (**serenus>senin**); **disimilarea** (eliminarea unuia din sunetele identice apropiate şi înlocuirea lui cu un sunet diferit (**fereastră>fereastă**); **diferenţierea** (pierderea unora din trăsăturile articulatorii comune unor sunete apropiate, pentru a le diferenţia mai bine: **turbure>tulbure**); **metafonia** sau **diftongarea condiţionată** (*o,e>oa,ea* în silabe accentuate când în silaba următoare se află un *ă* sau *e*: *porta>poartă, solem>soare*); apariţia de sunete, prin **proteză** (*luneca>aluneca*), **anaptixă** (*hrean>hirean*), **epenteză** (*pâne>pâine*), **epiteză** (*acum>acuma*); dispariţia de sunete, prin **afereză** (*eliberare>liberare*), **sincopă** (*perină>pernă*), **apocopă** (*acum>acu*); **metateza** (schimbarea între ele a locului unor

Scanned with OKEN Scanner

sunete: *poreclă>polecră*); **haplologia** (dispariţia unei silabe identice sau asemănătoare cu alta învecinată: *dreptătate>-dreptate*). Nu sunt de mică importanţă pentru înţelegerea alternanţelor sunetele specifice limbii române, apărute prin transformarea unor sunete moştenite, sub influenţa contextului (*ă,î,č,ğ,ţ,š,ž*), şi numeroşii diftongi şi triftongi dezvoltaţi în limba română.

Sistemul alternanţelor fonetice din limba română este doesebit de bogat şi divers (ultimul *Dicţionar ortografic* inventariază 35 de alternanţe, grupate în 9 tipuri) constituind una din particularităţile care o individualizează între celelalte limbi romanice. Alternanţele au rol de marcă distinctivă morfologică (alături de desinenţe, sufixe şi, uneori, accente). Alternanţele sunt **vocalice** şi **consonantice**, în funcţie de categoria de sunete (foneme) implicată, putând să se regăsească împreună în aceleaşi cuvinte sau separat. Ele pot să aibă doi termeni, ca în *poartă-porţi*, pentru că nici un derivat sau formă flexionară de la *poartă* nu mai schimbă pe *o* în *oa* sau în alt sunet (vezi: *porticică, portiţă, porţii, porţilor*), sau trei termeni, ca în *fată-fete-fătuţă*. Ordinea prezentării lor este ordinea obişnuită a flexiunii nominale (verbale) sau derivării. Menţionăm că alternanţă nu e considerată decât corespondenţa dintre sunete asemănătoare (deci care au putut deriva unele din altele).

Alternanţe vocalice cu doi termeni:

- *a-ă: ladă-lăduţă; tai-tăiem;*
- *a-e: pată-pete; jale-(a) jeli;*
- *ă-e: măr-meri;*
- *â-i: tânăr-tineri; vând-vinde;*
- *e-ea: sterp-stearpă; merg-meargă;*
- *ea-e: seară-seri; înţeapă-înţepa;*
- *o-oa: os-oase; gol-goale;*
- *oa-o: boală-boli;*
- *o-u: soră-surori;*
- *oa-u: moare-(a) mura;*
- *ia-ie: piatră-pietre;*
- *ie-ia: fier-fiare;*

Alternanţe vocalice cu trei termeni:

Scanned with OKEN Scanner

- *a-e-ă: masă-mese-măsuţă;*
- *e-ea-e: negru-neagră-negre; leg-leagă-legăm;*
- *ă-e-ă: văd-vede-văzu;*
- *ă-a-ă: sărim-sar-săream;*
- *o-oa-u: tot-toată-tuturor; pot-poate-putem;*
- *o-oa-o: toc-toacă-tocăm;*

Alternanţe consonantice cu doi termeni:

- *t-ţ: carte-cărţi;*
- *t-č: cuminte;cuminicior;*
- *ţ-č: credinţă-credincios;*
- *c(k)-č: mac-maci;*
- *d-z: ied-iezi;*
- *g-ğ: drag-dragi;*
- *s-š: duios-duioşi;*
- *z-ž: mînz-mânzi;*
- *l-i: cal-cai.*

Alternanţe consonantice cu trei termeni:

- *t-ţ-t: scot-scoţi-scoate;*
- *c-č-c: tac-taci-tăcu;*
- *g-ğ-g: plâng-plânge-plângând;*
- *t-ţ-č: castravete-castraveţi-castraveciori;*
- *d-z-d: cad-cazi-cade;*
- *d-z-ž: repede-repezi-repejor.*

Alternanţe în grupuri consonantice:

- *sc-št: muscă-muşte;*
- *st-št: veste veşti;*
- *şc-št: muşc-muşti-muşcăm;*
- *cs-cš: ortodox-ortodocşi;*
- *str-štr: astru-aştri.*

b. Unităţile suprasegmentale

Unităţile suprasegmentale sunt unităţile care pot contracta relaţii de dependenţă **heterosintagmatică** (între segmente, deci între silabe). Ele sunt de două categorii: **intensive** (accentul) şi extensive (**intonaţia**). **Sintagma** fonologică, în funcţie de care se definesc aceste unităţi, reprezintă o **structură** constituită printr-un raport de dependenţă între o **silabă** şi un element

Scanned with OKEN Scanner

dependent de ea (**accent** sau **intonaţie**).

După cum observăm, toate aceste noţiuni se definesc în funcţie de **silabă**, care este cea mai mică **unitate structurală** a limbii (structurală, în sensul că poate fi divizată în unităţi mai mici succesive), fiind unitate constitutivă a cuvântului. Fonetic, silaba este caracterizată ca fiind segmentul sonor rostit cu un singur **efort respirator** (o singură deschidere a gurii). Fonologic, e definită ca cea mai mică **tranşă sonoră** ce poate purta **accent**. Silaba grupează, de fapt, câteva foneme, dintre care unul obligatoriu, **vocală**, care are rol de nucleu silabic. Celelalte, a căror prezenţă este aleatorie (în sensul că în unele silabe apar, iar în altele nu) sunt consoane şi semivocale. Distincţia între silabe se face în funcţie de această structură, dar şi în funcţie de relaţia cu accentul (existent sau inexistent) şi intonaţia (marcată printr-un anumit registru).

b.1 - ***Unităţile suprasegmentale intensive (accentele)*** sunt unităţile ce pot caracteriza intensiv o silabă, în sensul că poate fi pronunţată cu intensitate mai mare decât celelalte silabe din cuvânt, punând-o astfel în evidenţă. Fiecare cuvânt are o silabă accentuată, care reprezintă centrul său de intensitate.

În limba română, accentul este **liber** (nu e legat de o anumită poziţie în cuvânt a silabei) şi **mobil** (îşi schimbă locul pe parcursul flexiunii). Astfel, accentul poate fi pus pe ultima silabă a cuvântului (fiind numit **oxiton**): *covór, cafeá*; pe penultima (**paroxiton**), cazul cel mai frecvent: *cárte, mérge*; pe antepenultima (**proparoxiton**): *mármură, constítuie*; pe a patra de la final: *véveriţă*; pe a cincea: *nóuăsprezece*.

Este **mobil** într-o mare parte din flexiunea verbală (*merg-mérgem-mergeám-merséseră,*) şi din tabloul derivativ substantival şi adjectival (*cásă-căsúţă, capíl-copilándru, frumós-frumuşél*), precum şi, mai rar, în flexiunea nominală (*sóră-suróri, rádio-radióuri*).

Fiecare cuvânt, respectiv formă gramaticală, dispune de o schemă proprie de accentuare. Dacă avem în vedere şi faptul că accentul e liber şi mobil în limba română, rezultă că locul lui în cuvânt are **funcţie distinctivă**. Dovadă sunt cuvintele şi formele gramaticale identice din punctul de vedere al structurii

Scanned with OKEN Scanner

fonematice şi diferenţiate numai prin accent: *cópii-copíi, móbilă-mobílă, véselă-veséla, cúmpără-cumpărá.*

Unele categorii de cuvinte (articolul, pronumele personal şi reflexiv în dativ şi acuzativ forme scurte, verbele auxiliare, unele prepoziţii şi conjuncţii) nu poartă accent în enunţ, fiind asociate accentului unui cuvânt învecinat (precedent sau următor). Exemple: *un studént, al dóilea, cei búni, mi-a zís, dú-su-m-am, de scrís, la vói.* Multe din aceste situaţii sunt marcate ca unităţi lexicale (cuvinte) conjunctive: *de-o viáţă, te-a-preciéz, spúne-le, l-am ş'út, lásă-mi-l.* Cuvintele cu un număr mai mare de silabe pot primi şi unul sau mai multe accente secundare, situate, de regulă, din două în două silabe la distanţă de accentul principal: *alimentară* (pe silaba-*li*-), *electricitate* (pe silabe *e*-şi-*tri*-), *gărgăriţă* (pe silaba-*ri*-). Singurul tratat ca unitate distinctivă (deşi nu e marcat grafic) este cel principal (de altfel, aşa cum am văzut, celelalte sunt situate, de regulă, în poziţie fixă faţă de acesta).

În multe enunţuri, există o ierarhie în ceea ce priveşte intensitatea între accentele cuvintelor, unul sau mai multe dintre acestea fiind mai reliefate. Sunt aşa-numitele accente sintactice, cu rol logic şi/sau expresiv. Exemple: **Atunci** *să vorbeşti* sau *Atunci să* **vorbeşti.**

b.2 - *Unităţile suprasegmentale extensive (intonaţia)* sunt unităţile care pot caracteriza extensiv (mai multe silabe) sintagmele fonologice (silabele), în sensul pronunţării lor pe un ton deosebit de cel cu care sunt pronunţate celelalte silabe. Dacă accentul marchează un *punct* din cuvânt, intonaţia marchează *părţi* din cuvinte, cuvinte sau chiar grupuri de cuvinte (de fapt de silabe, dar care pot aparţine unor cuvinte diferite), realizând **contururi intonaţionale** mai mult sau mai puţin extinse ale enunţului. Silaba pe care se realizează schimbarea tonului se numeşte **silabă proeminentă** (iar curba intonaţională din finalul enunţului-**contur terminal.** În limba română sunt percepute trei **tonuri (registre)**: **iniţial** (sau **neutru**), **de tensiune** (cel mai înalt) şi **de destindere** (cel mai jos). Exemple: propoziţia *Studentul merge la cursuri* pronunţată enunţiativ, are desenul intonaţional 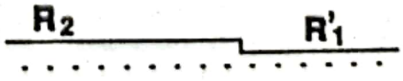

pronunţată exclamativ, are desenul 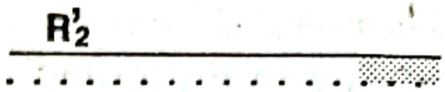

pronunţată ca o interogaţie totală (prin care se răspunde prin da sau nu), are desenul 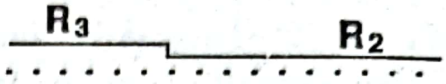

pronunţată ca o interogaţie parţială, are desenul 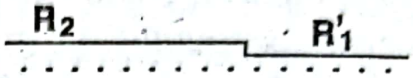

Conturul terminal este, pe rând, **descendent, neutru** (sau **uniform**) şi **ascendent.**

Intonaţia (denumită, impropriu, şi **accent muzical**) are o funcţie activă în caracterizarea unităţilor sintactice (părţi de propoziţie, sintagme, propoziţii, fraze) şi în marcarea stilistică (expresivă) a acestora.

3. Structura fonologică

Structura fonologică se referă la tipurile de combinaţii posibile în limba română ale unităţilor sistemului fonologic. Cea mai mică structură este silaba, deci ne referim în primul rând la ea.

Structura silabei cuprinde: *Segmentul vocalic* (indispensabil) şi *segmentul consonantic* care poate precede, urma sau şi precede şi urma (dar poate şi lipsi, nefiind obligatoriu) segmentul vocalic.

a. Segmentul vocalic

Segmentul vocalic poate fi: **simplu** şi **complex.**

a.1 - *Segmentul vocalic simplu* caracterizează silabele care au ca nucleu o singură vocală. În această situaţie poate fi oricare din cele şapte vocale ale limbii române/a,e,i,ă,î,o,u/: *car, fel, lin, văr, fân, soc, pun*. Segmentul vocalic simplu poate constitui singur silaba şi atunci spunem că avem o **silabă deschisă** la ambele capete (***a-er, e-ră, i-de-e, o-ră, a-ră***) sau poate fi însoţit de segment consonantic şi atunci pot fi următoarele situaţii: segmentul consonantic precede şi urmează segmentul vocalic, constituind împreună o **silabă închisă** (*fac, trec, vin, păr, când, sol, cum*); segmentul consonantic precede sau urmează segmentul vocalic, constituind **silabe închise (deschise) la un capăt (ca, de, şi, că, tâ-rî,** ***ar-tă, es-te, in-tră, în-că, or-gă, us-cat***).

Când sunt alături (într-un cuvânt sau la întâlnirea a două cuvinte) două silabe deschise sau două capete deschise de silabă, se formează fenomenul denumit în fonetică *hiat*, care se dovedeşte foarte activ în determinarea (favorizarea) unor modificări fonetice.

Scanned with OKEN Scanner

a.1.1 - **Hiatul** este deci întâlnirea (sau alăturarea) a două vocale aparţinând unor silabe diferite. El este greu tolerat în rostirea românească, de aceea în timp a fost înlocuit fie cu diftong, fie cu vocală simplă (prin dispariţia uneia din vocale). În limba română actuală este, de aceea, întâlnit mai frecevent în cuvinte compuse (la întâlnirea componentelor) şi în neologisme. Combinările de vocale în hiat pot fi foarte diverse. Dată fiind importanţa lor pentru ortografie şi ortoepie, le prezentăm în continuare. **Vocale de acelaşi fel în hiat:**

a-a: supraaglomerat, ultraatent;
e-e: neelucidat, reevaluat, idee;
i-i: ştiinţă, fiică, antiinflaţie;
o-o: alcool, cooperare, zoologie;
u-u: reziduuri;

Vocale diferite în hiat:

Centrală - anterioară:
a-i: înainte;
a-e: aer;
ă-i: trăind;
î-i: bâjbâi;

centrală-posterioară:
a-o: supraorganizare;
a-u: aur;
ă-u: răul;
î-u: pârâul;

Anterioară-centrală:
i-a: (a) speria;
e-a: real;
e-î: neîncput;

Posterioară-centrală:
o-a: coarticula;
u-a: actual;

Anterioară-posterioară:
i-o: biologie;
e-o: arheolog;
i-u: triunghi;
e-u: neutru;

Anterioară-anterioară:
i-e: sanie;
e-i: neisprăvit;

Posterioară-anterioată;
o-i: voinţă;

Scanned with OKEN Scanner

o-e: poet;
u-i: (a) îngădui;
Posterioară-posterioară:
o-u: biroul;
u-o: respectuos;

Există şi situaţii de **hiat în lanţ**, apărute mai ales la întâlnirea unor cuvinte care au deja în tronsonul de contact (cu cuvântul vecin) unul sau chiar două vocale în hiat:

i-a-e: antiaerobic;
i-e-u: arhieuforic;
o-e-u: indoeuropean;
o-a-o: coautor;
e-o-a-u: neoautocrat;
e-o-e-u: neoeugenie.

a.2 - *Segmentul vocalic complex* caracterizează silabele care au ca nucleu silabic o vocală precedată, urmată sau şi precedată şi urmată de semivocală (în secvenţa care precede vocala pot să apară şi două semivocale). Segmentele vocalice complexe sunt ceea ce în fonetică poartă numele de **diftongi**, respectiv **triftongi.** În limba română aceştia sunt numeroşi şi apar frecvent în lanţul sonor al cuvintelor. Creează deseori alternanţe, care constituie elemente de dificultate pentru străinii care învaţă limba română. Au rol distinctiv morfologic şi se regăsesc în multe din normele ortografice şi ortoepice.

a.2.1 - **Diftongii** sunt segmente vocalice complexe formate dintr-o vocală şi o semivocală, fiind de două feluri, în funcţie de poziţia semivocalei faţă de vocală: **ascendenţi** (când semivocala precedă vocala) şi **descendenţi** (când semivocala urmează după vocală). Limba română nu are **diftongi egali** (ca în cuvântul german *für* sau în cuvântul francez *pur*).

Şi diftongii au multe posibilităţi combinatorii. Diftongii ascendenţi pot combina: o **anterioară cu o centrală, o posterioară cu o centrală, o anterioară cu o posterioară** şi **două posterioare**. Diftongii descendenţi, mai numeroşi şi mai diverşi, pot combina: o **centrală cu o anterioară, o centrală cu o posterioară, o anterioară cu o posterioară, o posterioară cu o anterioară, două anterioare şi două posterioare.** Dăm mai jos cei 24 de diftongi (10 ascendenţi şi 14 descendenţi) care există în limba română. Pentru comparaţie (sau, mai bine zis, pentru contrastivitate) vom cuprinde în tabel în paralel şi hiatul cu structură similară.

Scanned with OKEN Scanner

Vom marca diftongii ascendenţi cu semnul ↑ iar diftongii descendenţi cu semnul ↓.

Tipul de fenomen pe care-l constituie / combinaţia vocalică	Diftong	Tipul	Hiat
ia	iarnă, tăia, băiat	↑	pian, cutia
ie	iepure, miere, cuie	↑	ie, bielă, veselie
io	iod, voios, bolnăvicios	↑	frăţior, radio, impresiona
iu	iunie, duium	↑	raţiune, scatiul, Vasiliu
ea	ea, deal, acadea	↑	crea, real
eo	deodată, aoleo	↑	deodorant, neon, deseori
ua	cuantum, ploua, roua	↑	lua, dual, ecuator
uă	două, vouă, rouă	↑	luă, dezavuă
oa	oală, poartă, toată	↑	coaliţie, boa, coabita
uî	plouând	↑	—
ai	ai, dai, taină	↓	hain, aici, înainte
au	au, sau, luau	↓	aud, balaur
ăi	căi, hăinuţă	↓	căi, trăim
ău	rău, dulău	↓	răul, căpcăun
îi	îi, mâine, rămâi	↓	bâjbâi, zgâit
îu	pârâu, grâu	↓	pârâul, grâuşor
eu	meu, antreu	↓	euforie, feudal
ei	ei, trei, neică	↓	(a) polei, întreit
ii	copii, ştii	↓	fiindcă, (a) prii, viitor
iu	fiu, măsliniu	↓	naţiune, diurnă
oi	oi, noi, doină	↓	croi, doime, eroilor
ou	ou, tablou	↓	eroul, nour
ui	uita, scuipa, lui	↓	ului, huilă, epuiza
uu	continuu, asiduu	↓	reziduuri

Se observă că în cele mai multe combinaţii apar semivocalele *i,u*, considerate, de altfel, de mulţi specialişti ca fiind singurele (sau adevăratele) semivocale.

Scanned with OKEN Scanner

a.2.2 - **Triftongii** sunt segmentele vocalice complexe formate dintr-o vocală şi două semivocale. În funcţie de poziţia semivocalelor faţă de vocală, sunt de două feluri: **ascendenţi** (sau **progresivi**), când ambele semivocale preced vocala, şi **centraţi**, când o semivocală precedă şi alta urmează vocala. Ei pot fi descrişi şi ca o combinare a uneia din semivocalele *i,u* sau *e* cu unii dintre diftongi. Având o condiţie (restricţie) în plus, sunt mai puţin numeroşi decât diftongii.

Triftongi ascendenţi:

i-o-a: aripioară, fuioare
e-o-a: leoarcă, pleoapă

Triftongii centraţi:

e-a-i: cădeai, puteai
i-e-i: iei, miei, piei
i-a-i: tăiai, i-ai, îndoiai
i-a-u: iau-i-au, încovoiau
i-o-i: i-oi
o-a-i: lupoaică, Ioane
u-a-u: luau

b. Segmentul consonantic

Segmentul consonantic poate fi **simplu** (constituit dintr-o singură consoană) sau **complex** (constituit din minimum două consoane). În funcţie de poziţia faţă de vocală, poate fi **prevocalic** şi **postvocalic**. Tabloul segmentelor consonantice posibile în limba română, potrivit criteriilor menţionate mai sus, poate fi prezentat după cum urmează:

b.1 - *Segmentul consonantic simplu:*

c-; poziţia poate fi ocupată de orice consoană: *pas, toc, cu, ḱar* etc.

b.2 - *Segmentul vocalic complex:*

cc-; în această poziţie pot apărea următoarele 58 de grupuri de consoane: bl, br, kl, kn, kr, kt, kv, dr, fl, fr, gl, gn, gr,gv, hl, žb, žg, žǵ, žm, žn, žv, ml, mr, pl, pn, pr, ps, sb, sk, sḱ, sč, sf, sg, sl, sm, sn, sp, st, sv, šk, šḱ, šf, šl, šm, šn, šp, št, šv, šč, tr, vl,

Scanned with OKEN Scanner

vr, sb, zg, zǵ, zm, zn, zv. Se observă că fricativele preferă prima poziţie (39 de situaţii), iar oclusivele şi vibrantele poziţia secundă (36 de situaţii). Silabele româneşti preferă aşadar să debuteze fricativ şi să se încheie explosiv.

ccc-; poziţiile pot fi ocupate numai de următoarele 7 grupuri de consoane: [spr, skr, str, štr, sfr, zdr, zgr]. Modelul observat la grupul biconsonantic ca dominant devine aici unic: silaba începe în aceste cazuri numai fricativ şi se încheie numai exploziv (în varianta vibrantă), centrul fiind ocupat, cu o excepţie, tot de explozive.

-c; în această poziţie pot apărea toate consoanele, ceea ce creează un echilibru în ceea ce priveşte diversitatea iniţialei şi finalei silabice nonconsonantice. Exemple: *kap, oǩ, priveǵ* etc.

-cc; în aceste poziţii pot apărea următoarele 71 de grupuri consonantice: *bd, bz, ks, kt, ft, gd, gn, žd, lb, lč, lk, ld, lf, lg, lǧ, lm, lp, ls, lš, lt, lţ, lv, lz, mb, mf, mn, mp, mt, mţ, nz, nk, nǩ, nč, nd, nf, ng, nǧ, nž, ns, nš, nt, nţ, nz, pč, ps, pt, rb, rč, rk, rd, rf, rǧ, rg, rh, rl, rm, rn, rp, rs, rš, rt, rţ, rv, rz, sk, sm, st, šk, tm, sd, zn*. Finala silabică biconsonantică e mai diversă decât iniţiala silabică de acelaşi tip. Pe prima poziţie sunt mai numeroase oclusivele (48 de situaţii) care domină, dar în proporţie mult mai mică, şi pe poziţia secundă (38 de situaţii).

Secvenţa finală a silabei se dovedeşte oarecum mai explozivă, mai dură decât cea iniţială. Diferenţa nu e mare, tendinţa spre echilibru fiind dată şi de faptul că circa jumătate din grupuri se regăsesc în combinaţie inversă, în cele două secvenţe.

-ccc; aceste poziţii pot fi ocupate de următoarele 5 grupuri: *kst, mpt, nks, nkt, stm*. Situaţia e comparabilă cu cea omoloagă de la iniţiala vocalică.

b.3 - *Segmentele consonantice intervocalice* sunt segmentele rezultând din cumularea finalei consonantice a unei silabe cu iniţiala consonantică a silabei care urmează. Structura lor (notată generic cu **SInt**), comparată cu structura iniţială (**SI**) şi structura finală (**SF**) a silabelor este foarte importantă pentru stabilirea locului unde se face **tăietura silabică** (despărţirea în silabe). Situaţiile sunt foarte diverse şi vor fi prezentate, ca efecte normative, în capitolul de ortografie-ortoepie. Ni se pare

important totuşi să prezentăm aici câteva principii, pe care se bazează, de fapt, normele respective, chiar dacă lucrările de cultivare a limbii nu precizează acest lucru.

S.Int. pot avea formele *-c-*, *-cc-*; *-ccc-*, *-cccc-* sau *-ccccc-*, putând, deci, fi identic cu un **S.F.**, cu un **S.I.** sau cu o combinaţie **S.F. + S.I.**. În cazul în care poate fi stabilită identitatea **S.Int. = SI**, atunci tăietura silabică se operează imediat înainte de **S.I.**; în cazul în care **S.Int. = S.F.+ S.I.**, atunci tăietura silabică se defalcă în două **S.Int.**

În cazul în care **S.Int.** nu poate fi identificat nici cu un **S.F.**, nici cu un **S.I.**, nici cu un **S.F.+ S.I.**, tăietura silabică nu are o situare precisă, **S.Int.** aparţinând deopotrivă celor două silabe la concurenţa cărora se află (fenomenul se numeşte în fonologie **interludiu**).

Stabilirea identităţilor menţionate se face comparând **S.Int.** cu tipurile posibile de **S.F.** şi **S.I.** (inventariate de noi mai sus). Analiza nu are însă totdeauna un singur rezultat, întrucât nu puţine **S.Int.** pot fi considerate identice şi cu un **SF**, şi cu un **SI**, şi cu un **SF+SI**. Exemplu: segmentul intervocalic **st** poate fi identic cu **SF** (ca în *adăpost*), cu un **SI** (ca în *student*) sau cu un **SF+SI** (ca în *las totul*).

c. Structura analitică a silabei

Structura analitică a silabei rezultă din combinaţiile posibile între segmentele vocalice şi segmentele consonantice descrise anterior.

În limba română, silabele formate numai din segmente vocalice sunt rare, putând cuprinde: o **vocală** (**a**-*pă*), un **diftong** (**sea**-*ră*) sau un **triftong** (**iei**). Ele pot forma însă singure cuvinte (*e, ea, iau*) sau chiar enunţuri întregi (*oaia aia e a ei*).

Majoritatea silabelor rezultă din asocierea la segmentele vocalice a unor segmente consonantice. Combinaţiile posibile în limba română sunt:

cv (**ca-să**)
vc (**an, el**)
cvc (**cap, var**)
ccv (**prag, clei**)

Scanned with OKEN Scanner

vcc (**alb, uns**)
cvcc (**post, cant**)
ccvc (**prag, vrac, praf**)
cccv (**stră-*in*, strai**)
cvccc (**carst, vârst-*nic***)
cccvc (**scrin, splen-*did***)
cccvcc (**strâmt, strâmb, strung**)

Aşadar, numărul maxim de consoane într-o silabă este 5, iar de consoane alăturate (la iniţială sau la finală) într-o silabă este 3. Când sunt 2-3 consoane apropiate, cel puţin una e fricativă, lichidă sau vibrantă (pentru că acestea lasă, într-o formă sau alta, aerul să circule).

d. Structura fonologică a cuvintelor româneşti

Structura fonologică a cuvintelor româneşti cuprinde tipurile de combinaţii posibile între unităţile fonologice, luate individual sau ca clase (categorii), în diferitele segmente ale cuvintelor (iniţial, medial şi final). Din descrierea, foarte complicată, a acestei structuri, prezentăm câteva din aspectele care ni se par caracteristice pentru fiziologia fonetică a limbii române. Ele se referă la structura silabelor iniţiale şi finale ale cuvintelor.

d.1 - *Toate vocalele* apar la iniţială de cuvinte, dar *ă* - numai în câteva forme dialectale ale pronumelui demonstrativ (*ăsta, ăla* şi compusele), iar *î*, cu câteva excepţii (*îmi, îţi, îl, îşi, îi*), numai urmat de o nazală. Toate vocalele apar şi în finalul cuvintelor, mai ales când silaba finală este neaccentuată. În silabe accentuate apar mai ales formele verbale (*lăudá, mergeá, cântá, întârzié, vení, coborî, văzú*). Toate consoanele pot apărea, de asemenea, singure atât la iniţială, cât şi la finală de cuvânt.

d.2 - *Realizarea grupurilor iniţiale şi finale de două consoane*, arătând disponibilităţile specifice ale limbii române în acest sens, sunt prezentate în tabelul următor:

Scanned with OKEN Scanner

Poz. 1 \ 2	p	t	k	ḱ	b	d	g	ǵ	l	r	f	v	s	ş	z	j	ţ	č	ğ	h	m	n
p	●	o							+	+	+		o	○			○	0				+
t		●								+								0			o	
k		o	●						+	+		+	o	○			○					+
ḱ				●																		
b					●	0			+	+					○							
d						●				+		+										
g							●		+	+		+										+
ǵ								●														
l	0	0	0		0	0	0		●		0	0	0	0	0		0	0	0		0	
r	0	0	0		0	0	0			●	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
f		o							+	+	●											
v									+	+		●										0
s	o	o	o	+			0		+		+	+	●					o	0		o	+
ş	+	○	o	o					+	+	+	+		●							+	+
z					+	o	+		+			+			●						+	
j						o		+								●						+
c																	●					
č																		●				
ğ																			●			
h		0							+	+										●	+	
m	0	0			0				+	+	0				0		0				●	o
n		0	0	0		0	0	0			0		0	0	0	0	0	0	0			●

Legendă: o gr. care apar la iniţial sau la final; + gr. care apar numai la iniţial;
0 gr. care apar numai la final; ○ gr. fin. term. în -i- şoptit

d.3 - ***Grupurile iniţiale de trei consoane*** au în mod obligatoriu pe prima poziţie una din fricativele *s,z,š*, iar pe ultima poziţie o lichidă (*l*) sau o vibrantă (*r*). Cele mai frecvente sunt: *spl-(splină), scl-(scleroză), spr-(spre), scr-(scris), str-(stradă), zdr-(zdravăn), scr-(scris), str-(stradă), zdr-(zdravăn), štr-(štrand).*

d.4 - *Grupurile finale de trei consoane* sunt mult mai puţine şi mai rar întâlnite decât grupurile iniţiale de acelaşi tip. Niciunul din grupurile iniţiale nu se întâlneşte la finală. Câteva din grupurile finale: *kst (text), -mpt (prompt), -nks (sfinx), -nkt (punkt).* Interesantă este gruparea a două (sau chiar trei) explozive în aceste grupuri, un fel de frână (şi descătuşare) finală a fluxului fonic.

Scanned with OKEN Scanner

d.5 - *Frecvenţa fonemelor*, privite individual sau pe categorii, este şi ea o problemă a structurii cuvintelor româneşti, care se regăseşte implicit în fizionomia fonetică a limbii române. Prezentăm câteva astfel de aspecte care ni se par mai importante:

- **vocalele şi consoanele** au o frecvenţă foarte apropiată în cuvintele româneşti (49,4, respectiv 49,7), ceea ce arată structura sonoră echilibrată a limbii române, contrazicând părerea unor cercetători după care limba noastră ar fi o limbă consonantică;

- segmentele simple (care conţin o singură vocală sau o singură consoană) au o frecvenţă mult mai mare (86,2%), decât segmentele complexe (12,7%), ceea ce susţine fizionomia ei fonică lejeră, armonioasă, neaglomerată.

- Cele mai frecvente foneme româneşti sunt:

- vocale: *e* (12,8%), *i* (7,55), *u* (6,6%), *a* (6,1%), *ă* (5,6%), *o* (3,8%), *î* (2,3%);

- diftongi: *ea* (1,01%), *oa* (0,65), *ia* (0,5%), *ui* (0,4%), *ie* (0,3%), *ai* (0,35);

- triftongi: *iau* (o,1%)

- consoane: *m* (5,3%), *n* (4,6%), *t* (3,9%), *k* (3,8%), *d* (3,8%), *r* (3,7%), *l* (3,6%). Se remarcă rangul înalt de frecvenţă al sonantelor, care au o acustică apropiată de cea a vocalelor;

- grupuri de 2 consoane: *st* (0,8%), *nt* (0,6%), *nţ* (0,5%), *nğ* (0,5%), *ns* (0,5%), *pr* (0,5%), *pt* (0,4%);

- grupuri de 3 consoane: *str* (0,4%), *ntr* (0,25%), *ngr* (0,1%), *spr* (0,1%).

- În ceea ce priveşte lungimea silabelor, cele mai frecvente sunt cele formate din: două foneme (61,5%), trei foneme (25,54%) şi un fonem (7,11%);

- Lungimea cuvintelor se ierarhizează astfel: o silabă (39,37%), două silabe (24,11%), trei silabe (18,4%), şi patru silabe (10,59%).

d.6 - *Structura accentuală a cuvintelor româneşti*. Întrucât accentul este în limba română liber şi în mare parte mobil, nu pot fi stabilite reguli rigide în legătură cu situarea lui pe o silabă sau alta. Unele reguli mai laxe, sub formă de tendinţe statistice, pot fi stabilite însă, formulându-se, firește, clase de excepţii complementare regulilor. Schiţăm în continuare acest tablou.

Scanned with OKEN Scanner

1. Au accent pe ultima silabă cuvintele (de bază sau formele lor gramaticale) terminate în **consoană** (*autór, frumós, biológ, bogát, făgét*) sau în **diftong** (*flăcău, verzúi, maroníu, usturói*). Excepţii:

a) O parte din cuvintele terminate în *-ic* (*lunátic, nebunátic, bombástic*)

b) Cuvintele mai lungi de două silabe terminate în *-bil* (*amábil, delimitábil, infailíbil, eligíbil*).

c) Unele cuvinte de două silabe terminate în *-et, ăt, -ed,* (*báschet, úrlet, dángăt, rânced*)

d) Cuvintele terminate în *ie* (în hiat) *-cie, -gie, grafie: academíe, árie, avárie, contumacíe, nevralgíe, radiografíe;*

e) Cuvintele terminate în *-aie: vâlvătáie, foáie;*

f) cuvintele terminate în *-iu (concíliu, tráváliu).*

2. Au accentul pe penultima silabă cuvintele (şi formele gramaticale) terminate în vocală precedată de o consoană sau de un grup de consoane (*másă, vără, lupoáică, bárcă, toámnă, ástm)* şi cele terminate în uu (*contínuu, rezíduu*). Excepţii:

a) Cuvintele terminate în *-ică* (vezi corespondenţa cu excepţia 1a): *hárnică, germánică, aeróbică.*

b) Unele cuvinte terminate în *-iţă* (*trâmbiţă, măsăláriţă*)

c) Unele cuvinte terminate în *-a (basmá, tuzlamá, halvá)*

d) Infinitivul scurt al conj. I şi IV şi infinitivul lung al conj. III (*a lăudá, a potriví, a coborî, piérdere*)

e) Unele cuvinte terminate în *-işte (línişte, vráişte).*

Alte excepţii de la cele două reguli şi cuvintele accentuate pe antepenultima silabă, pe a patra sau a cincea de la sfârşit nu pot fi caracterizate în funcţie de criterii cu oarecare sferă de cuprindere.

4. *Relaţiile fonologiei (foneticii) cu celelalte niveluri ale limbii (integrarea nivelului fonologic-fonetic în organizarea ierarhică a limbii)*

Fonologia (prin **fonetică**) reprezintă interfaţa limbii ca mijloc denominativ şi comunicativ cu **materia fizică** pe care se bazează aşa-numita **fonie** sau **fluxul sonor** produs de aparatul

fonator uman. Tranşând acest flux sonor în **unităţi** care contrastează între ele în paradigme şi se disting între ele în lanţul sonor prin **trăsături distinctive (pertinente)** provenite din **particularităţi articulatorii** (respectiv **acustice**), **fonologia** învesteşte aceste unităţi cu **funcţie lingvistică**. Pe eşafodajul acestor forme primare se construieşte mecanismul lingvistic în toată complexitatea sa. **Nivelul fonologic (fonetic)** oferă baza de organizare şi de material constitutiv pentru celelalte niveluri, ale căror unităţi, relaţii, funcţii sunt rezultatul integrării unităţilor, relaţiilor, funcţiilor configurate la acest nivel. **Cuvântul** nu s-ar putea constitui ca **semn lingvistic** fără dubla articulare, care se bazează, în latura **semnificantului**, pe **foneme (vocale, semivocale, consoane)**, organizate în **silabe** şi puse sub un **accent**. **Flexiunea**, care constituie baza **morfologiei**, se realizează prin **morfeme**, a căror substanţă o reprezintă **fonemele, diftongii, triftongii, alternanţele** şi capacitatea lor de a instrumenta **opoziţii**. **Accentul** are şi el rol distinctiv atât la nivelul lexical, cât şi la nivelul morfologic. **Relaţiile** şi **funcţiile sintactice**, în afară de faptul că privesc unităţi structurate fonologic, folosesc nemijlocit, pentru a fi marcate, **intonaţia**. Până şi stilistica (funcţională, respectiv expresivă), atât de îndepărtată structural de fonetică-fonologie, implică direct elemente ale acestui nivel pentru a colora expresiv, social, regional, istoric, enunţurile. Ne referim la **alofone** ca rezultat al pronunţiei individuale sau influenţate de mediu/situaţie, la îmbinările de foneme ce pot naşte **aliteraţie, armonie, simbolism fonetic, rime**, la **ritm, intensitate** şi **intonaţie**, care pot avea încărcătură expresivă nemijlocită. Dacă părăsim **descrierea sincronică** a limbii şi ne situăm în alte perspective (**istorică, geografică, psihologică, socială, comparativă** etc.), fonologia (fonetica) se relevă din nou ca nivel fundamental. **Stadiile istoric** ale limbii, **dialectele, graiurile, argourile, jargoanele, idiolectele** (modul individual de a vorbi) se disting cel mai bine prin variantele fonetice pe care le reprezintă. **Specificul limbii române**, conturat pe baza **comparaţiei** cu alte limbi sau a **contactului lingvistic** cu alte popoare, se reflectă intens în **fizionomia sa fonetică**.

Schimbările fonetice, împreună cu **diversificarea fonetică** a

Scanned with OKEN Scanner

limbii reprezintă adevărate motoare ale evoluţiei, dezvoltării, nuanţării ei permanente. Tot ele fac în mare măsură necesară **intervenţia normativă** pentru ordonarea grafică şi sonoră a acestor fluxuri dinamice de aşa natură, încât să nu pericliteze unitatea, funcţionalitatea, claritatea, supleţea limbii. O analiză simplă evidenţiază ponderea decisivă a problemelor de fonologie-fonetică în sistemul ortografic şi ortoepic. De altfel, principiul fundamental al ortografiei româneşti se numeşte **fonologic** (sau cu un termen mai vechi, **fonetic**).

5. *Tendinţe în sistemul fonologic al limbii române actuale*

Sistemul fonologic al limbii române descris anterior reprezintă o **stare** abstrasă metodologic a acesteia, un stadiu „fotografiat" static din evoluţia acesteia. Limba este un organism viu, în continuă dezvoltare şi, în consecinţă, pe parcursul istoriei sale a înregistrat multe asemenea stări, mai mult sau mai puţin deosebite de starea actuală. În prezent, de asemenea, ea se află într-un continuu proces de prefacere, de restructurare, dar dinamica lentă a acestor prefaceri, ca şi estomparea lor prin mijloace normative, le fac mai greu observabile. Specialiştii înregistrează şi analizează în permanenţă aceste schimbări de amănunt, încercând să discearnă ceea ce este accidental, efemer, de ceea ce are şanse să se impună, să se amplifice şi chiar să antreneze modificări mai mari, de sistem. Rezultatul unor asemenea analize se concretizează în configurarea unor **tendinţe actuale** de evoluţie a limbii române, care să fie, după caz, acceptate normativ sau combătute. Decisiv în impunerea sau diminuarea şi dispariţia unor asemenea tendinţe este până la urmă **uzul lingvistic**, care nu poate fi întotdeauna nici prevăzut, nici condus, cu atât mai mult cu cât specialiştii adoptă frecvent poziţii diferite.

Prezentăm în continuare câteva tendinţe care ni se par mai evidente:

- închiderea vocalelor *a,o,e* la *ă,u,i* mai ales în poziţie neaccentuată: *ataca>atăca, magheran>măghiran, robinet>rubinet, seringă>siringă, demisie>dimisie.*;

- închiderea lui *e* în *i* şi, uneori, **sincoparea** lui *i*, în silaba penultimă a cuvintelor articulate la plural cu *-le*; *fetele>fetile, drumurile>drumurle*

- evitarea hiatului prin: **epenteza** semivocalelor *i* şi *u* (*viie, luua*); **sinereză**, sau **diftongare** (*neapărat, recreaţie*),; **eliziune** (*alcool>alcol, cuviincios>cuvincios, respectuos>respectos*)

- renunţarea, în cazul neologismelor, la corelaţia de timbru (*livrescă*, nu *livrească; invocă*, nu *convoacă*; *depen* nu *deapăn*) şi reducerea, în felul acesta a amplorii şi rolului **alternanţelor** vocalice;

- dispariţia lui *u* final, precedat de *i*: *serviciu>servici, contrariu>contrar, domiciliu>domicil*;

- eliminarea lui *i* din grupul *ie* (diftong sau în hiat): *plutonier>plotoner, butonieră>butoneră*;

- atrofierea până la dispariţie a lui *i* asilabic din finalul unor cuvinte (rolul distinctiv fiind preluat de alternanţă): *studenţi>studenţ, frumoşi>frumoş*)

- fluctuaţii în accentuarea cuvintelor: *meditatór, navigatór*, dar *córéctor, redáctor; ántic* şi *antíc, regízor* şi *regizór, símbol* şi *simból, tráfic* şi *trafíc*;

- extinderea în anumite contexte a consoanelor palatalizate: *uşe, grije, îngroaşe, deranjem, eream, sufere, şeapte, birjear*;

- sonorizarea lui *s* intervocalic şi în situaţiile în care nu e etimologic: *chintezenţă, seziune*;

- sonorizarea prin asimilare: *admosferă, fregvent, žmecher, plezni, căznicie*;

- uşurarea (simplificarea) grupurilor de consoane: *antreprenor>antrepenor, proprietar>propietar, frustrare>frustare; explica>esplica;*

C. Ortografia şi ortoepia

Ortografia şi ortoepia se ocupă de studierea scrierii, respectiv pronunţării, limbii, şi stabilirea, pe această bază, a conduitei considerate corecte în grafia, respectiv rostirea, diferitelor ei unităţi şi îmbinări.

Scanned with OKEN Scanner

1. *Opoziţia (corelaţia) vorbit-scris*

Opoziţia (respectiv corelaţia) vorbit-scris a apărut la o distanţă apreciabilă de momentul (perioada) originii/constituirii limbii, care s-a caracterizat prin funcţionarea ei exclusiv sub formă orală. Aspectul vorbit precedă şi fundamentează, aşadar, aspectul scris. Cu timpul, datorită rolului cultural îndeplinit, scrisul a căpătat o importanţă din ce în ce mai mare, ajungând să determine chiar în multe situaţii vorbirea (pronunţarea). Cele două aspecte ale limbii sunt strâns intercondiţionate şi trebuie prezentate în consecinţă.

Paradoxal este că, deşi vorbirea a fost multă vreme forma unică, apoi principală, de manifestare a limbii, ea s-a bucurat şi se bucură încă de o atenţie mult mai mică din punct de vedere normativ, **ortoepia** fiind, de aceea, mai puţin studiată şi promovată social decât **ortografia**. Aceasta din urmă s-a dezvoltat mai mult, în primul rând din necesităţi practice: asigurarea unui cod de scriere simplu, logic, unitar (pentru cele trei state româneşti), care să asigure comunicarea culturală între vorbitorii limbii române. Comunicarea orală s-a desfăşurat întotdeauna fără dificultăţi lingvistice, dată fiind unitatea remarcabilă a limbii române, diferenţele între variantele regionale fiind minime şi neafectând înţelegerea între vorbitorii din diverse provincii.

O dată cu creşterea rolului comunicării culturale în formă orală (poezie, teatru, politică, muzică, radio, TV etc.), unitatea, supleţea, eleganţa limbii s-au făcut apreciate şi căutate în planul pronunţării limbii române. Într-un lung proces de **înregistrare** a variantelor de pronunţare (respectiv de scriere), de **evaluare** a lor pe diferite criterii (provenienţă-tradiţie, caracter sistematic, uşurinţă în folosire etc.) şi de **selecţie**, s-a ajuns la adoptarea unei doctrine privind normarea limbii române şi la concretizarea ei în reguli precise, detaliate, care sunt regulile de pronunţare şi scriere ale **limbii române literare**. Ultima reformă ortografică, valabilă, cu unele modificări de amănunt (în 1965 şi 1993), şi astăzi, a fost adoptată în anul 1953 (reformele anterioare fiind făcute în 1881, 1904 şi 1932).

Scanned with OKEN Scanner

2. *Opoziţia (corespondenţa) sunet-fonem-literă*

Opoziţia (sau **corespondenţa**) **sunet-fonem-literă** este esenţială pentru înţelegerea sistemului de reguli care constituie ortografia şi ortoepia limbii române. În general, scrierea alfabetică nu consemnează **sunete individuale** (ceea ce am numit noi **variante**), ci **sunete-tip** (**invariante**). Stabilirea acestora s-a făcut prin **intuiţie**, pe baza unei **observaţii** minuţioase a faptelor. Fonologia a stabilit o metodă riguroasă de separare a variantelor de invariante, altfel spus de grupare a variantelor în invariante, a **sunetelor** în **foneme**. Au rezultat unele deosebiri faţă de sunetele-tip cu care a operat anterior ortografia, dar nu au fost de natură s-o facă nefuncţională. Astfel că ajustările necesare din această perspectivă nu au fost numeroase şi importante.

Scrierea noastră este o **scriere alfabetică**, ce foloseşte **semne** pentru redarea fiecărui **sunet-tip** (pe care îl vom numi în continuare **sunet**) în parte. Aceste semne sunt în primul rând **literele**, din care fac parte, acolo unde este cazul, pentru a arăta că aceeaşi literă are mai multe valori fonetice, şi **semnele diacritice: accentul circumflex** (la *â* şi *î*), **sedila** (la *ş* şi *ţ*) şi **semnul scurtimii** (la *ă*). Inventarul literelor într-o anumită ordine, stabilită prin tradiţie, se numeşte **alfabet** (de unde numele de **scriere alfabetică**). Scrierea utilizează, cu rol ortografic, şi **semnele ortografice** (**apostroful, cratima, punctul, bara şi linia de pauză**) şi **mărci ortografice** (**blancul, literele folosite numai în cuvinte ale vorbirii cultivate, logograma**).

3. *Alfabetul*

Alfabetul actual al limbii române are 31 de litere: *a* (pronunţat, ca şi celelalte vocale, cum se scrie), *ă*, *â*, *î*, *b* (pronunţat, când e singur, *be*), *c (ce)*, *d (de)*, *e*, *f (fe)*, *g (ge)*, *h (ha)*, *i*, *j (je)*, *k (ca)*, *m (me)*, *n (ne)*, *o*, *p (pe)*, *q (chiu)*, *r (re)*, *s (se)*, *ş (şe)*, *t (te)*, *ţ (ţe)*, *u*, *v (ve)*, *w (dublu ve)*, *x (ics)*, *y (i grec)*, *z (ze)*. El este alcătuit numai din **litere simple**. Succesiunea

Scanned with OKEN Scanner

imediată a unora din aceste litere formează aşa-numitele **litere compuse**, care nu figurează însă în alfabet: *ch, gh,* (înainte de *e,i* plenisone); *chi, ghi, che, ghe* (când *i* şi *e* nu formează silabe); *ci, gi, ce, ge* (când *i, e* nu sunt plenisone, grupul reprezintă un singur sunet, când sunt vocale, reprezintă două sunete, primul având însă valoare diferită faţă de alte contexte). Limba română mai foloseşte, pentru scrierea unor neologisme recente sau a unor nume proprii, litere străine: *ä, ö, ü,ć* etc.

Cele 31 de litere notează 33 de sunete câte are limba română, ceea ce arată că între litere şi sunete nu e o corespondenţă perfectă, primul exemplu constituindu-l **literele compuse**, prezentate anterior). Din punctul acesta de vedere, literele se grupează în trei clase:

<1> - litere (în număr de 19) care corespund câte unui singur fonem: *a, ă, â, b, d, f, î, j, l, m, n, p, r, s, ş, t, ţ, v, z;*

<2> - litere (12) care au mai multe valori:

- *c*: notează pe [k] (când este urmat de consoane, cu excepţia lui *h*, sau de vocale, cu excepţia lui *e, i*), pe [*č*] (când este urmat de *e* sau *i*) sau pe [*k*] (când este urmat de *h* + *e* sau *i*);

- *e*: notează pe [*e*] [*e̯*] (în diftongi şi triftongi), pe *i* (în *ea*, pronunţat [*i̯a*] sau pe *ie* (în cuvinte ca *el, este* etc. -- pronunţate [*i̯el; i̯este*]). Este folosit, de asemenea, ca semn grafic diacritic (în grupurile *ce, ge, che, ghe*, când nu este plenison);

- *g*: notează pe [g] (când este urmat de consoană, cu excepţia lui h, sau de vocală, cu excepţia lui *e, i*), pe [*ğ*] (când este urmat de *e* sau *i*) sau pe *ǵ* (când este urmat de *h* +*e* sau *i*);

- *h*: notează pe [*h*] (după toate literele, cu excepţia lui *c, g*) sau are valoare de semn grafic diacritic pentru *ḱ, ǵ* (în grupurile *ch, gh* + *e* sau *i*);

- *i*: notează pe [*i*], pe [*i̯*] (în diftongi), pe [*j*] (în finala unor forme, după consoane: [*lupj, kazj*]) sau poate fi semn grafic diacritic pentru *č, ğ, ḱ, ǵ* (în grupurile *ci, gi, chi, ghi*, când nu este plenison);

- *k*: notează pe *k* (când este urmat de consoane sau de vocale, cu excepţia lui *e, i*) sau pe *ḱ* (când este urmat de *e* sau *i*);

- *q*: notează pe *k* (când e urmat de vocale, cu excepţia lui *u*+*e* sau *i*) sau pe *ḱ* (când este urmat de *u* + *e* sau *i*);

- *o*: notează pe [*o*], pe [*o̯*] (în diftongi, cu excepţia începu-

tului de silabă) sau pe [u̯] (în diftongi, la început de silabă, ca în *oameni, respectuoase, pronunţate* [u̯ameni, respektuu̯ase]

- *u*: notează pe [u], pe [u̯] (în diftongi) pe [v] (în cuvinte ca *quintă, quadrivium*, pronunţate [kvintă, kvadrivium], sau poate servi ca semn grafic (în cuvinte ca *quintal, quipu*)

- *w*: poate nota pe [v] (în majoritatea cuvintelor) sau pe [u̯] în unele cuvinte de origine engleză (*whiski, western* - pronunţate [u̯iski, u̯estern];

- *x*: poate nota pe *ks* (în majoritatea cuvintelor) sau pe [gz] (în cuvinte ca *examen, exerciţiu* - pronunţate *[egzamen, egzerciţiu]*;

- *y*: poate nota pe [i] (înainte de consoană sau, la sfârşit de cuvânt, după consoană: *yterit, hobby* - pronunţate [*iterit, hobi*] sau pe [i̯] (înainte de vocală sau, la sfârşit de cuvânt, după vocală: *yen, cow-boy* - pronunţate [i̯en, cau̯boi̯].

<3> - Literele care notează mai multe, în situaţii diferite, acelaşi sunete:

- *c, k* şi *q* notează pe [k];
- *â* şi *î* notează pe [î];
- *o, w* şi *u* notează pe [u̯];
- *x* şi *cs* notează pe [ks] (*fix*, dar *cocs*);
- *i* şi *y* notează pe [i] sau [i̯];
- *e* şi *i* notează pe [i̯] (vezi mai sus: *ea, el* - pronunţate [i̯a, i̯el];

4. *Principiile ortografiei româneşti*

Principiile ortografiei româneşti, care, de fapt, privesc, indirect, şi ortoepia, în virtutea multiplelor interdependenţe dintre cele două domenii, reprezintă temeiul doctrinar al sistemului ortografic (ortoepic) al limbii române. Numărul acestor principii şi denumirea lor diferă de la un specialist la altul, dar ierarhizarea lor ca amploare şi importanţă este privită mai unitar. Prezentăm, în continuare, concepţia dominantă privind sistemul acestor principii. Înainte de aceasta, menţionăm, ca o noutate, proprunerea recentului **Dicţionar ortografic al limbii române** (autoare: Flora Şuteu şi Elisabeta Şoşa) de a

Scanned with OKEN Scanner

se reduce principiile general acceptate în prezent la unul singur, înglobator, numit **corectiv-funcţional** (care are ca obiective: corectarea pronunţării din perspectiva **unificării supradialectale**; corectarea formelor flexionare în sensul integrării lor într-un **sistem funcţional supradialectal**; orientarea scrierii şi pronunţării **neologismelor** spre „forme specifice limbilor moderne occidentale, integrate <<ca atare>> în sistemul gramatical românesc").

a. Principiul fonologic

Principiul fonologic (fonetic) este fundamental, definitoriu pentru sistemul ortografic al limbii române (se şi afirmă adesea că ortografia românească este fonetică sau fonologică), celelalte amendându-l sau completându-l, îndeosebi în aspecte de detaliu. Potrivit acestui principiu, scrierea reproduce pronunţarea (literară, firească), ceea ce pune în corelaţie directă ortografia şi ortoepia. Câteva exemple relevante: renunţarea la u final din vechile grafii *cuiu, unchiu, taiu*; scrierea prefixelor *des-, răs-*, sub forma *dez-, răz-*, înainte de vocale şi consoane sonore; (*dezavantaj, dezmoşteni, dezgoli, răzbate*) scrierea lui *n* ca *m* înainte de *b* sau *p* (*îmblăni, bomboane*).

b. Principiul etimologic

Principiul etimologic (sau **tradiţional-istoric**) impune în anumite cazuri abaterea de la principiul fonetic şi scrierea unor cuvinte conform cu tradiţia istorică (*român, sunt, subţire, snop*) sau cu forma originară din limba de proveniență (*bleu, week-end, roentgen*). El prevede, de asemenea, scrierea unor nume de persoane aşa cum şi le-au scris purtătorii lor, de regulă personalităţi culturale, larg cunoscute (*Alecsandri, Kogălniceanu, Hasdeu, Tonitza*), şi a numelor de locuri străine ca în limba de origine (*Bordeaux, Wall Street, Köln*). Tot în virtutea tradiţiei, se scrie *este, el, ea*, deşi se pronunţă (în variantă acceptată de ortoepie) [*ieste, iel, ia*].

Scanned with OKEN Scanner

c. Principiul morfologic

Principiul morfologic ţine seama de structura morfematică a cuvintelor (radical, sufix, desinenţă) şi de flexiunea lor. De exemplu: se scrie *creez, agreez,* fiindcă *cre-, agre-* constituie radicalul, iar *-ez* reprezintă sufixul specific pentru timpul prezent al unor verbe de conjugarea I; se scrie *ea* sau *ia* în funcţie de cum alternează cu *e* sau cu *ie*: *seacă-seci, treacă-treci, viclean-vicleni; piaţă-pieţe; piară-pieri, biată-biete*; se scrie *aceeaşi* la feminin singular, dar *aceiaşi* la masculin plural.

d. Principiul sintactic

Principiul sintactic impune delimitarea cuvintelor după sensul lor lexical şi după valoarea lor gramaticală: *odată*, dar *o dată, întruna-într-una, deoparte-de o parte, totuna-tot una, nicicând-nici când.*

e. Principiul silabic

Principiul silabic acţionează pentru diferenţierea valorilor unor litere în funcţie de poziţia şi de învecinarea lor în cadrul silabei. De exemplu, *c* are valorile *k, ḱ, č*, în funcţie de literele care urmează; *e* reprezintă numai semnul valorii *č, ğ* a lui *c, g*, când nu formează centrul de silabă (*ceapă, geană* - transcrise [*čapă, ğară*]) şi reprezintă atât semnul acestei valori, cât şi valoarea de vocală în sine, când formează centru de silabă (*cere, geme* - transcrise [*čere, ğeme*]; *i* are valoarea [i], [i̯] (în diftongi) sau [i̯] (în finalul unor forme, după consoane: *pomi, cari* - transcris [pomi̯, cari̯]

f. Principiul simbolic

Principiul simbolic, în conformitate cu care acelaşi cuvânt se poate scrie diferit în funcţie de accepţiunea care i se dă: cu iniţială mică, dacă este folosit cu înţelesul obişnuit, de **termen comun** (*occident, est, reformă, revoluţie, facultate*) şi cu iniţială majusculă dacă are o semnificaţie simbolică, de **nume propriu** (*Occidentul, Estul, Reforma, Revoluţia, Facultatea* de Litere).

Scanned with OKEN Scanner

5. *Normele (regulile) ortografice şi normele (regulile) ortoepice*

Normele (regulile) ortografice şi normele (regulile) ortoepice sunt **restricţii** (imperative sau orientative) impuse, prin hotărâri academice, scrierii şi pronunţării, în vederea asigurării unei exprimări cultivate, unitare, stabile şi funcţionale. Ele stabilesc ce forme sunt corecte, respingând alte variante existente în uz. Normele concretizează, la nivelul unor serii mai extinse sau mai restrânse de fapte, principiile ortografiei, care, fiind prea generale şi de cele mai multe ori divergente, nu pot funcţiona ca reguli concrete. Norma optează pentru principiul regent într-o situaţie sau alta, stabilind modul în care el reglementează aceste situaţii.

Normele pot avea ca obiect **părţi de cuvinte** (sunete/litere, silabe, rădăcină, prefixe şi sufixe, desinenţe), **cuvinte** în întregul lor sau **grupuri de cuvinte**.

Normele ortografice şi cele ortoepice pot fi **concordante, discordante sau fără nici o legătură** între ele. Situaţiile se diferenţiază clar prin modul de formulare a regulii: „se scrie şi se pronunţă" (pentru cele **concordante**), se scrie, dar se pronunţă" (pentru cele **discordante**"), „se scrie" sau „se pronunţă" (pentru cele **fără legătură** între ele).

Prezentăm, în continuare, câteva din normele ortografice şi ortoepice cele mai importante ale limbii române. Ele nu scutesc pe cititori de folosirea dicţionarelor/îndreptarelor ortografice şi ortoepice, nu numai pentru că acestea cuprind mult mai multe norme, în formulări complete şi cu exemplificări amănunţite, ci şi pentru că de la nivelul normelor până la rezolvarea fiecărei situaţii individuale mai e un tronson pe care lucrarea noastră nu-şi propune să-l rezolve (altfel s-ar transforma într-un adevărat dicţionar).

a. Elementele vocalice

a.1 — După *ş, j*, se scrie şi se pronunţă *a* sau *ea [ęa]*, *ă* sau *e, i* sau *îl ă* în funcţie de structura morfologică a cuvântului:

a) În rădăcina cuvintelor se scrie şi se pronunţă numai *a, e, i*

(jale, şansă, jeli, şef, jigni, şină);

b) în sufixe se scrie şi se pronunţă fie *a, e, i* fie *ea [e̯a], ă, î/â*, în funcţie de forma sufixului: *-eală (bălmăjeală, greşeală* - ca în *trânteală*); *-ean (doljean, ieşean* - ca în *brăilean*); *-eaţă (roşeaţă, negreaţă*); *-ească (vitejească, strămoşească* - ca în *pământească*); *-ar (birjar, coşar* - ca în *zidar*); *-ământ (îngrăşământ* ca în *acoperământ*); *-ător (înfiorător-* ca în *prădător*); *-ărească (birjărească, cenuşăreasă* - ca în *rudărească); -ereasă (lenjereasă* ca în *moşiereasă*); *-ărie (birjărie, gogoşărie* - ca în *fierărie*); *-erie (lenjerie* - ca în *frizerie*).

c) În desinenţe se scrie şi se pronunţă fie *a, e, i*, fie *ea [e̯a], ă, î/â*, în funcţie de clasa flexionară: substantivele şi adjectivele feminine cu tema în *j,ş* se scriu cu *ă* la nominativ - acuzativ şi vocativ singular *(plajă, fruntaşă* - ca *plasă, frumoasă*), dar cu *-e* la plural şi la genitiv-dativ singular (*plaje, fruntaşe* - ca în *plase, frumoase*); verbele de conjugarea I se scriu şi se pronunţă cu *a* la infinitiv şi în formele constituite de la acest mod: *bandaja, bandajam, bandajare, bandajat; înfăţişa, înfăţişam, înfăţişare, înfăţişat* (ca *lucra, lucram, lucrare, lucrat*), dar cu *ea* la alte forme: *bandajează, înfăţişează* (ca *lucrează*); cu *ă* la persoana I plural şi a III-a singular şi plural a indicativului prezent şi la persoana a III-a singular a perfectului simplu: *badajăm, înfăţişăm, îngraşă, bandajă, înfăţişă* (ca *lucrăm, cântă, lucră*), dar cu *e* la alte forme: *îngraşe, badajeze, înfricoşeze* (ca în *cânte, lucreze*); verbele de conjugarea a IV-a se scriu şi se pronunţă cu *i* la infinitiv şi în formele constituite de la acest mod: *prăji, prăjim, prăjind, prăjire, prăjit, păsi, păşim, păşind, păşire, păşit* (ca *clădi, clădim, clădind, clădire, clădit*) cu *ea* la imperfect: *prăjea, păşea* (ca *clădea*) şi la persoana a III-a singular şi plural a conjunctivului prezent: *prăjească, păşească* (vezi *clădească*).

a.2 — Se scrie şi se pronunţă *e* sau *ie*) [je̯] la început de cuvânt sau de silabă (când urmează după o vocală), urmându-se, în general, pronunţia literară: *e* în majoritatea neologismelor (*etapă, poezie, alee, creez*), dar *ie* în cuvintele vechi (*ieşire, iei, voie*) şi în neologismele a căror rădăcină se termină în *-i* (*bănuie, înfiez*). Pronumele personale (*eu, el, ei, ele*) şi formele

verbului *a fi (eşti, este, e, eram, erai, era, eraţi, eram)* se scriu cu *e*, dar se pronunţă cu *ie [i̯e]*.

a.3. — a) Se pronunţă *ia [i̯a]*, dar se scrie *ea* sau *ia* la început de cuvânt sau de silabă (când urmează după o vocală), în funcţie de sunetele cu care alternează: *ea*, când alternează cu *e (aleea/alee, creează/creez)*; *ia*, când alternează cu *ie* sau *e (iarbă/ierburi, bănuială/bănuieli, încovoiază/încovoiez)*.

b) Se scrie şi se pronunţă *ea [e̯a]* sau *ia[i̯a]* în funcţie de sunetele care precedă şi sunetele cu care alternează:

- după dentale (*d, l, n, r, s, t, ţ, z*) şi prepalatale (*č, ğ* - când sunt în aceeaşi silabă) numai *ea (deal, leasă, neam, rea, seamă, teamă, ţeapă, zeamă, ceapă, geană)*;
- după labiale (*b, p, m, f, v*) şi *ch, gh*, *-e* când alternează cu *e scrobeală/scrobeli, topească/topeşti, meargă/mergi, bârfească/bârfeşti, veac/vecie, cheamă/chem, gheaţă/îngheţa*) şi *-ia*, când alternează cu *ie* sau nu există forme alternante (*piatră/pietre, biată/biete, fiare/fier, chiar/-, maghiar/-*).

a.4 - Formează literă compusă cu *ch, gh, c, g* (fiind, deci doar semn diacritic), înainte de *o*, numai i: *chior, şchiop, ghiol, cioară, gioarsă*. După alte consoane, funcţionează ca semivocală (înainte de *o*) *e*: *pleosc, leoarcă*.

a.5 - Diftongul *ua [u̯a]* apare în scris, după vocală, când alternează cu *uă (piua, roua, ziua). Când alternează cu* o, *el se scrie* oa *(curioasă/curios, respectuoasă/respectuos)*.

b. Elementele consonantice

1. Se scrie şi se pronunţă *m*, nu *n*, înainte de *b, p (îmbuna, impar)*

2. Se scrie şi se pronunţă *s* sau *z* înainte de consoanele sonore şi sonante sau între vocale, urmându-se, în general, pronunţia literară: *z* înainte de *b, d, g, j, v, r*, în cuvintele vechi *(zboară, zdravăn, zgribuli, răzgândea, zvârli, dezrobi)* şi înainte de *l, m, n* în cele mai multe cuvinte vechi (*zmeu, izmă, dezlega, gleznă*);

Scanned with OKEN Scanner

s înainte de *z* (deszăpezi), înainte de *b, d, g, j, v, r* în majoritatea neologismelor *(transversal, transgresiune, aisberg, jurisdicţie)* şi înainte de *l, m, n*, în unele cuvinte vechi *(slab, smântână)* şi în neologisme (*romantism, prismă*).

c. Accentul

c.1 - Accentul nu se notează în limba română decât dacă se simte nevoia de evitare a confuziei între cuvinte având, altfel, forme identice: *cópii-copíi, cântă-cântá, véselă-veséla.*

c.2 - Rostirea corectă a cuvintelor cu accentuarte dublă cuprinde accentul pe ultima silabă, pentru: *antíc, caractér. editór, matúr, sevér, trafíc, prevedére* etc.; pe penultima silabă pentru: *avarie, gingaş, învers, mârşav*, etc.; pe antepenultima silabă pentru: *árşiţă, butélie, februárie, fúrie, ianuárie* etc.; pe a patra de la sfârşit, pentru *dóctoriţă, gărgăriţă, véveriţă* etc.

d. Numele proprii

1. Numele proprii din limbile care folosesc alfabetul latin se scriu si se pronunţă ca în limba de origine: *Shakespeare* [Şékspir], *Bordeaux* [Bordó], *Zeiss* [Ţais] etc.
2. Unele nume de personalităţi, scrise de purtătorii lor diferit faţă de ortografia actuală, păstrează forma originară: *V.Alexandri, C.Negruzzi, Al.Philippide, C.A. Rosetti.*

e. Despărţirea cuvintelor în silabe

Despărţirea cuvintelor în silabe urmează pronunţarea literară, cu unele amendamente de natură morfologică. Se realizează la sfârşitului rândului, sau pentru scopuri expresive („*Plea-că*“‘!, „*Fru-mos*!“).

e.1 - Grupurile vocalice:

- vocalele în *hiat* se despart în silabe diferite: *a-er, po-em, mo-ţi-u-ne, bi-o-log, şti-inţă*;
- *diftongii şi triftongii se grupează în aceeaşi silabă: fai-mă,*

Scanned with OKEN Scanner

noi-mă, ve-nea, ur-soai-că, cre-deai;

- semivocala între două vocale trece la silaba care urmează: *oa-ie, po-ia-nă, ro-uă, fu-ri-oa-să, cre-ea-za*;

e.2 - Consoanele intervocalice:

- o consoană intervocalică trece la silaba care urmează: *a-ră, sea-mă; vi-nă, ca-să*;

- două consoane intervocalice trec, prima la silaba anterioară, cealaltă la silaba care urmează: *ar-mă, plim-bă, bar-că, braz-dă*;

- grupurile formate dintr-o consoană oarecare şi *r* sau *l* trec integral la silaba următoare: *a-cru, ti-gru, ta-blă;*

- când sunt trei sau mai multe consoane alăturate, prima trece la silaba anterioară, iar celelate trec la silaba care urmează: *as-tro-no-mi-e, am-plu, în-treg, mon-stru*;

- în grupurile de consoane *lpt, mpt, ncş, nct, ncţ, ncv, rct, rtf, stm* (a se observa că fiecare conţine minimum două oclusive alăturate), primele două trec la silaba anterioară, iar cealaltă trece la silaba care urmează: *sculp-tu-ră, somp-tu-os, şfinc-şii, instinc-tiv, func-ţi-e, de-linc-vent, arc-tic, jert-fă, ast-mă*;

e.3 - Cuvintele compuse şi cuvintele derivate se despart ţinându-se seama de elementele lor componente: *drept-unghi, bi-o-sfe-ră, ne-sta-bil, sub-li-ni-a, de-scri-e*;

e.4 - Cuvintele conjuncte care formează silabă comună nu se despart la capăt de rând pe locul cratimei deja existente, cu alte funcţii însă: *mi-a spus, te-ai duş, de-un an;* dar *mi-a-min-tesc, floa-re-al-bas-tră.*

f. Semnele ortografice

Semnele ortografice sunt semne cu ajutorul cărora se consemnează în scris aplicarea unor norme ortografice. În limba română sunt folosite cu această funcţie: *apostroful, cratima, punctul, bara, linia de pauză*).

Apostroful (') - marchează grafic înlăturarea întâmplătoare

Scanned with OKEN Scanner

(de regulă în vorbirea grăbită, neglijentă, sau pentru scurtarea unor secvenţe foarte frecvent folosite) a unor sunete (silabe) dintr-un cuvânt sau a unor cifre din notaţia unui an: *'mneata (dumneata), 'neaţa (bună dimineaţa), dom'le (domnule), pân'la (până la).*

Cratima (sau *liniuţa de unire*) (-) - marchează pronunţarea împreună (legată) a două cuvinte alăturate, cu elidarea vocalei din finalul primului cuvânt sau a vocalei de la începutul celui de-al doilea, ori cu transformarea lor în diftong, sau triftong, iar alteori numai cu alipirea unor cuvinte reduse fonetic la cuvântul învecinat: *s-a (se+a) văzut, m-aş (mă-aş) duce, într-un (întru+un);las-o (la-să+o), se-nţelege (se înţelege) parc-aud (parcă aud); mi-a zis, ţi-i dă, dă-i-o, vorba-i, pentru a-i spune, nu-i bine, de-a curmezişul, de-ar putea, l-am, mulţi-s, spus-a, părându-ni-se, du-ce-se-vor, face-li-se-va.* Cratima se foloseşte şi la: *despărţirea cuvintelor în silabe (ma-să),* la *scrierea unor cuvinte compuse sau derivate (prim-ministru, ex-senator, galben-auriu)* la *derivate ocazionale* sau la articularea ori flexiunea unor neologisme neadaptate limbii române; *GDS-ist, PNL-ist, show-ul, week-end-uri.*

Punctul (.) ca semn ortografic se foloseşte în abrevierile formate din iniţialele cuvintelor (*a.c.= anul curent, etc. = et-cetera, id.= idem, v.= vezi*) sau în unele abrevieri tradiţionale (*dr. = doctor, nr. = număr).* Nu se pune punct: - după abrevieri formate din iniţiala unui cuvânt şi finala lui vo alică (*cca=cir-ca, d-ta=domnia-ta);* după unele abrevieri oficiale şi simboluri ştiinţifice (*E=est, C=carbon, n=număr întreg, cm= centimetru);* după componentele cuvintelor compuse din iniţiale, când cuprind şi fragmente de cuvinte (*RENEL = Regia Naţională pentru Energie Electrică*).

Substantivele compuse din literele iniţiale pot fi scrise cu sau fără punct după fiecare componentă (*ONU* sau *O.N.U.*)

Bara (/) ca semn ortografic se foloseşte în abrevierea unor formule distributive (*km/h, m/s*) sau a prefixului *contra-(c/val = contravaloarea);*

Linia de pauză (—) ca semn ortografic marchează scrierea

unor cuvinte compuse care au cel puţin un termen compus deja: *americano—sud-coreean, sud-vest—nord-est.*

Cu excepţia apostrofului, toate celelalte semne servesc şi ca *semne de punctuaţie*, cu alte funcţii, fireşte.

Recentul *Dicţionar ortografic al limbii române* (1993) introduce şi noţiunea de *mărci ortografice*, în care cuprinde *blancul* (sau *pauza albă*), *literele* folosite numai în cuvinte ale vorbirii cultivate (*k, q, w, x, y*), *majuscula* şi *logograma* (abrevierile prin iniţiale; denumirile literelor din alfabet; succesiunile de litere care reproduc cuvântul ca obiect de referinţă: *de* este prepoziţie).

BIBLIOGRAFIE

1. Gabriel Andreescu, *Dicţionar de dificultăţi ale limbii române*, Editura Coresi, Bucureşti, 1991.

2. Mihail Andrei, Iulian Ghiţă, *Limba română. Fonetică, lexicologie, gramatică, stil şi compoziţie, exerciţii*, EDP, Bucureşti, 1983.

3. Mioara Avram, *Ortografie pentru toţi*, Editura Academiei, Bucureşti, 1990.

4. Ion Coteanu, *Structura şi evoluţia limbii române*, Editura Academiei, Bucureşti, 1981.

5. *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, Editura Academiei, Bucureşti, 1982.

6. Ion Coteanu (coordonator), *Limba română contemporană. Fonetica. Fonologia. Morfologia*, ediţia a II-a, EDP, Bucureşti, 1985.

7. Teodor Hristea (coordonator), *Sinteze de limba română*, ediţia a III-a, Editura Albatros, 1984.

Scanned with OKEN Scanner

8. Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, EDP, Bucureşti, 1978.

9. *Îndreptar ortografic, ortoepic şi de punctuaţie*, ediţia a IV-a, Bucureşti, editura Academiei, Bucureşti, 1983.

10. Alexandra Roceric-Alexandrescu, *Fonostatistica limbii române*, Editura Academiei, 1968.

11. Al.Rosetti, *Introducere în fonetică*, Editura Ştiinţifică, 1967.

12. V.Şerban, Fr. Király, V.Ţâra, *Limba română contemporană*, fasc. a IV-a, *Fonetica*, Ed. a II-a, Tipografia Universităţii Timişoara, 1974.

13. Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*, Editura Academieie, Bucureşti, 1976.

14. Flora Şuteu, *Dificultăţile ortografiei limbii române*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1986.

15. Flora Şuteu, Elisabeta Şoşa, *Dicţionar ortografic al limbii române*, Editurile Vestala şi Atos, Bucureşti, 1993.

16. Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1965.

17. Emanuel Vasiliu, *Scrierea limbii române în raport cu fonetica şi fonologia*, Tipografia Universităţii Bucureşti, 1979.

Scanned with OKEN Scanner

III. LEXICOLOGIA

Lexicologia are ca sferă de preocupări **nivelul lexical**, primul în care limba se organizează **biplan**, prin constituirea planului **semnatic**, alături de cel **formal**, dezvoltat pe temeiul nivelului **fonologic** şi în legătură directă cu cel **morfologic**. La rândul său, nivelul lexical asigură baza strcturării nivelului gramatical (morfosintactic).

Lexicologia studiază **cuvintele** şi modul lor de organizare în **ansamblul lexical**, ca **subsistem** al **sistemului integrator** al limbii. Este o disciplină nouă în raport cu gramatica, din care s-a desprins de fapt, sau fonetica, dar suficient de evoluată încât să dezvolte domenii subordonate (sau, după unii specialişti, numai complementare) distincte (chiar mai mult sau mai puţin autonome): **teoria cuvântului, semantica, etimologia, onomasiologia, formarea cuvintelor, lexicografia, frazeologia, onomastica, statistica lexicală (lexicostatistica).**

În funcţie de perspectiva teroretico-metodologică adoptată, lexicologia poate fi **generală**, sau **teoretică** (studiază problemele teoretice generale ale lexicului, fără a se cantona în perimetrul concret al unei limbi sau al unui grup de limbi), **comparativă**, sau **contrastivă** (compară lexicul unor limbi care fac parte din aceeaşi familie, zonă geografică sau pune în contrast vocabularul limbilor care se învaţă una prin alta), **particulară** (abordează lexicul unei anumite limbi, a unei epoci din dezvoltarea ei sau chiar a unui autor important), **sincronică**, sau **descriptivă**(descrie un anumit stadiu, de regulă cel contemporan, al limbii, accentuând pe modul în care este structurat şi funcţionează lexicul), **diacronică**, sau **istorică** (urmăreşte evoluţia în timp a cuvintelor şi a relaţiilor dintre ele în cadrul ansamblului din care fac parte), **normativă** sau **didactică** (se preocupă de înţelegerea corectă a sensului şi formei cuvintelor, a compatibilităţilor lor combinatorii şi a efectelor comunicative rezultate, ca şi de cultivarea unor.

Scanned with OKEN Scanner

deprinderi de folosire a cuvintelor conform cu aceste exigenţe).

Lucrarea de faţă este o descriere a lexicului românesc contemporan (deci este o lexicologie sincronică), acordând o atenţie prioritară aspectelor normativ-didactice sau care conduc la acestea. Ea face referiri la aproape toate domeniile componente ale lexicologiei, în măsuri diferite, în funcţie de interesul fiecăreia în raport cu obiectivele menţionate.

Cel mai puţin va fi abordată **etimologia**, deşi prezintă o importanţă indiscutabilă şi cel mai larg interes, întrucât ea este, de fapt, o parte a lexicologiei diacronice, de care lucrarea de faţă nu se ocupă.

A. Noţiuni generale

1. Cuvântul

Cuvântul este unitatea centrală, definitorie, a lexicului (termenul însuşi al disciplinei provine din gr. *lexis* „cuvânt") şi unitatea structurală de bază a limbii în ansamblu. El poate fi definit ca **unitatea semnificativă autonomă minimală** a limbii, constituită prin asocierea unei **forme fonetice (complex sonor)** şi a unui **conţinut (complex de sensuri)**. Individualizarea sa pertinentă în enunţ şi legătura indestructibilă dintre cele două laturi componente (**semnificant** şi **semnificat**) fac din cuvânt **semnul lingvistic** prin excelenţă. Evident, fiecare dintre laturi reprezintă o structură distinctă formată din componente proprii (**morfemul lexical** sau **rădăcina, afixele lexicale, sufixele şi morfemele gramaticale** - în latura formală; **sensul** sau **sensurile** lexicale şi **sensul gramatical** - în latura conţinutului). Fiind semn, cuvântul **denumeşte** realitatea obiectivă gândită de mintea umană. Aşadar, cuvântul are **natură biplană**, ca orice unitate semnificativă, şi **structură binară** (cu un **pol lexical** şi un **pol gramatical**), de unitate **lexicogramaticală**, ce-i conferă virtualităţi combinatorii în enunţ.

Scanned with OKEN Scanner

Caracterul **univoc** şi **stabil** al rădăcinii ca morfem de bază conferă cuvântului **identitate cu sine** şi, deci, **autonomie,** variaţiile formale şi semnatice înregistrate în polul gramatical neafectându-i trunchiul invariabil. Formele sale flexionare nu sunt altceva decât **alolexeme**, variante.

Trebuie relevat rolul polarizator al **accentului**, care, fiind unic în cuvânt, grupează sub incidenţa sa toate componentele unităţii lexicale. Funcţia **denominativă** a cuvântului are, de asemenea, o adresă unică şi stabilă - **referentul**, obiectul realităţii obiective convertit conceptual şi lingvistic.

Lexicologia se interesează în mod nemijlocit şi prioritar tocmai de ipostaza de unităţi autonome, stabile a cuvintelor, în virtutea căreia, de altfel, ele contractează relaţii între ele, în **sistem (paradigmatice)** sau în **proces (sintagmatice)**, realităţi pe care lexicologia le studiază, de asemenea.

Câteva dintre conceptele menţionate mai sus sunt fundamentale pentru înţelegerea cuvântului şi a vocabularului şi, de aceea, vor fi reluate în continuare mai pe larg.

a. Forma şi conţinutul (semnificaţia şi sensul)

Forma şi **conţinutul** sunt cele două laturi constitutive ale cuvântului, care funcţionează într-o **solidaritate** indestructibilă, deşi reuniunea lor are un caracter **arbitrar** (dovadă că fiecare poate evolua sau se poate organiza în sistem independent de celălalt).

Forma (denumită şi **expresie** sau **complex sonor**) reprezintă latura materială a cuvântului, componenţa lui fonetică-fonologică şi morfologică, adică **fonemele**, grupate în **silabe** şi puse sub un **accent**, şi **morfemele**, diferenţiate în **rădăcină, afixe** şi **desinenţe**, toate acestea contractând între ele raporturi structurale. Menţionăm că, după cum există cuvinte care nu poartă accent şi se grupează, de aceea, accentual, împreună cu alte cuvinte cu care se învecinează în context, tot aşa sunt şi cuvinte (**prepoziţii, conjuncţii, adverbe, interjecţii**) care nu conţin morfeme gramaticale, fiind constituite numai din rădăcină. Forma interesează lexicologia în condiţiile existen-

Scanned with OKEN Scanner

ţei unor corelaţii ale sale cu conţinutul stabil al cuvântului, care se manifestă direct în cazul rădăcinii şi afixelor şi indirect în ceea ce priveşte accentul. Problemele **structurii fonologice** şi **morfosintactice** a cuvântului implică şi lexicologia, dar sunt studiate în primul rând de **fonologie**, respectiv de **gramatică**. În funcţie de modul de realizare, forma capătă ipostază **sonoră**, prin expresia verbală (orală), sau ipostază **grafică**, prin expresia scrisă.

Conţinutul (denumit şi **înţeles** sau **semnificaţie**) reprezintă latura ideală, psihică a cuvântului, imaginea prelucrată mental a obiectului denumit (**denotatul**), pe care-l evocă, inclusiv în lipsa acestuia. **Semnificarea** este un proces logic de abstractizare şi generalizare, decantat de-a lungul experienţei istorice de comunitatea lingvistică, în urmă căruia obiectele realităţii sunt grupate pe clase cu trăsături suficient de asemănătoare pentru a fi considerate echivalente şi asociate aceluiaşi complex sonor. **Semnificaţia** este imaginea gândită şi exprimată verbal a acestei clase, putând fi apropiată de noţiune dar neindentificabilă cu aceasta. Principala deosebire constă în caracterul **riguros elaborat** al noţiunii (ea este opera specialiştilor, pe când semnificaţia este produsul vorbitorilor-comuni), care-i dă valoare stabilă **universală**, faţă de semnificaţie, care e valabilă pentru fiecare limbă sau chiar etapă a limbii în parte. De exemplu, noţiunea de **carte** e unică, dar semnificaţia cuvântului francez *livre* nu se suprapune peste conţinutul cuvântului românesc *carte* (a se vedea numai contextele *ştie carte, citeşte o carte, depozit de carte, carte de vizită, carte albastră, carte albă, carte de credit*) care, la rândul lui, a suferit schimbări în timp (a se vedea accepţiunea de „scrisoare" din contextul mai vechi *i-am trimis mândrei carte*).

Sensul (pe care mulţi îl confundă cu **semnificaţia**) este actualizarea, în diferite categorii de contexte verbale şi situaţionale, a **semnificaţiei**. Particularizarea semnificaţiei duce la sensuri mai mult sau mai puţin diferite, dintre care unele, apărute frecvent în uz, se impun ca entităţi distincte subordonate conţinutului general, înglobator, al cuvântului. În felul acesta, semnificaţia echivalează, la cea mai mare parte a cuvintelor, numite **polisemantice**, cu un **complex de sensuri**.

Scanned with OKEN Scanner

În cadrul acestui complex, sensurile componente cunosc o stratificare diacronică şi o ierarhizare funcţională sincronică. În primul caz, pe lângă sensul **originar (primordial, principal,de bază)**, prezent în cuvânt din cele mai vechi perioade ale istoriei sale cunoscute, există şi sensuri **secundare (derivate)**, dezvoltate şi desprinse din sensul originar. În cel de-al doilea caz, care interesează mai mult aici, sensul **denotativ (propriu, apelativ, cognitiv, denominativ)** este însoţit de sensuri **conotative (figurate)**, derivate, în urma unor figuri de stil, din primul şi păstrând mai mult sau mai puţin caracterul expresiv iniţial. Pe parcursul evoluţiei limbii, aceste sensuri pot dispărea sau pot deveni sensuri secundare. În exemplul dat, sensul „scriere tipărită în volum" e sensul denotativ, celelalte sunt sensuri derivate, secundare. Menţionăm că unii specialişti consideră semnificaţia **sens general**, celelalte sensuri fiind considerate **sensuri particulare.**

Orice complex de sensuri (semnificaţie) conţine un singur sens denotativ, celelalte fiind, în ultimă instanţă, derivate din acesta. Faptul este demonstrabil chiar pentru cuvintele care denumesc mai multe obiecte diferite, cum ar fi *cheie (cheie de lacăt, broască, cheie franceză, cheia exerciţiului, cheie muzicală, cheile unei ape* etc.) sau care au doi poli semantici, ca *a învăţa* („pe altul" sau „de la altul"). Unele cuvinte, însă nu au decât sensuri conotative (**interjecţiile**, care nu denumesc, ci evocă), iar altele şi-au convertit sensurile denotative în sensuri **relaţionale (articolul, prepoziţiile, conjuncţiile)**.

b. Referentul şi denotaţia

Semnul lingvistic, care reprezintă obiectul real prin cuvânt, este o entitate psihică, abstractă, reunind de fapt imaginea mentală a complexului sonor cu imaginea mentală a obiectului, complexul sonor şi obiectul rămânând în afara lui. Lingvistica studiază, aşadar, amprentele în conştiinţa umană ale acestora, într-o corespondenţă tacită cu ele, prin **practica socială** (în fond, „cuvintele comunică despre obiecte reale prin entităţi imateriale, sonore sau grafice). Latura expresiei a fost prezenta-

Scanned with OKEN Scanner

tă ca proces de conversiune în entităţi lingvistice a fenomenelor fizice (sonore sau grafice) care sunt sunetele. Acelaşi proces de conversiune, în parametri specifici însă, are loc pe traseul **obiect real-semnificaţie** (sau invers, în funcţie de sensul derulării), în actul **denotaţiei**, definit simplu ca act repetabil prin care unui obiect i se atribuie un nume. Obiectul, denumit de specialişti **referent** (sau **denotat**), este în relaţie directă cu **semnificaţia** al cărui suport este. Aceasta din urmă mai este numită, de altfel, **referinţă**, fiind considerată un **mijlocitor** al relaţiei între corpul fonetic al cuvântului, (numit şi **simbol**) şi **referent**. Tronsonul **simbol** (imaginea acustică/grafică a cuvântului)-**referinţă** (semnificaţia cuvântului) are funcţia de **a simboliza**, iar tronsonul **referinţă-referent** (obiectul denumit) pe aceea de **a referi**, de a trimite la realitate. Se înţelege că **obiect** înseamnă în discuţia de faţă **lucru, fiinţă, eveniment, fenomen, acţiune, idee** etc. Acestea sunt decupate din realitatea obiectivă, ca *„obiecte"* ale cunoaşterii şi comunicării, prin intervenţia activă a subiectului (**cunoscător şi vorbitor**) uman, care este **agentul** întregului demers denominativ schiţat mai sus. Fiecare comunitate lingvistică îşi decupează şi structurează propria „lume" a obiectelor cărora le-a dat nume, într-un proces mereu perfecţionat şi aprofundat. De aici diferenţele privind referenţii cuvintelor corespondente din diferite limbi sau chiar etape din evoluţia aceleiaşi limbi. Experienţa istorică asemănătoare şi contactul între comunităţi (concretizat în permanente schimburi şi influenţe) a făcut ca aceste diferenţe să aibă o pondere mult mai redusă decât elementele comune. Fapt ce se constată în practica învăţării vocabularului unei limbi străine, care, în multe situaţii presupune pur şi simplu memorarea complexului sonor corespunzător referentului respectiv.

În general, fiecărui sens îi corespunde un referent, ceea ce înseamnă că în mod frecvent acelaşi cuvânt denumeşte referenţi diferiţi (corespunzând diverselor sale sensuri). Mecanismul prin care s-a ajuns aici şi raporturile complexe care decurg din această situaţie vor fi studiate concret în capitolele dedicate descrierii sistemului lexical al limbii române.

Scanned with OKEN Scanner

c. Extensiunea şi comprehensiunea cuvântului

În legătură cu sfera denominativă a cuvântului, se structurează două axe: **extensiunea**, definită ca domeniul referenţial de cuprindere al cuvântului (clasa sau clasele de obiecte asemănătoare, deci complexul de referenţi pe care îi denumeşte), şi **comprehensiunea** sau **intensiunea**, definită ca număr de trăsături caracteristice ce condiţionează includerea obiectelor respective în sfera cuvântului în discuţie. Cele două dimensiuni sunt în raport de inversă proporţionalitate, cu cât un cuvânt deserveşte denominativ mai multe obiecte, cu atât trăsăturile prin care ele au fost grupate logic împreună sunt mai puţine şi invers. A se compara spre exemplu cuvintele *om* şi *bărbat*: primul are o extensiune dublă (cuprinde şi bărbaţii şi femeile), dar o comprehensiune mai redusă (nu cuprinde trăsătura restrictivă „de sex masculin").

d. Trăsăturile distinctive ale cuvântului

Transformarea lumii referenţilor în lume a sensurilor, mai simplu a referentului în sens, se realizează printr-o prelucrare logică **sui generis**, în care trăsăturile obiectelor descoperite prin observaţie, analiză şi comparaţie se supun probei **comutării**, disociindu-se cele **relevante (esenţiale)** de cele **nerelevante** (întâmplătoare). De exemplu, pentru grupul de obiecte denumite de cuvântul *casă*, trăsăturile „clădire", "cu caracter stabil", „destinată locuinţei" sunt relevante, pe când altele ca „număr de niveluri", „tip de acoperiş", „material din care este construită" etc. sunt nedefinitorii. Într-adevăr, dacă înlocuim trăsătura „stabilă" cu „provizorie", se declanşează schimbarea semnificantului cu *cort*, *cabană*, *baracă* etc. (şi la fel cu celelalte trăsături considerate relevante), pe când dacă introducem ideea de „acoperiş de tablă" („de ţiglă", „de stuf", „de şindrilă" etc.) nu se înregistrează o schimbare în cuplul denominativ. Trăsăturile distinctive la acest nivel se numesc

Scanned with OKEN Scanner

seme, iar reuniunea lor (echivalentă cu sensul) se numeşte **semem**. Un cuvânt poate avea unul sau mai multe semene, după cum e monosemantic sau polisemantic.

Menţionăm că în terminologia tradiţională semele se numesc **indici semantici** sau **note semantice**.

e. Lexem şi alolexem (cuvântul ca ansamblu)

Cuvântul este o **entitate ideală, abstractă**, la nivelul limbii, în ipostaza concretă a acesteia, vorbirea, fiind reprezentat prin numeroasele sale **variante** formale (flexionare) şi semantice (sensurile actualizate în diverse contexte şi situaţii). Formele-tip înregistrate de dicţionare (nominativul singular, infinitivul etc.) sunt stabilite prin **convenţie,** iar sensurile date sunt cele impuse ca distincte prin **uzul** cunoscut de lexicografi. Cuvântul este, aşadar, un ansamblu de forme şi sensuri, care împreună formează o unitate **autonomă, identică** mereu cu sine în trăsăturile definitorii. **Invarianta** formală şi semantică regăsibilă în toate ipostazele concrete ale cuvântului este numită în lingvistica structurală **lexem**, iar variantele sale - **alolexeme**. În general, acestea sunt considerate **formele flexionare**, care păstrează constantă **rădăcina** (sau, după caz, **tema**), variind **sufixele gramaticale şi desinenţele**, dar în aceeaşi situaţie trebuie apreciate şi **actualizările semantice** ale semnificaţiei, care se raportează la **dominantele semantice** alecuvântului, dar dezvoltă, în perimetrul acestuia, **nuanţe particulare**. Exemplificăm prin câteva alolexeme ale lexemului *dinte*: *dintelui, dinţi, dinţilor, dinţii* (pieptenelui), *dintele* (stâncii).

f. Echilibru şi trnasformare semantică

Sensurile care alcătuiesc la un moment dat conţinutul semantic al unui cuvânt şi relaţiile dintre acestea constituie **echilibrul** său semantic, care-i dă **stabilitate** şi, deci, **identitate** şi **autonomie** în conştiinţa vorbitorilor. Pe această bază se asigură şi capacitatea sa combinatorie cu alte cuvinte, funcţionalitatea sa în enunţ. Este vorba de toate sensurile,

Scanned with OKEN Scanner

lexicale sau gramaticale, de orice tip ar fi, depăşind şi cuprinzând deci ceea ce am numit semnificaţie. Mai precis, este vorba de **sensul denotativ** (care este unic în cuvânt sau poate fi înlocuit de alt tip de sens lexical), de **sensul** sau **sensurile conotative** (care au derivat din sensul denotativ) şi **sensul sau sensurile relaţionale** (specializate pentru desemnarea unor relaţii), exprimate de rădăcină şi afixele lexicale. precum şi de **sensul sau sensurile gramaticale**, exprimate de sufixele gramaticale şi desinenţe.

Combinaţiile posibile de echilibru semantic sunt:

1) **Sens denotativ + sensuri conotative + sensuri gramaticale** au cuvintele care denumesc referenţi noţionali comuni (*căsuţă* = „casă mică", „diviziune într-un tabel"; substantiv feminin, singular, nominativ);

2) **Sens denotativ + sens gramatical** au termenii ştiinţifici, care denumesc noţiuni riguros elaborate (*alumina* = „materia primă a aluminiului"; substantiv feminin singular nominativ);

3) **Sens conotativ + sens relaţional** au formele gramaticale care exprimă, fără să denumească (*doamne!* = evocarea divinităţii sub impresia unui sentiment; substantiv masculin, singular, vocativ);

4) **Sens conotativ** au interjecţiile (*of!* = sugerarea sentimentului de supărare, oboseală etc.);

5) **Sens relaţional** au prepoziţiile, conjuncţiile, articolele şi verbele auxiliare (*prin* = ideea de străbatere, intermediere, instrument, însă numai în combinaţie cu alte cuvinte, singur neputând-o exprima).

Primele două categorii de cuvinte, cele mai multe „dintr-o limbă, sunt grupate sub emblema „**cuvinte pline**" (de denotatie), celelalte trei categorii mult mai reduse numericeşte, dar nu mai puţin importante, fiind considerate „cuvinte goale".

Echilibrul semantic are o **stabilitate relativă**, el putând suferi modificări, mai mici, pe perioade scurte, (cum ar fi vorbirea unei generaţii) sau mai mari, pe perioade lungi (de dimensiunile epocilor istorice). Primele sunt, de regulă, aşa-numitete **sensuri figurate**, încă evident legate de sensurile proprii (**denotative**), celelalte sunt **sensurile conotative** (a căror legătură cu sensurile din care au derivat nu mai e întotdeauna uşor de

Scanned with OKEN Scanner

observat). Sursa acestor transformări este comună - **tropii** sau **figurile de stil**, care, pornind de la **asemănarea** (grupul **metaforei**) sau **contiguitatea** (grupul **metonimiei**) între obiecte, determină **transferuri** de nume (sau de sens) între cuvintele care denumesc aceste obiecte. Aceste transferuri modifică echilibrul semantic al cuvintelor în cauză, proces cunoscut şi sub numele de **deviere** sau **mutaţie semantică.**

Exemple de **mutaţie** prin **asemănare** (**metaforă**): plantele denumite *lăcrămioare, părăluţe, toporaşi* etc. Exemple de mutaţie prin **contiguitate** sau **relaţie constantă** (**metonimie, sinecdocă**): „caşcaval *Dobrogea*, (în virtutea relaţiei produs-regiune producătoare), „a cumpărat un *Tonitza*" (relaţia operă-autor); „bea o *sticlă*" (relaţia conţinut-recipient"), „*faţă* bisericească" (relaţia parte-întreg, ce caracterizează *sinecdoca*).

Diversitatea situaţiilor de transfer prin figuri de stil este mare, dar ea nu constituie obiectul acestei lucrări. rezultatele acestor transferuri sunt şi ele variate, dar interesează în mod direct lexicologia diacronică. Menţionăm, totuşi, spre exemplificare, câteva tipuri de efecte semantice: a) **concretizare** („tu eşti *visul* meu"), **abstractizare** („ştie *carte*"), **generalizare** sau extensiune („un *dalai lama* al domeniului"), **restrângere** (accepţiunile medicale, matematice, militare ale cuvântului polisemantic *operaţie*), **polarizare** (*vechi* are conotaţie negativă dacă se referă la *haină* şi conotaţie pozitivă dacă se referă la *vin*).

Procesul, de regulă îndelungat, prin care tropii îşi pierd caracterul expresiv, afectiv, devenind sensuri neutre din punct de vedere stilistic, se numeşte **lexicalizare** şi el stă la baza majorităţii dezvoltărilor semantice ale cuvintelor unei limbi.

g. Arbitrariu şi motivat în cuvânt.

Caracterul **arbitrar** al reuniunii formă-conţinut, care constituie cuvântul se referă la inexistenţa unei **motivări originare** (ţinând de natura celor două laturi) a asocierii lor, fapt ce face ca în limbi diferite sau chiar în aceeaşi limbă (vezi omonimele şi sinonimele) unui conţinut să-i corespundă forme diferite şi invers. Cuvintele unei limbi sunt însă în marea lor majoritate bazate, formal şi semantic, unele pe altele, filiaţii

Scanned with OKEN Scanner

dobândite de-a lungul evoluţiei structurilor lexicale. În aceste cazuri, ele se **motivează reciproc** (vezi: *şcoală, şcoliţă, şcolar, şcolăriţă, a se şcoli, şcolit, preşcolar* etc.) **Motivarea** este **directă** când se realizează prin mijloace vizând forma sonoră (pe baza cuvintelor-bază, la derivate, compuse, sau cuvinte cu valoare gramaticală schimbată; prin imitaţie sau mimarea unor sunete reflexe, în cazul interjecţiilor şi onomatopeelor) şi **indirectă** (prin asocieri semantice, pe câmpuri de preocupări, sau prin raportări metaforice, metonimie etc.) Pe de altă parte, motivarea este: **internă** când se bazează pe mijloacele interne ale limbii (derivarea, compunerea, analogia semantică, tropii) sau **externă**, când se apelează la mijloace extralingvistice (imitaţia); **absolută** sau **propriu-zisă** (regăsibilă numai lla interjecţii şi onomatopee) şi **relativă** (restul situaţiilor).

Indiferent dacă adoptăm accepţiunea largă expusă mai sus sau altele mai restrânse, după care pot fi considerate ca fiind motivate numai o parte din clasele de cuvinte pe care le-am prezentat (semne de întrebare naşte mai ales motivarea prin analogie semantică), importantă ni se pare recunoşterea posibilităţii motivării reciproce a cuvintelor, care le pune într-o dependenţă complexă unele faţă de altele, generând astfel necesitatea funcţionării lor în sistem.

h. Cuvântul în sistem şi în enunţ (paradigmă şi sintagmă)

Cuvântul se încadrează, pe baza trăsăturilor sale distinctive de formă şi conţinut, în **serii**, alături de alte cuvinte cu care se aseamănă, şi este opus (sau diferenţiat) faţă de seriile cuvintelor de care se deosebeşte. Aceste serii au, la rândul lor, între ele raporturi de acelaşi gen, constituind, din aproape în aproape, **sistemul lexical** al limbii, pe care însă îl vom examina într-un alt capitol.

Seriile în care se integrează un cuvânt şi relaţiile cuvântului în cadrul acestor serii constituie **paradigma** sa (formală,

Scanned with OKEN Scanner

respectiv semantică). De exemplu, paradigma cuvântului *furmos* cuprinde unităţile *frumuşel, frumuseţe, înfrumuseţa, înfrumuseţat, înfrumuseţare, neînfrumuseţat, reînfrumuseţare* etc. şi relaţiile formative dintre ele, pe de o parte, şi unităţile *drăguţ, simpatic, arătos, plăcut; urât, pocit, hidos; bun, cald, înalt, moale, gustos* etc. (adjective calificative) şi relaţiile dintre ele de pe altă parte. Toate cuvintele implicate în paradigmă se *evocă*, sau, cum am mai spus, se *motivează* între ele, formând, deci, nu o *schemă rigidă, artificială*, ci o mică **societate organică**, în care fiecare element îşi are locul bine definit.

Acest loc concentrează toate variantele formale şi semantice posibile ale cuvântului şi raporturile acestora cu variantele altor cuvinte, constituind **potenţialul** său lingvistic, aflat în stare latentă în sistemul limbii, pe de o parte, în competenţa fiecărui vorbitor, pe de altă parte.

Fiecare din seriile în care intră cuvântul este organizată pe baza unui **criteriu** (formal sau semnatic). Totalitatea criteriilor reprezintă **regulile** de ordonare a lexicului unei limbi, care conferă fiecărui cuvânt o **ingramă** de forme şi valori posibile.

Cuvântul nu intră în **lanţul verbal** al comunicării cu toate aceste forme şi valori, ci selectează **forma,** respectiv **sensul,** care răspunde necesităţii de combinare/succesiune în enunţul respectiv. **Sintagma** este tocmai o asemenea combinaţie de minimum două cuvinte care prin succesiunea şi articularea lor comunică ceva. Regulile care condiţionează funcţionarea sitagmei sunt **gramaticalitatea şi compatibilitatea semantică** a îmbinării. *Carte frumoasă* este o sintagmă care selectează forma de nominativ singular (genul nu este schimbător), sensul de „lucrare tipărită" şi poziţia de regent pentru *carte*, forma acordată în gen număr şi caz cu regentul pentru adjectivul *frumoasă* şi sensul adecvat raportării la sensul (referentul) cuvântului determinat.

Cuvântul este **organizat paradigmatic şi funcţionează sintagmatic**, în prima ipostază având tendinţa spre echilibru, stabilitate, grupare, iar în cea de-a doua ipostază spre înnoire, prin adaptarea la context, Cele două axe se alimentează şi se susţin reciproc.

Scanned with OKEN Scanner

2. Categorii de unităţi lexicale

Unităţile lexicale sunt foarte diverse, gruparea lor putându-se face prin perspectiva unei multitudini de criterii. O parte din categoriile rezultate (cuvinte **abstracte, concrete; noţionale, substituente, imitative, relaţionale; motivate, nemotivate; accentuate, neaccentuate; monosilabice, polisilabice; monosemantice, polisemantice** etc.) au fost prezentate în secvenţele anterioare, altele vor fi discutate în capitolele care urmează. Clasificarea unităţilor lexicale din punctul de vedere al **structurii** şi al **statutului denominativ** are consecinţe în configurarea unor discipline lexicologice autonome şi, de aceea, credem că trebuie să fie abordată în această parte introductivă a lucrării.

Criteriul structurii împarte unităţile lexicale în **simple, compuse** şi **complexe**, iar criteriul statutului denominativ distinge **cuvintele (numele)comune** de **numele proprii**

Unităţile (cuvintele) simple sunt cele care au în structură o singură **componentă lexicală stabilă, autonomă (rădăcină)**, care poate fi urmată de una sau mai multe **componente lexicale neautonome (afixe: sufixe** şi **prefixe)** şi, fireşte, de componente gramaticale (**sufixe gramaticale** şi **desinenţe**). Exemple: *student, studenţesc, studenţime* (elementul lexical stabil, care dă autonomie lexicală, este *student-*, elementele lexicale mobile sunt *-esc, -ime* iar desinenţele sunt zero).

Unităţile compuse (*cuvintele compuse*) sunt unităţi rezultate din combinarea şi sudarea definitivă sau în stadii foarte avansate) a două (cel mai frecevnt) sau mai multe unităţi care funcţionează (sau au funcţionat) şi ca unităţi simple. Exemple: *mama-mare, pistol-mitralieră, cal-putere, binevoitor, dinafară, câteodată, de aceea.* Fostele unităţi simple şi-au pierdut total individualitatea, formal şi semnatic, dobândind trăsături specifice, distincte în raport cu unităţile din care s-au format. **Sensul** (de fapt **denotaţia, referentul**) e unic, diferit faţă de referenţii unităţilor-sursă şi, de regulă, nu este exprimat (denumit) de altă unitate lexicală, fapt ce contribuie la impunerea cuvântului compus ca unitate de sine stătătoare.

S-a putut observa că **unităţile simple** pot fi clasificate, la

Scanned with OKEN Scanner

rândul lor, în **cuvinte primare**, alcătuite numai din **rădăcină** şi **componente gramaticale**, şi **cuvinte derivate**, care cuprind în plus **afixe** (prefixe sau sufixe). Deci cuvintele **simple** şi **cuvintele primare** sunt noţiuni diferite, ierarhizate logic între ele. Menţionăm, de asemenea, că aşa-numitele **cuvinte de bază** (sau **baza** derivatelor), pot fi atât cuvinte primare, cum e cazul lui *drag*, pentru *drăguţ*), cât şi cuvinte derivate (situaţia lui *drăguţ*, ca bază a lui *drăguţel*). **Baza unei familii lexicale** poate fi însă numai un **cuvânt primar.**

Unităţile complexe sunt unităţile care, ca şi cele compuse, reprezintă combinaţii de unităţi simple, existente încă sau dispărute din limbă, care formează împreună, o **structură stabilă** (ce nu admite substituiri) şi desemnează un **referent unic.** Acesta, însă, poate fi, de regulă, desemnat şi de o unitate simplă (sinonimă, deci cu unitatea complexă) iar unităţile lexicale implicate au un grad de solidaritate formală şi semantică mai puţin avansat decât în cazul unităţilor compuse. Combinaţia unităţilor respective nu este, deci, încă **lexicalizată**, ca în cazul cuvintelor compuse. Exemple de unităţi complexe: *a băga de seamă, aducere aminte, punct de vedere, redactor şef, a-şi pune pofta în cui.*

Este vorba, deci, cum se poate observa, de unităţile numite în gramatică **locuţiuni** şi **expresii** sau, cu un cuvânt, **unităţi frazeologice** (de unde şi numele domeniului care le studiază - **frazeologia**).

Cuvintele comune sau **apelativele** sunt cuvintele care au un **sens general**, desemnând, la nivel paradigmatic, întreaga clasă de obiecte ce au trăsăturile esenţiale, stabile, convertite lingvistic în **indici semnatici** ai cuvântului în speţă. Exemplu: *croitor* înseamnă omul care se ocupă cu confecţionatul hainelor. La nivel sintagmatic (în contexte), aceste cuvinte pot desemna, prin determinările adecvate, o parte a acestei clase (*croitori de lux*) sau un singur individ al acesteia (*croitorul acesta*)

Cuvintele (sau **numele**, adică **substantivele**) **proprii** au ca referenţi obiecte individuale, pe care le izolează de celelalte, atât la nivel paradigmatic, cât şi în context. Sunt unităţi lexicale specializate în **individualizarea** şi **identificarea** obiectelor singularizate în clasa din care fac parte, sub presiunea

Scanned with OKEN Scanner

nevoii sociale de a li se conferi identităţi clare şî permanente. Aceste „obiecte" sunt, de regulă, persoane, locuri, animale, firme etc. Exemple: *Croitoru, Ion, Maria, Bucureşti, Joiana, Grivei, Coleus, Stefanel, Caritas.* Numele proprii au şi mărci formale distinctive, cum ar fi scrierea cu majusculă, indiferent de poziţia în context, şi particularităţile de flexiune.

3. *Identificarea şi analiza cuvintelor*

Noţiunile şi ideile prezentate mai sus au rezultat din studierea cuvintelor limbii, cu metode adecvate stadiului teoriei şi practicii lingvistice la momentul respectiv. Problemele cele mai importante pe care au trebuit să le rezolve în timp aceste cercetări şi de care depinde întreaga problematică lexicologică sunt **identificarea** şi **analiza** cuvintelor ca unităţi ale limbii.

a. Identificarea cuvântului

Identificarea cuvântului este demersul care iniţiază, premerge şi condiţionează abordarea oricărei teme lexicale, prin faptul că asigură **segmentarea** enunţurilor verbale continue în **unităţi discontinue autonome purtătoare de sens**, deci situarea concretă a investigaţiei la nivelul lexical. În lingvistica tradiţională un astfel de demers s-a realizat cu metode intuitive, facilitate de **corespondenţa între cuvânt şi referent** (decuparea făcându-se prin raportare reciprocă), de marcarea cuvântului cu ajutorul accentului şi de socializarea, prin şcoală, a **izolării grafice** a cuvintelor. Din acest punct de vedere, unităţile lexicale beneficiază de o bază de delimitare mult mai clară decât unităţile din celelalte nivele ale limbii. Apelul la exerciţiul de analiză este indispensabil, însă, uneori, îndeobşte în cazurile de izolare a cuvintelor pe care le-am denumit anterior **goale** (prepoziţii, conjuncţii, articole, verbe auxiliare) şi a **substituentelor** (pronumele).

Metoda modernă, structuralistă, de identificare a unităţilor lexicale este mai riguroasă şi mai precisă. Ea constă din demonstrarea **autonomiei** cuvântului, a posibilităţii de a fi

Scanned with OKEN Scanner

desprins din context şi de a fi folosit în alte contexte, cu păstrarea caracteristicilor semantice proprii. Procedeele folosite sunt cele practicate şi la celelalte nivele ale limbii pentru identificarea unităţilor aferente: **permutarea, substituţia şi distribuţia.**

a.1. Permutarea înseamnă reordonarea în enunţ a unităţii examinate. Dacă nu se înregistrează schimbări în înţelesul global al enunţului, putem conchide că unitatea respectivă îşi păstrează identitatea cu sine, indiferent de poziţia în enunţ, ceea ce constituie primul element important în favoarea autonomiei sale. Un exemplu în acest sens îl reprezintă cuvântul *studentul* din enunţul *studentul citeşte mult*, care, reaşezat în celelalte două poziţii posibile (*Citeşte studentul mult*, *Mult citeşte studentul*), nu determină modificări semantice ale enunţului.

a.2. Substituţia, adică înlocuirea în enunţ a cuvântului cu altul, poate întări presupunerea de unitate distinctă, autonomă, pentru cuvântul respectiv, dacă înlocuirea are consecinţe în planul semantic al enunţului. În exemplu ales, substituirea cuvântului *studentul* cu alte cuvinte (*profesorul, doctorul, elevul*) duce la modificarea înţelesului propoziţiei (subiectul acţiunii este de fiecare dată altul). La fel, înlocuirea cuvântului *studiază* cu *gândeşte*, *aleargă*, *râde* determină transformări de sens (acţiunea efectuată este de fiecare dată alta).

Substituirea cu *învaţă* (sinonim al lui *studiază*), însă nu se regăseşte în planul semantic printr-o schimbare corespunzătoare ceea ce arată limitele metodologice ale substituţiei. Cele două cuvinte vor fi însă dovedite ca distincte prin proba **distribuţiei.**

a.3. Distribuţia înseamnă introducerea cuvântului în diverse contexte, urmărindu-se efectele semantice. Două cuvinte sunt deosebite dacă au cel puţin un context în care nu pot fi substituite, deci dacă au o distribuţie diferită. În cazul nostru, *studiază* nu poate fi distribuit în contextele *copilul învaţă să meargă* sau *calul se învaţă cu hamul*. El este, de aceea, dovedit ca fiind deosebit de cuvântul *învaţă*.

Scanned with OKEN Scanner

Autonomia cuvântului este, aşadar, condiţionată de o distribuţie proprie, de posibilitatea de substituire în enunţ cu unităţi similare şi de permutarea liberă pe diverse poziţii în acelaşi enunţ. Respectarea numai a uneia sau a două din aceste condiţii anulează calitatea de unitate autonomă.

Sufixele sau **prefixele**, de pildă, nu pot fi considerate unităţi autonome pentru că nu **permută**.

b. Analiza unităţilor lexicale

Analiza unităţilor lexicale urmează procedural după identificarea acestora ca unităţi autonome. Ea are ca obiective descrierea componenţei cuvintelor, caracterizarea relaţiilor dintre ele sau a relaţiilor cu referenţii denumiţi, clasificarea lor pe aceste baze.

Evident că identificarea cuvintelor este ea însăşi o formă de analiză, dar ea se face în realitate foarte sumar, fiind ajutată sau chiar înlocuită de intuiţia, bazată pe experienţă, a vorbitorului comun, care dublează pe orice cercetător. Aprofundarea analizei, cu rigoare şi precizie, nu mai interesează vorbitorul comun şi nici nu mai e la îndemâna acestuia. Lingvistul este însă interest pentru a realiza descrierea coerentă a fiecărei unităţi lexicale în parte (în primul rând în vederea alcătuirii dicţionarelor de diverse tipuri) şi a posibilităţilor de a se combina cu alte unităţi. Complexitatea acestor obiective a făcut necesară conceperea unor căi, etape, mijloace, tehnici, articulate între ele sub formă de **metode de analiză** specifice. Prezentăm mai jos câteva dintre acestea, care facilitează înţelegerea tratării, în capitolele următoare, a unor aspecte concrete ale vocabularului românesc.

b.1. Analiza combinatorie urmăreşte stabilirea sensurilor distincte ale unui cuvânt, prin aplicarea, din aproape în aproape a celor trei procedee diagnostice (**permutarea, substituţia, distribuţia**) tuturor combinaţiilor lexicale în care acesta poate apărea. Rezultatul analizei îl reprezintă **reducţia variantelor semantice ale cuvântului la** invariantele sale semantice, care împreună constituie **complexul său de sensuri.** Luăm ca

Scanned with OKEN Scanner

exemplu cuvântul *timp*. Acesta poate intra în numeroase combinaţii cu alte cuvinte, ca determinat sau determinant, cu substantive, adjective, verbe etc. de diferite feluri, din diverse câmpuri semantice etc. Dăm numai câteva exemple: *timpul revoluţiei, timpul secetei, timp de vară, timp frumos, timp puţin, timpul doi, măsură de patru timpi, timpul viitor, noţiunea de timp, starea timpului, acţiune în timp, venit la timp, în orice timp, pe orice timp, pe timpuri, în timpi* etc. Aceste contexte sunt grupate, pas cu pas, în funcţie de răspunsul dat celor trei procedee, pe clase semantice, în final rezultând câteva sensuri pe care aceste clase le reprezintă: 1) formă de existenţă a materiei; 2) durată; 3) perioadă istorică; 4) stare a atmosferei; 5) fază a unei mişcări; 6) timp muzical; 7) timp gramatical.

b.2 Întrebările generalizatoare au fost timp de secole mijloacele prin care erau clasificate cuvintele în funcţie de **ce** şi **cum** denumeau ceva. Exemplu: *Cine (ce) este acesta (aceasta)?* era întrebarea la care răspundeau substantivele; *cum (cât, câţi) este (sunt) acesta (aceasta, aceştia, acestea)?* era întrebarea adjectivului; *ce face acesta (aceasta)?* era întrebarea verbului; *cum (unde, când) face (fac) aceasta (acestea)*? este întrebarea adverbului etc. Întrebările nefiind întotdeauna posibile sau relevante, se foloseau ca sprijin **aproximarea semantică** (introducerea cuvintelor în **serii analogice**) şi **opoziţia/distincţia semantică** (diferenţierea seriilor între ele).

b.3. Analiza onomasiologică (sau pe **câmpuri semantice**) realizează gruparea cuvintelor în funcţie de sferele realităţii denumite. De exemplu, primul nivel al clasificării, introduce cuvintele în trei mari categorii, după cum denumesc: A. **Universul**; B. **Omul**; C. **Universul şi omul**. La al doilea nivel, categoria C cuprinde: I. **Aprioricul**; II. **Ştiinţa şi tehnica**. La al treilea nivel, subcategoria I se subdivide în: a) **existenţa**; b) **calităţile şi stările (dimensiunea, forma, proprietăţile fizice şi chimice, calităţile percepute prin simţuri)**; c) **relaţia, ordinea, valoarea, numărul şi cantitatea, spaţiul, timpul, cauzalitatea, mişcarea, schimbarea**.

Din aproape în aproape, se ajunge la **câmpurile semantice**,

Scanned with OKEN Scanner

care cuprind cuvintele ce denumesc noţiunile dintr-o sferă restrânsă a realităţii, indiferent de categoria lexicogramaticală (în denumirea culorilor intră, printre altele: *roşu, galben, albastru, a albi, a înnegri, culoare, nuanţă, verzui, cărămiziu, verde-bleu*)

b.4. Analiza componenţială este o metodă structuralistă inductivă, cu ajutorul căreia se divizează conţinutul semantic al unui cuvânt în **constituienţi.** Punând în contrast cuvinte din acelaşi câmp semantic, sau mai îndepărtate, se stabilesc din aproape în aproape **trăsăturile semantice distinctive (semele)** care le separă sau le apropie. Este, deci, un fel de **taxonomie semantică.** De exemplu, *unchi* se deosebeşte de *mătuşă*, prin *„sexul masculin"* de *tată*, prin *„filiaţia colaterală"*, de *nepot* prin *„prin filiaţia ascendentă"*, de *bunic* prin *„nivelul ascendenţei"* de *socru*, prin *„rudenia de sânge"* (sau *„naturală"*), de *scaun* prin „calitatea de *fiinţă"*, de *urs* prin „calitatea de *fiinţă umană"*, de *înrudit* prin faptul că e *„substantiv"*. Punând la un loc componentele, vom obţine *formula lui semantică* (*sememul*): *„substantiv"*, *„nume de fiinţă umană"*, *„rudă naturală cu cineva"*, *„în relaţie de ascendenţă colaterală"*, *de primul nivel"*, *„sex masculin"*.

Componentele se numesc, în terminologia structurală, **seme,** iar reuniunea lor semantică într-o unitate închegată - **semem** (care corespunde unui **sens**). Semele sunt de mai multe feluri. Pentru a avea un tablou mai larg, luăm ca exemplu formula semantică a unui adjectiv, *fierbinte*: *„adjectiv"*, *„referitor la temperatură"*, *„apreciere în plus"*, *„grad maxim"*. Primul sens e **gramatical,** al doilea e **substanţial** (se referă la substanţa semantică, noţională a cuvântului), următorul, e **modal** (priveşte modalitatea de manifestare a calităţii), iar ultimul este **gradual** (se referă la gradul prezenţei calităţii).

După cum se observă, aplicând metoda componenţială la grupuri din ce în ce mai mari de cuvinte, se obţin *perechi, serii* (sinonimice şi antonimice) sau *câmpuri*, pe de o parte, iar pe de altă parte un **repertoriu restrâns** sau, oricum, **limitat,** de **trăsături semantice distinctive (seme)** din care se articulează sensurile (sememele) cuvintelor limbii. Unele asemenea

Scanned with OKEN Scanner

trăsături se repetă la un număr mare de cuvinte (îndeosebi semele gramatocale, modale şi graduale, dar şi unele seme substanţiale ca *„fiinţă“*, *„lucru“*, *„fenomen“*, *„masculin“* etc.)

b.5. Semantica „intensională“ este o teorie actuală care, preluând o mare parte a noţiunilor structuraliste privind descrierea semantică, dezvoltă câteva idei proprii, care-i dau individualitate. Reprezentanţii săi apreciază că sensul unui semn nu se reduce la conceptul despre obiecte, ci cuprinde şi obiectul însuşi, având, în consecinţă, atât **intensiune** (care e de natură conceptuală), cât şi **extensiune** (care e de natură „obiectuală“). Intensiunea se exprimă formal ca o **funcţie** între semn şi mulţimea de obiecte reprezentate (care poate fi diferită în diverse contexte). De exemplu, când spunem *masa din sufragerie*, ne referim la un singur obiect, când spunem *masa de formă ovală* ne referim la o categorie restrânsă de obiecte, când spunem *masa e o piesă de mobilă utilă* ne referim la o categorie foarte largă de obiecte. Aşadar, extensiunea unui sens nu este aceeaşi în toate situaţiile, depinzând de „lumea posibilă“ (de obiecte) în discuţie. Elementul care intervine în modificarea extensiunii este **contextul**, fapt care duce la instituirea noţiunii de **semn complex**, rezultat din combinarea **semnelor simple** (cuvintelor). Pe această bază, s-a stabilit un mecanism formal (de tip matematic) prin care semnele complexe pot fi descrise pornindu-se de la sensul elementelor simple constitutive.

4. Vocabularul ca ansamblu

În mod tradiţional, **vocabularul** (sau **lexicul**) este definit ca **totalitatea** cuvintelor unei limbi (în general sau la un moment dat, după cum perspectiva este diacronică sau sincronică). Mult timp, această totalitate a fost înţeleasă ca o sumă cumulativă a cuvintelor, sau ca un amalgam, în cadrul căruia erau recunoscute grupări mai mici sau mai mari de cuvinte, în funcţie de diverse criterii. Imaginea de masă amorfă este întărită şi de existenţa unor straturi imprecis delimitate de

Scanned with OKEN Scanner

cuvinte provenind din perioade istorice, regiuni, sectoare de activitate diferite. Aceste straturi sunt folosite în cea mai mare parte de grupuri specifice de oameni, neregăsindu-se decât întâmplător împreună în uzul aceloraşi vorbitori.

Menţionăm, de asemenea, deosebirea care se făcea şi se mai face încă uneori între **vocabular**, ca mulţime integrală a cuvintelor unei limbi, şi **lexic**, văzut ca parte a vocabularului folosită de unele persoane (lexicul unui scriitor) sau grupuri de persoane (lexic dialectal, lexic arhaic, lexicul unei epoci, lexicul unor medii, lexicul de specialitate etc.)

Bogăţia şi diversitatea vocabularului limbii au reuşit să optureze în mare parte caracterul său **organizat**, mai ales că organizarea acestuia nu este atât de riguroasă şi cuprinzătoare ca cea a nivelelor fonologic şi gramatical. Structuralismul, considerând principial limba ca un sistem de sisteme, a căutat să probeze acest lucru şi pentru lexic. S-a descoperit, astfel, că vocabularul unei limbi este organizat după mai multe criterii, formând un **sistem**, e drept cu multe imperfecţiuni, posibil de descompus în **subsisteme** corelate între ele şi ierarhizate pe nivele din ce în ce mai mici. Unii specialişti vorbesc explicit de **sistemul lexical**, alţii adoptă termenii mai puţin tranşanţi de **ansamblu, totalitate** sau **mulţime** de unităţi lexicale.

Dificultatea apare atunci când se încearcă stabilirea unui număr restrâns de criterii în funcţie de care s-ar putea sistematiza fără rest întreaga mulţime de cuvinte a unei limbi. Majoritatea criteriilor de organizare a vocabularului ordonează numai **parţial** şi **aproximativ** lexicul, de regulă fiecare altă parte şi la alt nivel de aproximare. Condiţia care favorizează în mod evident caracterul **imperfect, empiric** al sistematizării lexicale este **caracterul dinamic** al lexicului, **înnoirea** sa permanentă, într-o măsură care nu-i dă răgazul să realizeze forme structurale perfecţionate. Rolul vocabularului de **interfaţă** a limbii cu realitatea denumită, îl păstrează în **corespondenţă** mai mult sau mai puţin evidentă cu aceasta, nelăsându-i posibilitatea desprinderii totale de ea şi sistematizării pe criterii logice riguroase, abstracte.

Lucrările lexicologice reflectă insuficienta claritate a organizării vocabularului prin modalităţile foarte diverse de prezentare a acesteia. Unii autori nu se referă în mod explicit

Scanned with OKEN Scanner

la acest aspect; alţii afirmă caracterul organizat al lexicului şi-l probează prin câteva exemple relevante, lăsând în afara discuţiei elementele şi criteriile mai greu de supus sistematizării; cei mai mulţi ocolesc abordarea coerentă a fenomenului prin evidenţierea fără discernământ, necorelat şi neierarhizat, a tuturor grupărilor posibile din cadrul vocabularului; puţinii structuralişti preocupaţi de studierea lexicului au dat rigoare şi coerenţă elementelor de sistem, dar au înlăturat din obiectul lexicologiei aspecte greu structurabile, dar foarte importante pentru cunoaşterea funcţionării acestui nivel lingvistic (arhaismele, neologismele, regionalismele, elementele de argou şi jargon, numele proprii, unităţile frazeologice etc.) Într-o abordare structurală riguroasă, aceste aspecte formează sisteme lingvistice diferite, e drept, cu foarte mulre suprapuneri între ele. Atitudinea cea mai potrivită ni se pare cea care tratează lexicul ca un domeniu organizat pe multiple criterii, inegale ca arie de acţiune şi distinctivitate, aflate între ele în relaţii de determinare sau ierarhizare imperfecte. Tendinţa spre rigoare, provenită din caracterul sistematic al limbii, care integrează şi lexicul, este estompată sau chiar anihilată în unele situaţii de corespondenţa cu realitatea denumită, care este amorfă în cea mai mare parte.

Pornind de la principiile expuse mai sus şi ţinând seama de specificul unităţilor lexicale, credem că o primă distincţie trebuie făcută între **organizarea externă** a lexicului, provenită din surse **extralingvistice** şi **organizarea sa internă**, care este propriu-zis **lingvistică**.

Organizarea externă este în legătură cu **determinările psihosociale**, care se concretizează în **tendinţe statistice de utilizare frecventă**, fiind mai mult o suită de **ierarhizări funcţionale (de uz)** decât o **sistematizare** în adevăratul sens al cuvântului.

Organizarea internă este integrată in sistematica generală a limbii, putând fi regăsită, în maniere diferite, atât în planul **formei**, cât şi în cel al **conţinutului semantic**. În primul caz, ea priveşte **modul de formare** sau **proveniența** cuvintelor şi poate fi considerată o **structurare formativa** sau **etimologică**. În al doilea caz, se referă la **modul de repartizare a materiei semantice** pe unităţi lexicale şi la **raporturile** de natură semantică între aceste unităţi. Este deci o **structurare semantică**.

Scanned with OKEN Scanner

B. Organizarea vocabularului limbii române contemporane

1. Organizarea externă (ierarhizarea prin uz)

Organizarea externă (ierarhizarea prin uz) a vocabularului românesc constă în **ordonarea** cuvintelor, după criteriul **statutului** dobândit în procesul utilizării lor de către comunitatea vorbitorilor, **pe nivele şi sfere de întrebuinţare**. Această ordonare este urmarea acţiunii **factorului psihologic** şi a **factorului social-cultural-teritorial**, care duc, fiecare în felul său, la ierarhizarea cuvintelor de către utilizatori.

Factorul psihologic determină **preferinţa** vorbitorilor la un moment dat pentru anumite cuvinte apreciate ca **utile, actuale, interesante, la modă, frumoase** etc. şi situarea altora, ieşite din vogă sau neimpuse încă, în umbra interesului actual sau chiar la periferia uzului. Baza psihologică a unor astfel de **atitudini** este foarte complexă, fiind în legătură cu: prestigiul limbii sau mediului din care provin cuvintele, uzura morală (conotaţii peiorative), calităţile denominative (precizia în desemnare), importanţa socială a obiectelor numite, situaţia în câmpul concurenţial etc. Unghiul de apreciere face ca unele cuvinte să fie întrebuinţate curent în vorbire altele mai rar sau sporadic. Chiar sensurile unuia şi aceluiaşi cuvânt se bucură de atitudinea favorabilă sau nefavorabilă a vorbitorilor, ierarhizându-se şi ele din punctul de vedere al frecvenţei în vorbirea curentă. Exemplificările se vor face pe larg în capitolele următoare dedicate fenomenelor în discuţie.

Factorul psihologic este un factor preponderent **intensiv**, a cărui acţiune se situează în primul rând la nivelul individual şi în **actualitatea imediată**.

Factorul social-cultural-teritorial grupează cuvintele pe nivele culturale, domenii profesionale, comunităţi sociale sau teritoriale. Unele cuvinte sunt prezente la câte un asemenea grup, altele fac parte din mai multe sau chiar din toate grupurile. Vorbitorii apelează la un grup sau altul, schimbând deci

Scanned with OKEN Scanner

registrul lexical, în funcţie de partenerii discuţiei şi de gradul de specialitate al mesajului. Bineînţeles, în limita registrelor de care dispun, fapt condiţionat de nivelul cultural, de domeniile cunosocute, de mediile umane în care sunt socializaţi etc. Toţi vorbitorii unei limbi posedă însă un **repertoriu general** de cuvinte, cu ajutorul căruia se pot realiza comunicări cotidiene obişnuite, nespecializate.

Factorul social-cultural-teritorial este **extensiv**, vizând **nivelul de grup şi un orizont mai larg al actualităţii.**

Acţiunea celor doi factori mai sus menţionaţi are ca efect, în ultimă instanţă, diferenţierea cuvintelor privind uzul, sau **frecvenţa** în vorbire, fapt constatabil pe bază de **observaţie comună**, empirică, sau cu **mijloace statistice riguroase.**

Având în vedere că factorii acţionează concret **în conjuncţie**, este destul de greu de stabilit cu precizie în fiecare caz în parte cât din frecvenţa unui cuvânt este datorat factorului intensiv şi cât este urmarea factorului extensiv. Pornind de la întrepătrunderea sau predominanţa unuia sau altuia dintre factori, eventual corelată şi cu intervenţia altor elemente, pot fi stabilite **tendinţe de ierarhizare** a cuvintelor pe câteva **axe** distincte, dar confluente. Ordonarea cuvintelor pe axele respective este **graduală**, dar în lucrările de lexicologie este prezentată, prin tradiţie, **dihotomic**, pentru raţiuni didactice. Introducerea unui cuvânt într-una sau alta dintre categoriile perechii dihotomice depinde de **baremul** folosit, care e în bună parte subiectiv. De altfel, unii specialişti au diversificat clasificările, creând câte trei sau mai multe categorii pe fiecare dintre axe.

Principalele clasificări rezultate din ierarhizarea prin uz sunt: **vocabular activ-vocabular pasiv, vocabular literar-vocabular neliterar, vocabular de uz general (comun mediu)-vocabular cu utilizare limitată: arhaic/neologic, regional/sectorial** (de specialitate)**/de grup (special); vocabular de bază (fundamental)-masa vocabularului.**

Înainte de a trece la examinarea pe rând a acestor clasificări, facem observaţia că termenii folosiţi pentru denumirea categoriilor constituite, pe baza diverselor criterii, sunt inegal cunoscuţi şi uzitaţi în literatura de specialitate. Unii au fost creaţi de noi sau selectaţi din variantele propuse în timp de

Scanned with OKEN Scanner

diverşi specialişti. Imprecizia, nesiguranţa şi fluctuaţia terminologică în cadrul ierarhizării prin uz a vocabularului dovedesc nu numai că ea nu e la fel de clară pentru toţi cercetătorii, ci şi că e mai nouă, fiind corelată cu **lingvistica externă**, domeniu dezvoltat îndeosebi în secolul nostru, prin colaborarea cu alte discipline (psihologia, sociologia, geografia, istoria, retorica etc.) Terminologia folosită pentru organizarea internă este, după cum se va vedea, mai precisă şi mai bine fixată, fiind stabilită în cea mai mare parte încă din antichitate, care făcea în primul rând **lingvistică internă** (e drept insuficient delimitată de filologie sau logică).

a. Vocabularul activ şi vocabularul pasiv

Vocabularul activ şi vocabularul pasiv sunt subdiviziuni ale lexicului, în funcţie de frecvenţa în vorbire la un moment dat. Rezultând din acţiunea unui factor **intensiv** (cel **psihologic**), între cele două categorii este un dezechilibru numeric (ca inventar de unităţi) mare, atenuat, însă, prin **valoarea circulatorie,** repartizată invers decât inventarul între categorii. **Vocabularul activ** este format din cuvintele **folosite curent,** fiind deci, foarte puţin numeros, dar frecvent în circulaţie. Tranşe distincte de vocabular activ se recunosc cel mai uşor la nivelul **vorbitorilor individuali,** dar ele se regăsesc, prin socializare, şi la nivelul **grupurilor de vorbitori** (constituite pe comunităţi teritoriale, sociale, profesionale). În lucrările de lexicologie se discută, însă, şi despre **rezultanta socială** a acestor tranşe, care constă în cuvintele întrebuinţate curent („la zi") de către toţi membrii comunităţii lingvistice româneşti (făcându-se abstracţie de preferinţele lexicale strict individuale şi de cele caracteristice unor domenii profesionale, medii sociale, comunităţi teritoriale).

Din **vocabularul activ**, în accepţiunea de mai sus, fac parte în primul rând **instrumentele gramaticale** (prepoziţii, conjuncţii, articole, verbe auxiliare, pronumele şi adverbele relative) şi **substitutele** (pronumele şi numeralele) cele mai uzuale, precum şi **substantivele, adjectivele, verbele, adverbele** referitoare la aspecte indispensabile activităţii cotidiene şi care au tranşat în

Scanned with OKEN Scanner

favoarea lor concurenţa la zi cu sinonimele. Câteva exemple: *de, la, cu, să, că, dacă, cel, am* (fost), *aş* (merge), *voi* (avea), *care, cine, ce, cum, unde, când, unu, doi, casă, femeie, mână, bun, frumos, dulce, a face, a vorbi, a mânca, a fi, a avea.* Aceste cuvinte sunt majoritatea vechi în limbă şi au mai multe sensuri (sunt **polisemantice**). Între sensurile lor, există unele mai active (în cele mai multe dicţionare sunt primele în cadrul fiecărui articol), altele mai puţin active. Exemplificăm prin câteva din cuvintele prezentate anterior: pentru *casă*, cele mai active sensuri sunt „clădire" şi „locuinţă", pentru *femeie* - „persoană adultă de sex femeiesc", pentru *mână* - „membru superior la om", pentru *bun* - „binevoitor", „competent", „milos", pentru *a face* - „a făuri", „a construi", „a întocmi lucruile astfel ca să...", „a determina pe cineva la ceva", pentru *a mânca* - „a se hrăni" şi „a provoca mâncărime".

Foarte active sunt însă şi cuvintele (sau sensurile) „la modă", marea majoritate neologisme: *manager, profit, dividend, a implementa, pluralism, firmă, democraţie, marketing, privatizare, protecţie* (socială), *(economie de) piaţă, partid, concurenţă, anticomunism, (ne)liberal, reformă, a instrumenta, parlamentar, (stat de) drept, opoziţie, putere, a dezamorsa, deschidere* (culturală, politică), *eşichier* (politic), *europenizare, posttotalitar.*

Vocabularele individuale active cuprind în plus cuvinte legate de profesia, mediul social, nivelul de cultură, comunitatea teritorială a fiecărui vorbitor. Sunt, deci, mai largi decât vocabularul activ la nivel social, restrângându-se treptat în cadrul microgrupurilor şi al macrogrupurilor din ce în ce mai extinse (prin abstragerea elementelor comune şi înlăturarea cuvintelor specifice componenţilor grupului). De exemplu, un profesor de matematică de liceu va folosi în mod curent termenii *manual, a învăţa, examen, corijent, aritmetic, formulă, demonstraţie, calcul* etc. Grupul profesorilor de liceu de diferite specialităţi va folosi frecevnt primele cinci cuvinte, celelalte fiind înlocuite în uzul fiecăruia de cuvinte din domeniul propriei specialităţi. Grupul mare al profesorilor (indiferent de nivelul de învăţământ) păstrează în fondul activ numai elementele *manual, a învăţa* şi *examen*. Cele două

Scanned with OKEN Scanner

cuvinte comune grupului anterior (*elev, corigent*) intră în alternanţă cu termeni ca *student, cursant, restanţier.*

Vocabularul pasiv este format din **cuvintele cunoscute, dar folosite rar** de vorbitori. Şi aici discuţia se poate situa la nivelul vorbitorilor individuali, al grupurilor sau al întregii comunităţi lingvistice. El cuprinde în primul rând cuvinte care denumesc realităţi implicate întâmplător sau puţin frecvent în activitatea vorbitorilor: *lăcustă, ferigă, eclipsă, cazarmă, chimono, revelion, viperă, inundaţie, grefier.* În al doilea rând, cuprinde cuvinte care au intrat în fondul pasiv din cauza ieşirii din „vogă", dispariţiei obiectelor denumite sau înlăturării lor de către sinonimele concurente: *autocritică, multilateral, echitate, redegist, cămin* (cultural), *pionier, sovietic, crâşmă, activist, bordei, şubă, retribuţie, colectivist, cooperator, cehoslovac, tovarăş.*

În al treilea rând, cuprinde marea masă a cuvintelor, necunoscute pentru majoritatea vorbitorilor, care au dispărut de mult din limbă, au apărut recent în vorbirea unui mic număr de oameni sau sunt folosite numai în anumite medii restrânse: *zapis, zlătar, hagiu, pârgar, brabete, perjă, glajă, scarandiu, scovargă, zăbic, a gini, benga, cataroi, mititica, idiosincrazie, reostat, seismogramă, display* etc.

Cuvintele polisemantice au, şi ele, un fond pasiv de sensuri, aflat în umbra sensurilor lor active (şi prezentate, de regulă în finalul articolelor de dicţionar). Exemple: sensurile „cameră", „cutie dreptunghiulară în care se află literele" pentru *casă* sau „soţie" pentru *femeie.*

Linia de demarcaţie între vocabularul activ şi cel pasiv nu e tranşantă, situarea ei depinzând de nivelul de frecvenţă considerat ca definitoriu. Având în vedere că această frecvenţă se stabileşte pe bază de impresie (nu există studii de frecvenţă la nivel individual sau de grup, iar cele de nivel general sunt vechi şi lacunare), includerea tuturor cuvintelor în fondul activ sau în cel pasiv este practic imposibilă (sau foarte aproximativă pentru cele cu frecvenţă medie). Demarcarea între ele pe acest criteriu există însă şi evidenţierea ei este necesară înţelegerii altor fenomene (**imitaţia** şi **creaţia** lexicală, **învăţarea** vocabularului limbilor străine, stabilirea altor ierarhii lexicale etc.).

Scanned with OKEN Scanner

b. Vocabularul literar, vocabularul neliterar (popular şi familiar)

Vocabularul literar - vocabularul neliterar (popular şi familiar) sunt subdiviziuni ale lexicului în funcţie de **criteriul cultural**, componentă deopotrivă **intensivă (calitativă)** şi **extensivă** a factorului social (intensivă prin nivelul cultural al utilizatorilor, extensivă prin sfera de cuprindere socială a vorbitorilor incluşi).

Vocabularul literar este partea vocabularului întrebuinţată în textele şi vorbirea cu caracter literar, adică **normat** şi **cultivat/îngrijit** (care-i asigură **calitatea culturală**). În limba română actuală, amploarea acestei părţi de vocabular este foarte mare, având în vedere atât numărul vorbitorilor care şi-au însuşit, prin şcoală, limba literară, cât şi extensiunea deosebită a lexicului literar (să ne gândim la faptul că el cuprinde, pe lângă cuvintele care exprimă aspecte curente, terminologiile de specialitate din domeniile ştiinţei şi tehnicii, politicii, administraţiei, presei, literaturii şi artelor etc.)

Vocabularul neliterar este o clasă mai eterogenă, care cuprinde cuvintele rămase la nivelul neliterar al limbii, fiind utilizate de vorbitorii cu un grad de cultură foarte redus, care pot fi, de fapt, consideraţi necultivaţi, sau de vorbitorii culţi în împrejurări în care nu e necesară exprimarea literară. Grupările pe care le include vocabularul neliterar sunt: vocabularul **popular şi vocabularul familiar.**

Vocabularul popular este alcătuit din cuvintele folosite în mediile şi situaţiile nesupuse rigorilor culturale profesioniste, livreşti. este vorba în primul rând de mediile rurale, şi într-o bună măsură de mediile suburbane, provenite, în general, din zonele rurale. În al doilea rând, sunt implicate situaţiile în care vorbitorii culţi folosesc termeni neincluşi în inventarele limbii literare, nestandardizaţi. Dacă pentru prima categorie de vorbitori exprimarea populară este principală, dominantă, poate chiar generalizată, pentru cea de-a doua categorie, ea este secundară, ocazională (e un **registru de rezervă**, folosit mai ales în comunicările cu reprezentanţii primei categorii).

Scanned with OKEN Scanner

Bineînţeles că şi vorbitorii din mediile rurale pot cunoaşte şi folosi vocabularul literar, dar mai rar şi în măsură redusă, ca un **registru secundar, pasiv.**

Exemple de elemente lexicale populare: *imaş, meliţă, furcă, suveică, iţă, caier, o tropăi, pop, otavă, a crâcni, lehamite, nevastă oişte, jug, râie.*

Folosirea unora din aceste cuvinte este inevitabilă, întrucât nu au corespondente în limba literară (este cazul numelor de unelte şi instrumente populare). Altele sunt utilizate de vorbitori pentru culoare (sau expresivitate) sau pentru a evita termenii pretenţioşi, specializaţi (cum se întâmplă în cazul denumirilor populare ale plantelor sau ale bolilor).

Includem în vocabularul popular şi cuvintele folosite numai în anumite regiuni (numite **regionalisme, provincialisme** sau **cuvinte dialectale**), chiar dacă, pe o altă axă, prezentată mai târziu, ele se opun elementelor cunoscute în tot teritoriul lingvistic românesc. Deocamdată dăm câteva exemple de cuvinte care au corespondente în limba literară şi în unul sau mai multe dialecte: *zăpadă* (literar)- *omăt, nea; porumb-cucuruz, mălai, păpuşoi; căldare-cantă, găleată, garniţă; cimitir-ţintirim, temeteu; sicriu-copârşeu, năsălie, tron; ciobanmocan, păcurar, oier; abdomen-burtă, pântece, foale; transpiraţie-sudoare, năduşeală.*

Vocabularul familiar este format din cuvintele utilizate în situaţii de relaţii intime, familiare, neoficiale, manifest nepretenţioase. El reprezintă o categorie mai puţin conturată, caracterizându-se prin selectarea cuvintelor (sau variantelor acestora) încărcate cu sensuri multiple foarte uzuale în grupul respectiv, care pot aparţine lexicului popular, argotic, neologic, de jargon. În general, fiecare grup îşi are familiarismele sale. Sunt însă unele elemente de uz familiar general: *mă, omule, dragă, bătrâne, coane, ăsta, slujbă, chestie, treabă, problemă, acătării, mersi, pleaşcă, mamaia, tataia, puiuţ („copil"), bebeluş, băiete, dandana, belea, baftă, idiot, tâmpit, grăsan, slăbănog, îngeraş, a hali, potol, gagică, mişto, nasol, servus, pa, ciao, bye-bye, o.k., nevastă, leafă, simbrie, mutră, a pupa, a păpa, a face fasoane.*

Scanned with OKEN Scanner

c. Vocabularul de uz general, vocabularul cu sferă de utilizare limitată (regional, arhaic, neologic, argotic, de jargon, profesional)

Vocabularul de uz general - vocabularul cu sferă de utilizare limitată (regional, arhaic, neologic, argotic, de jargon, profesional) sunt subdiviziuni ale lexicului în funcţie de aria de folosinţă a cuvintelor. Având la bază acţiunea unei **componente extensive a factorului social**, subdiviziunile menţionate sunt mult mai echilibrate numeric (ca inventar de unităţi) decât cele operate de factorul intensiv, descrise anterior, iar inegalităţile sunt compensate de mărimea diferită a cumunităţilor care utilizează categoriile perechi.

Vocabularul de uz general, care se mai numeşte **fond comun, general** (sau **vocabular mediu, supradialectal, nespecializat**), este partea vocabularului cunoscută şi utilizată de întreaga comunitate lingvistică, indiferent de nivelul de cultură, domeniul de activitate sau zona geografică a vorbitorilor. În această categorie, intră atât cuvintele folosite curent (**active**), cât şi cuvinte utilizate rar sau foarte rar (**pasive**). Exemple: *ochi, mamă, carte, a vorbi*, respectiv *bombeu, coropişniţă, a depăna, livid, mânzeşte*.

De asemenea, sunt incluse atât elemente literare, cât şi popul re şi familiare, singura condiţie fiind cunoaşterea şi folosirea lor de către toţi vorbitorii. Exemple p ntru ultimele două categorii: *potecă, a răscoli, grăpiş, brumăriu*, respectiv *chestie, Nelu, Mimi, bătrâne*.

Din aceste puncte de vedere, vocabularul de uz general are o sferă mai largă decât vocabularul activ. După cum am văzut, însă, vocabularul activ are tranşe specifice la nivel individual şi de grup, pe când vocabularul de uz general este prin definiţie o singură mulţime, abstrasă din lexicurile particulare şi individuale.

Precizăm că şi această categorie poate cuprinde numai o parte, general cunoscută şi folosită, a sensurilor cuvintelor polisemantice (de regulă, cele care nu poartă în dicţionare una din menţiunile restrictive: regional, argou, administraţie, chimie

Scanned with OKEN Scanner

etc.). De exemplu, dintre sensurile cuvântului *muscă* sunt de uz general numai cele de „insectă", „albină" şi „smoc de păr lăsat să crească sub buza inferioară".

Celelalte sensuri („cavitate înnegrită pe care o prezintă dinţii calului, după care i se poate aprecia vârsta", „punctul negru din centrul panoului de tir", „punct de broderie la cusătrurile naţionale", „categorie de greutate la sportivi") sunt restrânse la diverse grupuri de vorbitori.

Denumirile alternative ale vocabularului de uz general (**fond general** sau **comun**; vocabular **mediu, supradialectal, nepsecializat**), care sunt, de altfel, mai cunoscute decât denumirea-tip, se folosesc în legătură cu anumite axe de clasificare, întrucât scot în evidenţă trăsăturile specifice în funcţie de care se diferenţiază tranşa respectivă de perechea ei taxonomică. Ele desemnează, de fapt, cam aceeaşi arie lexicală (acelaşi inventar de cuvinte), dar din perspective diferite.

Vocabularul cu sferă de utilizare limitată înglobează mai multe grupări diferite între ele, dar care au ca trăsătură comună înscrierea într-o arie lexicală restrânsă, opusă vocabularului de uz general. Cuvintele pe care le cuprind se caracterizează, aşadar, printr-un criteriu negativ unic - nu sunt cunoscute şi folosite de toţi vorbitorii. Criteriile pozitive prin care se detaşează de fapt de celelalte părţi ale vocabularului sunt specifice fiecărei **grupări** (sau **ramificaţii**, aşa cum se mai numesc).

Vocabularul regional (dialectal, provincial) cuprinde cuvintele întrebuinţate în anumite zone (regiuni) geografice. Axa taxonomică pe care se situează este **diatopică (teritorială, geografică)**, iar categoria dihotomică opusă este numită **vocabular supradialectal.** Are în comun cu **vocabularul popular** opoziţia faţă de **vocabularul literar**, prin lipsa normării şi cultivării, şi se deosebeşte de acesta (integrându-se, totodată, lui) prin aria teritorială limitată de întrebuinţare.

Exemple de *regionalisme* (cuvinte cu utilizare regională): Muntenia: *burtă, a ciupi, chel, ginere, a jumuli, magiun, naş, nene, puţ*; Oltenia: *lubeniţă, brabete, blană „scândură"*; Moldova: *curechi, sudoare, pântece, a pişca, ţintirim, oghial, buhai, chelbos, ciubotă, hulub, păpuşoi, povidă*; Banat: *foale,*

Scanned with OKEN Scanner

a pişcura, iorgan, anţărţ, golumb; Crişana: *pâncete, a piţiga, temeteu, poplon, brâncă, prunc, şogor*; Maramureş: *cătilin, cocon, a froi, ai* („usturoi").

Multe din elementele regional au devenit cunoscute prin folosirea lor în operele literare (exemplul cel mai convingător fiind scrierile lui Ion Creangă). Unele au tendinţa de a intra în vocabularul supradialectal sau chiar literar (de altfel, o mare parte a cuvintelor cuprinse în aceste corpusuri sunt, la origine, regionalisme). S-a propus chiar un termen special pentru elementele regionale folosite de vorbitorii cultivaţi din diferite zone - **termeni interdialectali.**

Vocabularul arhaic şi vocabularul neologic sunt formate din cuvinte cu utilizare restrânsă din cauza tendinţei de ieşire din uz (în primul caz) sau a neintrării încă în uzul general (în cazul al doilea). grupurile la care este limitată folosirea cuvintelor respective sunt diferenţiate în funcţie de poziţia faţă de vechi şi nou în limbă, fiind un fel de **generaţii lingvistice** „sui generis", care nu coincid decât în parte cu generaţiile cronologice. Categoria care se opune celor două clase lexicale (ele însele opuse între ele, după cum se observă) este **fondul comun** sau, mai clar, **vocabularul mediu.** Evident că elementele arhaice şi neologice au la bază şi o perspectivă diacronică (într-un fel, aceasta o defineşte mai clar), dar faptul nu interesează aici.

Arhaismele sunt cuvintele ieşite din uzul general al limbii şi rămase în uzul sporadic al unor vorbitori cu preferinţe sau preocupări pentru exprimarea arhaică (de multe ori, pentru scopuri literare, sau numai expresive). Unele desemnează realităţi depăşite sau ieşite din vogă, fiind numite, de aceea, **istorisme.** Exemple: *logofăt, hatman, agă, opaiţ, iţari, opinci, işlic, arcaş, paloş, flintă, birjă.* Altele au fost marginalizate şi scoase din uz de **concurentele lor sinonimice.** Exemple: *leat* (sinonim cu *an*), *voroavă* (=*cuvânt*), *rost* (=*gură*), *cinovnic* (=*funcţionar*), *bucoavnă* (=*abecedar*), *slobod, volnic* (=*liber*), *mezat* (=*licitaţie*).

Există cuvinte arhaice numai ca **formă** (*acmu, iaste, a rumpe, direpţ, carele, a plini*) sau numai ca **sens** (*divan* „consiliu", *scaun* „tron domnesc", *târg* „oraş mic", *vecin* „iobag", *prost* „simplu", *grămătic* „secretar", *os* „neam").

Scanned with OKEN Scanner

Neologismele sunt cuvinte apărute de curând în limba română şi aflate în curs de adaptare fonetică şi încadrare morfologică sau semnatică. Ele sunt introduse şi folosite în mod exclusiv sau preferenţial de **mediile** (se poate spune şi **generaţiile**) lingvistice de avangardă în ceea ce priveşte înnoirea lexicală, care nu sunt formate neapărat numai din tineri, dar în care tinerii intelectuali probabil domină. Exemple: *puzzle, show, feed-back, marketing, hobby, job, top, western, flash* (cu variantele *flaş* şi *fleş*), *computer, design, display, hardware, software, consulting, management, sponsor, copyright, know-haw, best-seller, heavy-metal, mass-media, science-fiction, jogging, hamburger, ketchup, adidaşi, xerox, juice, hit.* Acestea sunt provenite în cea mai mare parte din limba engleză, sursa dominantă a înnoirii lexicale internaţionale, şi aparţin unor domenii cu vădită deschidere internaţională: ştiinţă şi tehnică, comerţ, sport, muzică, gastronomie, comunicaţii, cultură şi artă etc. Alte neologisme, de regulat mai vechi în general, sunt formate în limba română sau **calchiate** (copiate) după modele străine: *a antama, bulversat, a devoala, a se deroba, a demara, mefianţă, a (se) confia, a stopa* etc.

Menţionăm că termenul neologism are mai multe accepţiuni, cea prezentată de noi putând fi denumită, numai aparent pleonastic, **neologism recent** (sau chiar **cuvânt recent**). Accepţiunea cea mai generală, de cuvânt nemoştenit (deci împrumutat, calchiat sau format în româneşte), acoperă un spaţiu lexical mult mai extins şi presupune o perspectivă istorică. Ea va fi avută în vedere în r-un capitol ulterior.

Vocabularul special (sau **de grup**) este utilizat de grupurile mai mult sau mai puţin ostentativ „închise" de vorbitori, separate prin „preocupări" şi „interese", de restul comunităţii.

Argourile sunt cele mai bine delimitate grupuri lingvistice de acest tip şi caracterizează în primul rând mediile interlope, ale infractorilor. Aceştia, din dorinţa de a nu fi înţeleşi de virtualele victime sau de urmăritori (poliţişti), au adoptat un lexic opac pentru vorbitorul comun, dar transparent pentru cei iniţiaţi. Termenii care compun argoul menţionat sunt arhaisme părăsite de limba literară, neologisme nesocializate sau socializate în altă formă (ori sens) în limba generală împrumuturi din

Scanned with OKEN Scanner

limbajul romilor şi, mai ales, figuri de stil de un gen aparte, care evidenţiază spiritul primitiv, grosier al utilizatorilor. Termenii denumesc referenţi care compun „lumea" intimă a acestei categorii sociale. Fiecare din referenţii respectivi are mai multe nume (depăşind uneori cifra 100), ceea ce constituie un atu în plus pentru siguranţa codului. Exemple: „infractorul" (îndeosebi „hoţul") este denumit, cu nuanţe vizând „domeniul" de specializare, vechimea în meserie, anii de puşcărie etc.: *abţibild, aghiotant, alonjar, angrosist, aportor, aprod, bijoc, bobar, bobiţă, bobocel, boiţar, bojogar, boscar, calfă, calif, carditor, capelmaistru, carete, circar, ciupitor cocor, coldan, coţcar, croitor, decan, diurnist, draibăr, giurgin, hultan, ied, ilegalist* etc.; „poliţistul" este denumit *acolist, acvilist, agib, avan, balaban, beşliu, boacter, caraliu, cartaboi, cavas, ceapân, cloncan, colţan, coroi, croncan, curcan, cuţulan, daraban, erete, gabor, geanabet, gonitor, hingher, ienicer, invadator, îngeraş;* „puşcăria" este pe rând: *academie, acioală, arcan, bască, bordei, bortă, bul, colegiu, colivie, copcă, cotlon, cuşcă, fereală, fermă, gherlă, hrubă, incubator, incintă, înăuntru* etc. Se observă că ne-am restrâns numai la câteva litere de la începutul alfabetului, sinonimele multiplicându-se dacă extindem căutarea şi la cuvintele cu alte iniţiale. Alte „ţinte" de interes lingvistic sunt „a bate", „a aresta", „beat", „prostituată", „homosexual", „ţigan", „informator" etc. Părţile corpului primesc şi ele „porecle": *alunecări, alunecători, binoclu, căutători* („ochi"), *alungători* („pumni"), *amortizoare* („sâni"), *aripă, aripioară, cange* („mână"), *ascultătoare* („ureche"), *ataş* („fund"), *baterii* („fese"), *bord, bufet, dulap, ghiozdan* („stomac"), *cabanos* („penis"), *cantalup, descoperitor, diblă, gulie* („cap"), *căpriori* („picioare"), *clopot, cloanţă* („gură"), *elice* („limbă"), *horn* („trahee"), *icre* („creier"), *cotlet* („perciune") etc. La fel, piesele de îmbrăcăminte şi încălţăminte: *abajur* („fustă scurtă") *astupător* („chilot"), *bonjur* („haină"), *burlan* („pantalon"), *baibarac* („vestă"), *calibarcă* („pălărie"), *ghişeu* („şliţ") etc.

Multe din argotisme au intrat în limbajul familair: *baftă, nasol, a hali, sticlete, curcan, gagică, şest* etc. Elevii au tendinţa de folosire a unor elemente de argou proprii *(profu,*

Scanned with OKEN Scanner

diriga, bio, geogra, mate) sau împrumutate din alte medii (*pufulete, papagal, supărat, hotărât, poteră, bestial* etc.), fără a se putea spune că avem de-a face cu un sistem lexical argotic.

În zonele cele mai obscure şi „agresive" ale argourilor se situează şi cei mai mulţi **termeni obsceni.**

Jargoanele sunt mult mai puţin conturate decât argourile. Ele cuprind elemente neologice de ultimă oră, neadaptate şi nesocializate încă în cercuri mai largi, folosite insistent şi deseori defectuos sau neglijent de unele grupuri (socio-profesionale), ca urmare a snobismului, dorinţei de detaşare de masa vorbitorilor sau pretinsei superiorităţi intelectuale. În general, cuvintele de jargon, ca şi cele de argou au sinonime uzuale în limbă, fiind folosite, deci, nu pentru a acoperi o nevoie lexicală reală, ci pentru a se distinge lingvistic. Jargonul actual, care nu mai e simţit la fel de artificios şi inoportun cum erau în secolele trecute cel francez sau neogrecesc, poate datorită micşorării distanţei culturale între categoriile de vorbitori, este preponderent de origine engleză: *hallo, business, darling, bye-bye, o.k., all right, week-end, computer, display.*

Persistă în continuare însă şi elemente de alte origini, îndeosebi cele de origine franceză: *a (se) ambeta, a amorsa, a anvizaja, a bria, cecitate, a confia, a eflora, a edulcora, mefienţă.*

Vocabularul specializat sau **profesional** (numit şi **fond savant**) cuprinde cuvintele folosite în diverse **limbaje profesionale** care alcătuiesc **terminologiile de specialitate** sau **tehnico-ştiinţifice** (în sensul foarte larg al cuvântului). Din numărul foarte mare al acestor cuvinte, de câteva zeci de mii (**Lexiconul tehnic român**, publicat în deceniul VI, conţinea nu mai puţin de 50.000 de cuvinte), ne preocupă în secvenţa de faţă aşa-numiţii **termeni tehnici**, folosiţi de specialiştii domeniilor respective şi necunoscuţi masei de vorbitori (ceilalţi termeni sunt socializaţi prin şcoală şi folosiţi, deci, de vorbitorii cu nivel mediu de cultură).

Dintre numeroasele domenii profesionale care şi-au constituit terminologii de specialitate, alegem, spre exemplificare, câteva pentru care avem la îndemână dicţionare terminologice speciale: **marină** (*abraziune, acvatoriu, a afreta, afterpic, afuire, afurcare, agonă, alidadă, aliman, a alimba, alivei,*

Scanned with OKEN Scanner

alţană, a ambarda, a ambosa etc.); **drept** (*absorbţie, abrogare, accesoriu, accipiens, achiesare, acreditiv, adjudecare, afinitate, alienare, anatocism, apatrid* etc.), **etnologie** (*accivilizaţie, acculturaţie, admigraţie, agamie, amoc, anastiloză, animatism, anomie* etc.), **istoria şi arta cărţii** (*abzaţ, accidenţar, acoluţie, acvatintă, addenda, adiecto, afieromă, aldină etc.*). Precizăm că multe alte domenii au astfel de lexicoane, ceea ce arată amploarea şi complexitatea terminologiei respective.

Chiar domeniul nostru, lingvistic, are o mulţime de termeni tehnici, cunoscuţi numai de specialişti: *fonem, alofon, labială, sonantă, lexem, alolexem, sintagmă, deictic* etc. Foarte mulţi din termenii de specialitate sunt **cuvinte internaţionale**, folosite de majoritatea limbilor (în primul rînd europene) de cultură.

Faptul acesta rezultă din politica dusă de oamenii de ştiinţă din diverse epoci de a forma termenii tehnico-ştiinţifici pe baza unei limbi de cultură-pivot (cum a fost, în timp, greaca veche, latina, italiana, franceza, engleza).

d. Vocabularul de bază (fundamental, reprezentativ), masa (sau restul) vocabularului

Vocabularul de bază (fundamental, reprezentativ) - masa (sau **restul**) **vocabularului** constituie o clasificare de sinteză a vocabularului limbii române, care implică deopotrivă criterii extensive şi intensive. Este, de altfel, cea mai cunoscută, iar după unii specialişti singura ierarhizare valorică a lexicului.

Vocabularul de bază (fundamental, reprezentativ) sau **fondul principal lexical** reprezintă nucleul funcţional stabil al limbii, care cuprinde cuvintele cunoscute şi folosite frecvent în cele mai importante situaţii de viaţă de toţi vorbitorii şi care fac parte din familii lexicale bogate. Se observă că este vorba de cuvinte care îndeplinesc multe din condiţiile claselor discutate anterior (sunt **active, generale, literare, comune**), ceea ce conferă clasei care le cuprinde un **statut calitativ superior**. Deşi este imposibil de trasat o graniţă precisă între lexicul de bază şi masa vocabularului, se estimează că în prima categorie intră circa 1500 de cuvinte. Privite din mai

Scanned with OKEN Scanner

multe unghiuri de vedere, aceste cuvinte răspund unor multiple **exigenţe** lingvistice şi extralingvistice:

a) au un grad ridicat de **stabilitate**, fiind în majoritate elemente moştenite din latină sau formate în limba română;

b) denumesc noţiuni indispensabile vieţii şi activităţile umane:

- obiecte şi acţiuni foarte importante: *casă, masă, fereastră, uşă, a face, a zice, a mânca, a merge, a avea, a spăla, a apăra, a clădi;*

- corpul omenesc şi părţile lui: *cap, creier, dinte, frunte, inimă, limbă, mână, nas, picior, ureche;*

- familia: *mamă, tată, frate, soră, unchi, nepot, văr, fiu, fiică, soţ (ie), socru, soacră, cumnat;*

- alimente şi băuturi: *pâine, carne, brânză, apă, lapte, vin;*

- unelte: *cleşte, coasă, fier, inel, lanţ, lopată, oţel, plug, roată, sanie, scară, topor;*

- fiinţe: *om, femeie, fată, băiat, albină, câine, cocoş, lup, oaie, peşte, ţânţar, viţel, vrabie;*

- plante: *cireş, coajă, floare, frunză, grâu, măr, morcov, nucă, plop, sfeclă, varză;*

- mediul înconjurător: *afară, cald, câmp, deal, gheaţă, izvor, lumină, nori, ogor, pământ, soare, vânt, zăpadă;*

- calităţi şi defecte: *bun, cinstit, deştept, dulce, frumos, gras, lacom, leneş, lung, prost, rău, slab, tânăr, urât, trist, vesel;*

- diviziunea timpului: *zi, noapte, dimineaţă, an, lună, săptămână, vară, iarnă, azi, ieri, oră, timp;*

- culori: *alb, albastru, galben, negru, roşu, verde;*

- instrumentele gramaticale (prepoziţii, conjuncţii, pronume, verbe auxiliare) şi numeralele până la 10.

c) au numeroase derivate şi compuse, formează locuţiuni şi expresii;

d) sunt foarte frecvente în vorbire (au **valoare circulatorie mare**) ceea ce face ca ele să fie primele învăţate (ca limbă maternă sau străină) şi ultimele uitate (termenul de **vocabular reprezentativ** a fost creat tocmai pornindu-se de la necesitatea indicării nucleului celui mai uzual al unei limbi străine);

e) sunt în cea mai mare parte **polisemantice**;

Deşi are un înalt grad de stabilitate, vocabularul de bază se restructurează şi înnoieşte, prin intrarea unor cuvinte devenite importante (*maşină, aparat, a calcula*) şi ieşirea altora care şi-au

Scanned with OKEN Scanner

pierdut actualitatea (*băşică, ciur, arc, furcă*). Având în vedere existenţa unei zone destul de largi în care există cuvinte greu de situat în raport cu lexicul de bază, unii specialişti au propus stabilirea unei categorii intermediare, numită **lexic circulant**, în care intră cuvinte importante, dar care fac parte dintr-un strat mai recent (*cultură, teatru, radio, maşină, comisie, partid, guvern, economie* etc.), legat mai mult de conjunctura civilizaţiei. **Masa (restul) vocabularului**, sau **vocabularul secundar** reprezintă partea cea mai mobilă, dar şi cea mai numeroasă a vocabularului. Ea are o diversitate foarte mare, cuprinzând în primul rând cuvintele cu utilizare limitată (arhaisme, neologisme, termeni profesional-ştiinţifici, elemente de argou şi jargon) dar şi părţile vocabularului aflate, din diferite motive, în zone de uz marginale (lexicul popular, familiar, pasiv). Din punctul acesta de vedere, masa vocabularului reprezintă imensul **fond lexical de rezervă** al limbii, **bogăţia** acesteia, şi în acelaşi timp **laboratorul** care pregăteşte şi filtrează viitoarele cuvinte din lexicul de bază, preluând şi adaptând („recalificând") unităţile care au pierdut acest statut. Tot aici se află şi principalele resurse expresive ale limbii, din care se alimentează lexicul poetic.

Întrucât dihotomia prezentată de noi reprezintă o ierarhizare exterioară a vocabularului, ea nu se regăseşte în organizarea internă a limbii, cuvintele celor două mari clase discutate contractând între ele raporturi formale şi semantice fără nici un fel de restricţie determinată de apartenenţa la una sau alta dintre clase. Mai mult, unele derivate, compuse, sinonime, antonime, sensuri (ale unor cuvinte polisemantice) sunt „corespondente" în masa vocabularului ale unor elemente din lexicul de bază, şi invers, întrepătrunderea dintre cele două mari categorii potenţând diversitatea şi nuanţarea lexicală a limbii.

Termenii menţionaţi ca sinonimi (**lexicul de bază, fundamental** etc.) nu acoperă toţi aceeaşi noţiune, conţinutul lor semantic rezultând din perspective de studiu diferite (frecvenţă, importanţă, stabilitate, reprezentativitate în raport cu alte limbi, prioritate glotodidactică etc.). Sferele cuvintelor care răspund acestor abordări diverse sunt însă identice sau foarte apropiate, ceea ce ne-a determinat să nu insistăm pe nuanţele terminologice.

Scanned with OKEN Scanner

2. Organizarea internă a vocabularului

Organizarea internă a vocabularului sau **sistematizarea** sa are la bază criterii lingvistice, vizând **conţinutul semantic** sau **forma** unităţilor lexicale. Aşa cum s-a demonstrat în capitolul introductiv, cele două laturi ale acestor unităţi nu sunt nişte blocuri monolitice izolate, irepetabile, ci **structuri articulate** dintr-un număr finit (si restrâns) de **componente distinctive**, care se repetă, în diverse combinaţii, în mai multe unităţi. În funcţie de aceste componente, entităţile rezultate, cuvintele, se ordonează în **serii**, care la rândul lor se întrepătrund în **reţele**, formând, în ultimă instanţă, **sisteme** mai mult sau mai puţin închegate. Între cele două laturi nu e întotdeauna o corespondenţă privind modul de sistematizare, întrucât fiecare din ele reflectă o altă imagine şi are o altă funcţie: conţinutul semantic este permanent în legătură cu realitatea denumită, având funcţia de a o prelucra mental în vederea denominării; forma este o imagine rezultată din combinarea unor unităţi fonetico-fonologice, grupate din aproape în aproape în morfeme articulabile gramatical între ele. Această **asimetrie** între laturile cuvântului, ponderată de o corespondenţă minimă între cele două categorii de structuri constituie mecanismul rafinat prin care nivelul lexical transformă materialul sonor (sau scris) şi imaginea psihică a realităţii în material lingvistic (purtător de **sens**, exprimat printr-o **formă articulată**).

a. Sistematizarea semantică

Sistematizarea semantică a vocabularului rezultă din decuparea unitaţilor de sens şi distribuirea lor pe unităţi formale. Aşa cum s-a anticipat, sensul nu este un dat exterior sistemului limbii, ci un **rezultat al actului cognitiv-denominativ** al acesteia, iar combinarea sensului cu un complex sonor nu este motivată prin natura celor două laturi, fiind **arbitrară originar şi obligatorie prin convenţie socială**.

Semantica lexicală (sau **semasiologia**) este o disciplină subordonată lexicologiei, care are ca obiect de studiu **sensul** cuvintelor. Fără a mai reveni la definiţia conceptului de sens

Scanned with OKEN Scanner

pe care am discutat-o anterior, îi relevăm încă o dată caracterul polimorf. Acesta este considerat pe rând, în funcţie de punctul de vedere şi complexitatea analizei, **obiectul** denumit, **reprezentarea mentală** a acestuia, **noţiunea** despre obiect, **relaţia** dintre cuvânt şi noţiune, **reacţia** vorbitorului la stimulul verbal, **suma distribuţiilor** sale lexico-sintactice etc. Importantă este distincţia între **sens**, care este pus în legătură cu un **referent**, şi **semnificaţie** sau **conţinut** care se referă la întreaga încărcătură semantică a unui cuvânt şi care poate cuprinde, în consecinţă, mai multe sensuri.

a.1.Polisemia: paradigmă şi schimbare de sens (metaforă, metonimie, sinecdocă). **Polisemia** este prima formă de sistematizare semantică, în sensul că evidenţiază distribuirea într-un cuvânt (complex sonor) a mai multor sensuri aflate în anumite relaţii. Priveşte, aşadar, un **microsistem semantic minim**, redus la complexul de sensuri al unui singur cuvânt. Acest microsistem este însă foarte important, întrucât, într-un fel sau altul, stă la baza tuturor celorlalte modalităţi de structurare semantică. **Diferenţierea** între sensurile componente ale complexului semantic al unui cuvânt se regăseşte, sub forma **selecţiei** unuia sau altuia dintre sensuri, în sistemele mai ample şi mai complexe ale **sinonimiei, antonimiei, hiponimiei** sau **câmpurilor semantice**. Importanţa polisemiei rezidă şi în numărul mare de cuvinte în care este prezentă şi care, după unii specialişti, reprezintă 80 % din vocabularul limbii române.

Polisemia poate fi constatată fie la nivel **paradigmatic**, atunci când este **liberă de context**, fie la nivel **sintagmatic**, când este **dependentă de context**.

În primul caz, se foloseşte **analiza componenţială**, iar în al doilea caz **analiza contextuală** (varianta simplificată a analizei **combinatorii**) şi/sau **analiza stilistică**.

Sunt considerate libere de context sensurile care cuprind seme **diferenţiatoare**. De exemplu, sensurile cuvântului **bibliotecă** au, pe lângă **semele comune**, care justifică, de fapt, includerea lor în acelaşi cuvânt („substantiv" „destinat pentru a ţine" „cărţi"), **seme diferenţiatoare** („mobilă", respectiv „parte a casei" „colecţie" „instituţie"). Sunt dependente contextual

Scanned with OKEN Scanner

sensurile care nu conţin în formula lor semantică seme diferenţiatoare (fapt pentru care unii specialişti nu le consideră ca fiind autonome).

În aceste cazuri, distincţia are la bază diferenţa de **distribuţie**, constatată prin analiză contextuală. De exemplu, *vânăt* poate fi înlocuit cu *sur* în contextul *cal vânăt* şi cu *livid, palid* în contextul *buze vinete*, formula semantică, stabilită componenţial („adjectiv" „referitor la culoare" „albastru închis, spre violet") fiind comună celor două sensuri. În cea mai mare parte a cazurilor, este nevoie de îmbinarea analizei componenţiale cu cea contextuală şi cu cea stilistică, pentru a se individualiza sensurile unui cuvânt polisemantic. De exemplu, sensurile „clădire destinată învăţământului preuniversitar" şi „instituţie şcolară" ale cuvântului *şcoală* pot fi deosebite componenţial, dar şi contextual, sensul „sursă de cunoştinţe" poate fi identificat în primul rând în contexte („om cu *şcoală*", „teatrul este o *şcoală*") iar sensul „abilitate, măiestrie" numai în contexte şi cu sprijinul factorului stilistic („ce *şcoală* are!" - încărcătură stilistică familiară sau chiar argotică).

Majoritatea cuvintelor polisemantice au un număr restrâns de sensuri, limitarea fiind determinată de cerinţa ca acestea să fie apropiate între ele (de fapt, au derivat unul din altul) şi de necesitatea memorării şi utilizării fără dificultate. Unele, însă, au acumulat un număr mare de sensuri. Fenomenul este cunoscut sub numele de **pletoră semantică** şi caracterizează cuvintele foarte uzuale care denumesc noţiuni centrale în viaţa şi activitatea oamenilor. Exemple: *a avea, a bate, bun, cap, a da, a face, a fi, a lua, mână, punct, a pune, a purta, a sta, a trece* (toate au peste 10 sensuri). Sunt predispuse la polisemie cuvintele vechi în limbă, cele primare (care au întotdeauna mai multe sensuri decât derivatele lor) şi cele de uz general.

Polisemia nu e o **boală** a limbii, ci o virtute a acesteia. Cauzele care o determină sunt legate de principiul **economiei** de mijloace lingvistice (simboluri sonore), de **protejarea memoriei**, de necesitatea reflectării în limbă a unor **cunoştinţe din ce în ce mai ample şi mai nuanţate**, de **tendinţa spre expresivitate** a limbajului.

Polisemia este sursa şi rezultatul schimbărilor de sens, al

Scanned with OKEN Scanner

îmbogăţirii semantice a vocabularului, fiind, din punctul acesta de vedere, omologul derivării morfematice. Ca şi aceasta, are caracter **regulat** şi **iterativ** (a se vedea, spre exemplu, seria **termenilor somatici**, care dezvoltă mutaţii semantice identice: *piciorul muntelui, pieptul dealului, ochi de apă, cotul râului*, respectiv substantivele postverbale, care denumesc atât **procesul**, cât şi **rezultatul** acţiunii: *povestire* = „acţiunea de a povesti", „rezultatul povestirii"; *descriere* = „acţiunea de a descrie" şi „rezultatul descrierii" (la fel: *mâncare, cercetare, plimbare*). Derivarea morfologică duce la formarea unor cuvinte (complexuri sonore) noi, iar derivarea semantică (care e un fel de anticameră a polisemiei) duce la crearea unor sensuri noi.

Paradigma polisemantemului (complexul semantic al unui cuvânt) cuprinde mai multe **sememe** puse între ele într-o anumită **configuraţie structurală**, ca urmare a traseului derivativ. Unele sensuri derivate pornesc **radial** din sensul de bază (cazul sensurilor cuvântului *ac*: „ac de gămălie" „organ de apărare la animale, ţeapă", „frunză la conifere" - care derivă din sensul „ac de cusut"), altele derivă **scalar**, unele din altele (sensurile cuvântului *teatru*: „instituţie teatrală" - „clădire pentru teatru" - „spectacol de teatru" - „artă teatrală" - „literatură dramatică") etc.

Schimbarea sensului are la bază **mecanismul conotaţiei** şi se realizează prin **tropi** (figuri de stil), îndeosebi prin **metaforă, metonimie** şi **sinecdocă**.

Metafora este o comparaţie prescurtată, determinând transferul semantic (în latină se numea **translatio**) ca urmare a **asemănării** dintre două obiecte.

În cazul comparaţiei, aceasta este exprimată de al treilea termen, **tertium comparationis**, care la nivelul metaforei este subînţeles. Termenul neexprimat (subînţeles) se poate referi la:

a) **forma** obiectelor: *frunte* (la om) - *fruntea dealului*; *aripă* (la pasăre) - *aripa avionului*; *pinten* (la călăreţ) - *pintenul cocoşului* sau *pinten de deal*; *cotul* (la om) - *cotul râului*; *limba* (omului) - *limba ceasului*;

b) **culoarea** obiectelor: metal *bronzat* (acoperit cu bronz) - piele *bronzată*, *brumat* (acoperit cu brumă) - *brumat* (de culoarea brumei);

Scanned with OKEN Scanner

c) **sunetele produse**: omul *murmură* - apa *murmură*; maşina *hârâie* - omul *hârâie*; pisica *miorlăie* - femeia *miorlăie*;

d) **intensitatea** proceselor: *dezastru* (natural) - *dezastru* (social); *tragedie* (specie literară) - *tragedie* (umană reală), *flux* (marin) - *flux* (de oameni); *avalanşă* (de zăpadă) - *avalanşă* (verbală);

e) **funcţiile** obiectelor: *creier* (la om) - *creier* (electronic), *memorie* (la om) - *memoria* calculatorului, *braţul* (omului) - *braţul* (macaralei); *capul* (omului) - *capul* (casetofonului);

f) **impresia sinestezică**: îmbrăcăminte *roz* (tinerească, optimistă) - situaţie *roz*, zile *calde* - tonuri *calde*, apă *cristalină* - voce *cristalină*, lichid *fierbinte* - dragoste *fierbinte*;

Obiectele (procesele, însuşirile etc.) puse în relaţie pot aparţine diverselor regnuri: **animat-ianimat** (*gura omului - gura sticlei*); **animat-animat** (*mânz - mânz* de copil); **inanimat-animat** (*fluier - fluierul* piciorului); **inanimat-inanimat** (*clopoţei - clopoţei* de luncă).

În analiza componenţială, metafora apare ca un **metasemen** dezvoltat în structura **sememului** propriu, prin contribuţia termenului comparat, care are unele seme comune cu primul semem. Pentru a se ajunge la metasememul *a lătra* „a vorbi", se păstrează semul comun al celor două cuvinte („a emite sunete"), schimbându-se semele termenului de plecare („a articula cuvinte" „a exprima gânduri, sentimente umane") cu semele termenului de sosire („a repeta sunete scurte, sacadate nearticulate" - „a exprima stări animalice specifice câinelui"). Important este că semele schimbate nu dispar total, ci se păstrează în fundal, pentru a mărturisi „abaterea" metasemică. Metaforele care exprimă numai termenul de plecare sunt cele mai numeroase şi mai „realizate" stilistic. Ele se numesc **metafore implicite**. Cele care exprimă ambii termeni (o *floare de fată*) sunt mai puţin folosite, întrucât au un aspect *discursiv*, se deosebesc prea puţin de comparaţiile care le-au stat la bază. Se numesc **metafore explicite**.

La nivel lingvistic avem în vedere **metaforele limbii comune**, care s-au lexicalizat, devenind metafore-denumiri şi pierzându-şi, în general, valoarea expresivă. Acestea sunt mult mai numeroase decât s-ar putea crede la prima impresie (specialiştii

Scanned with OKEN Scanner

au inventariat circa 6000 de metafore-denumiri în limba română). La nivel **poetic**, acestea nu mai au relevanţă. Aici interesează **metaforele individuale, inedite**, cu puternică **încărcătură expresivă.** Menţionăm că metafora are două variante care prezintă un raport special între sensul propriu şi cel figurat: **hiperbola**, în care transferul amplifică mult proporţiile obiectului, procesului, însuşirii etc. (un *om înalt* e un *uriaş*, un *colos*, un *munte* etc.; un *om rapid* e *săgeată, fulger*; o fată frumoasă e *zână, Afrodita* etc.) şi **personificarea**, în care evoluţia sensului este orientată dinspre sfera umană înspre sfera obiectelor inanimate (primăvara *râde*, natura *dormitează*, lemnul *plânge*, florile *zâmbesc* etc.)

Derivarea metaforică are caracter **sistematic**; un şir de metafore dintr-o familie semantică poate **induce** şiruri de metafore omoloage în alte familii semantice înrudite: dacă se formează metafora *discuţie caldă*, se vor putea forma, prin propagare, şi metaforele *discuţie fierbinte (încinsă, rece, îngheţarea discuţiilor* etc.) Aceste familii metaforice rezultă din intersectarea **câmpurilor semantice** la propriu şi a **seriilor corelative** la figurat. De exemplu, termenii seriei sinonimice proprii *despot, dictator, satrap, tiran* se pot înlocui unul pe altul şi când au valoare metaforică. Alteori, două serii sinonimice proprii diferite converg în aceeaşi serie figurată: *ploaie, potop, şuvoi, puhoi* şi *fluviu, mare, ocean* (cu sensul figurat de „mulţime umană").

Metonimia realizează schimbarea de sens pe baza *contiguităţii* (relaţiei constante) logice dintre obiecte. Aceasta poate fi:

a) **spaţială**: teritoriu administrativ sau încăpere pentru oamenii aflaţi în interior: *ţara* (teritoriul) - *ţara* (poporul), *satul* (teritoriul) - *satul* (locuitorii), *clasa* (sala) - *clasa* (de elevi); recipient pentru conţinut: *pahar* (recipient) - *pahar (de apă)*; *coş* (recipient) - *coş* (de struguri), *căruţă* (vehicul) - *căruţă* (de fân);

b) **temporală**: *prânz* (masa de la mijlocul zilei) - *prânz* (mijlocul zilei), *oră* (60 de minute) - *oră* (lecţie);

c) **cauză-efect**: *traducere* (acţiune) - *traducere* (rezultat); *atac* (acţiune) - *atac* (jucătorii din atac), *istorie* (proces istoric) - *istorie* (ştiinţa istoriei); *ureche* (organ) - *ureche* (auz muzical);

Scanned with OKEN Scanner

d) **produs - locul unde se produce:** *drăgăşani* < *Drăgăşani*, *cotnari* < *Cotnari*, *moeciu* < *Moeciu*;

e) **persoană (inventator, autor) - invenţie:** *marghilomană* < *Marghiloman*, *un grigorescu* (tablou de ~) - *Grigorescu* (autorul);

f) **simbol - ceea ce simbolizează:** *crucea* (obiectul) - *crucea* (credinţa creştină), *coroana* (obiectul) - *coroana* (regalitatea);

Sinecdoca realizează schimbarea de sens pe baza unei **relaţii cantitative** (de **incluziune**) între obiecte. Unii specialişti o consideră un caz particular al metonimiei (care însă are în vedere o **relaţie calitativă** între obiecte). În funcţie de sensul relaţiei de comprehensiune, sinecdoca poate fi:

- **parte pentru întreg:** *cap* (parte a corpului) - *cap* (de locuitor), *gură* (parte a corpului) - *gură* (la plural-persoane de hrănit); *acoperiş* (parte a casei) - *acoperiş* (casă);
- **întregul pentru parte:** *insectă* (orice insectă) - *insectă* (la plural-pureci, păduchi, ploşniţe), *biped* (animal cu două picioare) - *biped* (om);
- **abstract pentru concret:** *albastru* (culoare) - *albastrul* (ochilor); *prietenie* (relaţie abstractă) - *prietenie* (la plural-relaţii concrete de prietenie), *amintire* (însuşire abstractă) - *amintire* (un fapt rememorat).

a.2. Omonimia este o formă de structurare semantică asemănătoare cu polisemia (unii specialişti le consideră un singur fenomen) prin faptul că priveşte exprimarea unor sensuri complet diferite prin forme (expresii) identice. Principala deosebire constă în aceea că omonimele nu au trăsături semantice (seme) comune, fiind considerate, de aceea, cuvinte distincte, nu sensuri ale aceluiaşi cuvânt. Apariţia omonimelor nu este rezultatul unor procese motivate lingvistic, ci mai degrabă jocul unor **coincidenţe**. Acest fapt are două efecte contrarii: a) omonimia e considerată o „boală" a limbii, împotriva căreia se adoptă diverse „tratamente"; b) omonimia constituie o sursă de efecte expresive (calambururi, ambiguităţi etc.), fiind importantă pentru **stilistică**. Descrierea componenţială a omonimelor arată că ele nu prezintă seme substanţiale (importante) comune: *a semăna*[1]=„verb" „denumeşte acţiunea"

Scanned with OKEN Scanner

„de a arunca sămânţa“ „în solul“ „special pregătit“ „în vederea obţinerii unei viitoare recolte“; *a semăna*^{2}= „verb“ „denumeşte starea“ „de asemănare“ „între persoane sau obiecte“ „pe baza unor anumite trăsături“. Omonimele au şi etimoane diferite: primul provine din lat. *seminare*, al doilea din lat. *similare*.

Cele două caracteristici menţionate deosebesc omonimia de *polisemie*, aceasta din urmă vizând sensuri care au seme substanţiale (importante) comune şi acelaşi etimon (un exemplu de sens cuprins în *a semăna*^{1} este „verb“ „denumeşte acţiunea“ „de a arunca vorbe, sugestii, apropouri“ „într-un mediu suspicios“ „pentru a obţine dezbinarea“).

Omonimia este un fenomen raportat cel mai frecvent la lexic, dar ea poate fi identificată şi la nivelul morfologiei (*cântă* la pers. 3 sg. şi *cântă* la pers. 3 pl.), al sintaxei (*lauda prietenilor* = „prietenii laudă pe cineva“ „prietenii se laudă“ „prietenii sunt lăudaţi de cineva) sau la nivel lexico-gramatical (adj. *frumos* şi adv. *frumos*). În lucrarea de faţă avem în vedere **omonimia lexicală**.

Sursele omonimiei pot fi:

a) evoluţii fonetice sau restructurări morfologice convergente ale unor cuvinte diferite: lat. *incendere* şi *incingere* > rom. *a înc*i*nge*^{1}, *a înc*i*nge*^{2}

b) coincindenţa formală dintre cuvinte împrumutate din limbi diferite: *lac*^{1} < lat. *lacus*; *lac*^{2} < germ. *Lack*;

c) derivarea de la aceeaşi rădăcină cu sufixe omonime: *ciocănaş*^{1} „ciocan mic“; *ciocănaş*^{2} „muncitor care sparge sarea cu ciocanul în ocnă“;

d) ruperea legăturii dintre sensurile unui cuvânt polisemantic: *lună*^{1} „astru, satelit al pământului“; *lună*^{2} „interval de timp egal cu a 12-a parte dintr-un an“.

Omonimele pot fi: 1) **totale** sau **propriu-zise**, când au toate formele identice şi aparţin, bineînţeles, aceleiaşi părţi de vorbire (*bancă*^{1} „scaun lung“ - *bancă*^{2} „întreprindere financiară“); 2) **parţiale** sau **pseudoomonime**, când au numai anumite forme identice, diferenţiindu-se prin altele (*corn/corni-corn/coarne - corn/cornuri*).

Omonimele totale care funcţionează în acelaşi dialect şi acelaşi limbaj (stil) sunt considerate **omonime intolerabile** (exemplu:

Scanned with OKEN Scanner

bucătărie[1] „încăpere destinată mâncării" - *bucătărie*[2] „ocupaţia celor care pregătesc mâncarea"). Celelalte omonime totale, care constituie majoritatea, şi omonimele parţiale sunt **omonime tolerabile**, întrucât pot fi deosebite unele de altele cu uşurinţă. Un factor important din acest punct de vedere îl constituie diferenţierea pe sfere de utilizare: profesională (*bor*[1] „metaloid aflat în sărurile acidului boric" - *bor*[2] „borurile pălăriei), dialectală (*rudă*[1] „rudenie" - *rudă*[2] „prăjină") sau cultural-istorică (*dietă*[1] „regim alimentar" - *dietă*[2] „adunare legislativă în trecut"). În această categorie intră, de asemenea, **omofonele** (cuvintele care se pronunţă identic, dar se scriu diferit: *întruna* şi *într-una*) şi **omografele** (cuvintele care se scriu la fel, dar se pronunţă diferit: *cópii - copíi*), alte varietăţi ale omonimelor parţiale.

Căile de evitare a omonimiei sunt: a) înlocuirea în timp a unuia dintre omonime (*păcurar* „cioban" a fost înlocuit în zonele petroliere unde există omonimul *păcurar* „vânzător de păcură" de sinonimul *cioban*); b) adăugarea unui determinant (*capră de tăiat lemne*, pentru a o deosebi de animalul cu nume omonim); c) diferenţieri morfologice (*cot*[1] - *coturi*, *cot*[2] - *coate*, *cot*[3] - *coţi*).

Precizăm că, deşi principial deosebirea dintre polisemie şi omonimie este clară, ea nu este uşor de operat în toate cazurile, cu atât mai mult cu cât unele sensuri au atât relaţii de polisemie cât şi relaţii de omonimie. De exemplu: *cap*[1] cuprinde sensurile „extremitatea superioară a corpului, în care se află creierul", „căpătâi", „căpetenie", „un vârf al unui obiect" şi se raportează omonimic la *cap*[2] („parte de uscat care înaintează în mare") şi *cap*[3] („viaţă").

Omonimia poate reprezenta criteriu de caracterizare a unei limbi. Specialiştii apreciază că limba română nu are predispoziţie pentru omonimie (singurul dicţionar special în acest domeniu înregistrează circa 1400 de cuvinte omonime). Dintre explicaţiile propuse, reţinem preferinţa limbii române pentru cuvinte polisilabice, care nu favorizează omonimia (aceasta afectează mai ales termenii monosilabici), şi acţiunea destructivă a legilor fonetice mai ponderată în raport cu alte limbi (ducând, deci, mai puţin frecvent la evoluţia formale convergente până la identitate).

Scanned with OKEN Scanner

a.3. Sinonimia este cea mai cunoscută formă de organizare a vocabularului. Poate fi definită ca relaţia care se stabileşte între cuvinte cu forme diferite, dar cu înţeles identic sau foarte asemănător. Este, deci, un fel de relaţie inversă faţă de cea discutată la omonimie. Înţelesul identic înseamnă **aceeaşi formulă semică**: *etern* şi *veşnic* pot fi descrişi ca „adjectiv", „referitor la", „extensiune", „temporală", „nelimitată". Înţelesul foarte asemănător presupune existenţa în formula semică a celor două cuvinte a unor seme diferenţiatoare minore (care pot fi **substanţiale** sau **graduale**).

Exemple: *agresiv* şi *bătăios* au semele importante comune („adjectiv" „referitor la" „reactivitate psihică" „apreciere în plus"), dar primul are semul substanţial „nemotivat", pe când al doilea conţine semul „motivat"; *inteligent* şi *ager* au, pe lângă semele comune („adjectiv" „inteligenţă" „apreciere în plus") şi seme graduale diferenţiatoare: „grad nedeterminat", respectiv „grad mic". Se remarcă obligativitatea ca semele gramaticale şi cele modale să fie comune.

Foarte multe sinonime se deosebesc între ele prin distribuţia contextuală (*fierbinte* însoţeşte substantive care denumesc lichide sau gaze, *încins* stă pe lângă substantive care desemnează obiecte solide iar *torid* determină cuvinte care denumesc gaze), sau prin mascarea stilistică (*a muri* este un termen literar neutru stilistic, *a se prăpădi* este un termen popular, cu încărcătură expresivă, figurativă). Se consideră că în realitate **sinonime perfecte** (**absolute** sau **totale**) nu există decât foarte rar, de regulă la nivelul terminologiei ştiinţifice (*natriu* şi *sodiu*), deşi aceasta, prin specificul ei, evită sinonimia. Majoritatea sinonimelor sunt **imperfecte** (**relative** sau **parţiale**). Trebuie precizat că, în cazul cuvintelor polisemantice, sinonimia se stabileşte la nivelul fiecărui sens şi, cum majoritatea cuvintelor sunt polisemantice, se poate spune că, în general, sinonimia nu vizează cuvinte, ci sensuri ale acestora. De exemplu, cuvântul *casă* are sinonimele *clădire*, *familie* sau *firmă*, fiecare pentru un alt sens al său. Se spune, în aceste situaţii, că polisemia se **desface** în sinonimie.

Sinonimia a fost prezentată ca o relaţie între două cuvinte pentru necesităţi de claritate didactică. În cea mai mare parte

Scanned with OKEN Scanner

a cazurilor ea vizează un număr mai mare de cuvinte, prin formarea aşa-numitei **serii sinonimice**. Astfel, *a (se) veseli* are ca sinonime seria: *a (se) amuza, a (se) desfăta, a (se) dispune, a (se) distra, a (se) înveseli, a petrece, a râde* etc. Cuvintele polisemantice se raportează, evident, la mai multe serii sinonimice. De exemplu, cuvântul *acord* are nu mai puţin de opt serii sinonimice, din care citãm: 1) *aranjament, combinaţie, contract, convenţie, legământ, pact, tranzacţie, târg, tocmeală, şustă* etc.; 2) *înţelegere, învoială, vorbă* etc.; 3) *concordanţă, conformitate, corespondenţă, potrivеală, potrivire, consonanţă* etc.; 4) *armonie, împăciuire, pace, concert, concordie* etc.; 5) *aprobare, asentiment, aviz, consimţământ, încuviinţare, îngăduinţă, permisiune, voie* etc. Grupul de cuvinte care pot contracta relaţii sinonimice cu acelaşi termen constituie **câmpul de expansiune sinonimică** al termenului respectic, care uneori poate fi foarte larg (zeci de cuvinte).

Existenţa unui mare număr de cuvinte cu sens identic sau foarte asemănător ar putea părea un factor de **entropie** (dezordine) şi **încărcare inutilă** a lexicului, opus altor factori (între care **polisemia**), care acţionează în virtutea tendinţei limbii spre economie. Afirmaţia aceasta conţine o fărâmă de adevăr, dacă judecăm lucrurile strict statistic. În dinamica evolutivă şi funcţională a limbii, sinonimia se dovedeşte necesară pentru înnoirea şi rafinarea permanentă a limbii, contribuind la exprimarea cu precizie şi economie de mijloace (prin evitarea unor perifraze) a unor nuanţe indispensabile comunicării. În legătură cu această discuţie, edificatoare este analiza provenienţei şi tipologiei funcţionale a sinonimelor.

Principala **sursă** a sinonimiei este **împrumutul** din limbi diferite sau chiar din aceeaşi limbă a unor cuvinte care desemnează acelaşi referent (exemplu: dac. *burtă* - lat. *pântece* - lat. *foale* - ngr. *stomac* - neol.romanic *abdomen*). În acest sens, sinonimia poate apărea între cuvinte moştenite din latină (*îngust - strâmt*), între cuvinte de origine latină pe de o parte şi cuvinte de origine slavă (*punte - pod*), maghiară (*nasture - bumb*), turcească (*oaspete - musafir*), neogreacă (*încet - agale*), romanică (*negoţ - comerţ*), pe de altă parte. Tot surse, mai ales indirecte, ale sinonimiei pot fi considerate **polisemia**

Scanned with OKEN Scanner

(dezvoltarea unor complexuri largi de sensuri pentru majoritatea cuvintelor favorizează intrarea lor în relaţie de sinonimie), **derivarea** (derivatul *a nădăjdui* de la *nădejde* devine sinonim cu termenul latinesc moştenit *a spera*; derivate cu prefixe sau sufixe sinonime: *ireal - nereal; consultare - consultaţie*), **dubletele etimologice** (cuvinte provenite din acelaşi etimon prin filiere sau la date diferite: *biserică* şi *bazilică* < lat. *basilica*; *târziu* şi *tardiv* < *lat.* tardivus).

Tot în lergătură cu provenienţa termenilor ajunşi în relaţie sinonimică, dar într-o abordare sincronică, poate fi realizată **clasificarea funcţională** a sinonimelor, care e de natură să justifice necesitatea lor în limbă. Această clasificare are în vedere ierarhizarea prin uz (specializarea) cuvintelor sinonime. Din acest punct de vedere, sinonimele unui termen por fi: **arhaice** (*flintă-puşcă*), **regionale** (*tolcer-pâlnie*), **populare** (*muiere-femeie*), **familiare** (*leafă-salariu*), **neologice** (*a medita-a gândi*), **de jargon** (*hallo-salut*), **argotice** (*a tromboni-a minţi*), **profesionale** (*cord-inimă*), **poetice** (*bălai-blond*), **livreşti** (*obedient-docil*) etc.

Se observă că perechile sinonimice nu aparţin aceluiaşi nivel, sferă, ramură lexicală, ci fac parte din variante diacronice, diatopice sau diastratice diferite, având deci **funcţii comunicatice** distincte. Acest lucru se observă cel mai bine în redactarea unui text, care, în funcţie de stilul funcţional în care este scris, de nivelul şi atitudinea dorită, **selectează** unul sau altul dintre sinonimele unei serii. Folosirea altui sinonim în contextul respectiv diminuează, falsifică sau chiar împiedică realizarea unei comunicări eficiente, adică: clară, precisă, nuanţată.

Evident, ne-am ocupat de **sinonimie** numai la nivelul lexicului, chiar dacă fenomenul se manifestă şi la alte nivele, îndeosebi în sintaxă (*se aşterne la drum, se aşterne drumului*) şi frazeologie (*a închide gura, a-i tăcea clonţul*). Este de menţionat, totuşi, relaţia de sinonimie care se realizează între un cuvânt şi o unitate frazeologică (expresie, locuţiune etc.): *a răspunde-a da răspuns, a observa-a băga de seamă, supărat-întors pe dos, (a) enumera-a trece în revistă*).

Scanned with OKEN Scanner

b.4. Paronimia nu constituie o formă de organizare a vocabularului, dar afectează sistematizarea corelaţiei dintre materia semantică şi inventarul unităţilor de expresie. De aceea, considerăm oportună studierea ei în cadrul capitolului privind structura semantică. Mai ales că se raportează într-o măsură importantă la omonimie şi sinonimie.

Specialiştii nu au o părere unitară privind definirea conceptului de paronimie. Cea mai restrânsă accepţiune introduce atât condiţia de asemănare formală, (diferenţa acceptată fiind de un fonem) cât şi pe cea de apropiere semantică. Cea mai largă cuprinde în sfera paronimiei şi omonimia (păstrând numai o condiţie generală de identitate sau asemănare a expresiei). O definiţie potrivită ni se pare cea care consideră paronime cuvintele insuficient diferenţiate din punct de vedere formal. Limita poate fi de un sunet pentru cuvintele scurte şi de 2-3 sunete pentru cuvintele lungi şi cu sensuri foarte apropiate. exemple: *fisă-fişă, învederat-inveterat, animare-animaţie*. Diferenţa nu constă însă numai în numărul de sunete pe care nu le are în comun, ci priveşte şi alte aspecte, ceea ce face ca fenomenul paronimiei să fie mai complicat decât pare la prima vedere. În primul rând, nu orice cuvinte care se deosebesc între ele printr-un sunet sunt paronime, întrucât sunetul respectiv poate să reprezinte până la 50 % din materia fonetică a acestor cuvinte, având, deci, o încărcătură distinctivă foarte mare (exemple:: *an-ac, ac-ca, al-alt*). În al doilea rând, sunetul sau sunetele respective pot fi mai apropiate sau mai îndepărtate din punct de vedere articulatoriu, cele mai puţin distinctive fiind cele care au una sau mai multe trăsături articulatorii comune: calitatea de vocală (nu există alternanţă paronimică între vocală şi consoană), modul şi/sau locul de articulare etc. (vezi *s-z, l-r, l-n, g-j, p-b, c-g* etc.). În al treilea rând, diferenţei de sunet i se poate asocia **poziţia** acestuia, situarea în **radical** sau în **afix, slaba colaborare semantică** la diferenţierea celor două cuvinte (acesta este, de fapt, modul în care este implicat sensul în caracterizarea paronimelor) etc. De altfel aceste aspecte sunt avute în vedere atunci când se face clasificarea paronimelor:

a) în funcţie de numărul de foneme diferite: **un fonem** (*emigra-imigra*), **două foneme** (*colabora-corobora, diferend-deferent*), **trei foneme** (*diureză-diurie, fortuit-forţat*);

b) în funcţie de poziţia generală a fonemului diferenţiator: **iniţială** (*eminent-iminent*), **antemediană** (*coregenţă-corigenţă*), **mediană** (*famat-fanat*), **postmediană** (*băiaş-băieş*), **finală** (*original-originar*), **translată** (*jitniţă-jintiţă*);

c) în funcţie de poziţia fonemului diferenţiator în structura cuvântului: **în radical** (*afazie-afrazie*); **în prefix** (*prenume-pronume*), **în sufix** (*aventurist-aventuros, concesie-concesiune*), în **elemente de compunee** (*etiologie-etologie*);

d) în funcţie de categoria lexico-gramaticală a termenilor: **substantiv-substantiv** (*erupţie-irupţie*), **substantiv-adjectiv** (*antifonar-antifonie*), **adjectiv-adjectiv** (*familial-familiar*), **adjectiv-adverb** (*brut-bruto*), **verb-verb** (*apropia-apropria*), **interjecţie-substantiv** (*ham!-ham*);

e) în funcţie de forma de diferenţiere: prin **corelaţie**, sau **alternanţă** (*alocaţie-alocuţie, confuzie-contuzie*), prin **translaţie**, sau **metateză** (*releva-revela*), prin **adăugare**, sau **alternanţă cu zero** (*albastru-alabastru, scală-escală*).

Paronimia trebuie delimitată de alte fenomene, cu care este confundată uneori: **variantele regionale** (*lăcrăma-lăcrima*), **derivatele sinonimice** (*fetiţă-fetică*), **derivatele moţionale** (*student-studentă*), **baza şi derivatul** (*aţă-aţică*), **omonimele imperfecte** (*arlechine-arlechini*), **perechile articulat-nearticulat** (*împrejur-împrejurul, înainte-înaintea*).

Efectul cel mai important al paronimiei în vorbire îl reprezintă **atracţia paronimică**. Aceasta se produce îndeosebi când cei doi termeni paronimi sunt cunoscuţi de vorbitori în grade foarte diferite (din cauza frecvenţei diferite sau extensiunii diferite a sferei de utilizare) şi constă în „atragerea" şi înlocuirea în comunicarea verbală a termenului mai puţin cunoscut de către termenul mai cunoscut din perechea paronimică. In fond, este vorba de o **confuzie semantică**, rezultată din (sau facilitată de) insuficienta diferenţiere formală între cei doi termeni. Fenomenul e cu atât mai posibil cu cât multe paronime sunt foarte apropiate semantic. Exemple de atracţii sinonimice frecevnte: *adagio-adagiu, absorbant-adsorbant, a apropia-a*

Scanned with OKEN Scanner

apropria, fortuit-forţat, familial-familiar, original-originar, tasa-taxa, duză-doză, conjunctură-conjectură, speţe-speze, emigrant-imigrant, a excita-a incita, a enerva-a inerva, comunicare-comunicaţie, a învesti-a investi, inveterat-învederat, minerminier, petrolifer-petrolier.

Atracţia paronimică trebuie deosebită de alte greşeli de vocabular: **etimologia populară** (care înseamnă modificarea unui cuvânt sub influenţa altui cuvânt din care se consideră, greşit, că derivă etimologic: *frecţie* provine din fr. *friction*, dar a fost modificat sub influenţa verbului *a freca*), *contaminaţia* (modificarea unui cuvânt prin încrucişarea cu alt cuvânt asemănător semantic: *cocor+stârc = cocostârc*), **confuzia de termeni** (orice înlocuire a unui termen prin altul, fără a exista apropieri formale între aceştia: *a dura* pentru *a supravieţui*).

Numărul paronimelor din limba română depinde de criteriile adoptate pentru definirea parnimiei. În lucrările apărute până în prezent, el variază între 3000 şi 5000 de unităţi. Foarte multe dintre ele aparţin însă sferelor de uz limitat (arhaisme, regionalisme, termeni tehnico-ştiinţifici), neavând impact asupra limbii literare comune. Câteva sute dintre ele fac parte însă din lexicul de uz general (printr-unul sau prin ambii termeni ai perechii paronimice), efectul lor perturbator în comunicarea verbală fiind mult mai larg.

a.5. Antonimia este raportul semantic cu cea mai evidentă implicare în organizarea vocabularului. Ea se poate defini ca relaţia între cuvinte cu sens contrar (sau „diametral opus" cum se mai spune, pentru a deosebi antonimele de alte cuvinte cu sens opus, dar nu contrar). Prin analiza componenţială, s-a stabilit că termenii antonimi au în mod obligatoriu o **dimensiune semantică comună**, pe baza căreia de fapt se face raportarea celor doi referenţi, şi un **sem incompatibil contrar**, care relevă incompatibilitatea logică a celor doi referenţi. De exemplu, *cald* şi *rece* au în comun dimensiunea formată din semele „adjectiv" „privitor la temperatură" „grad nedeterminat", iar ca sem incompatibil contrar „apreciere în plus", respectiv „apreciere în minus". De regulă, îndeplinesc această funcţie semele modale, între care mai enumerăm: „prezent" -

Scanned with OKEN Scanner

„absent", „apreciere pozitivă" - „apreciere negativă", „favorabil" - „nefavorabil". Se observă din însăşi formularea acestor seme că antonimia ca fenomen lingvistic cuprinde atât cuvinte cu sens **contrar**, existent ca atare în realitate, cât şi cuvinte puse de vorbitor în **contradicţie**. De aceea, abordările antonimice din perspectivă **logică** sau **ontologică** sunt strâns corelate cu analiza lingvistică a antonimiei, dar nu se suprapun peste aceasta.

În privinţa sferei de cuprindere a antonimiei, există o mare diversitate de păreri. Specialiştii au distins mai multe categorii de cuvinte cu sens opus:

a) **termenii contradictorii** (*perfect-imperfect*) care sunt puşi în corelaţie cu *noţiunile contradictorii*;

b) **termenii contrari** (ca puncte extreme ale unei scări diferenţiatoare: *alb-negru*), corespunzători noţiunilor contrare;

c) **termenii corelativi-complementari**: *soţ-soţie, întrebare-răspuns, atac-apărare*;

d) **termeni reciproc opuşi**, care exprimă noţiuni sau calităţi „inverse", care se anulează recirpoc: *a admira - a respinge, constructiv - destructiv*;

e) **termenii contrastanţi**: *bogat - sărac, uscat - umed*;

f) **termeni „liber contrastanţi"**, care se opun reciproc parţial: *sincer - prefăcut, vigilent - neglijent*.

Unii includ toate aceste categorii în sfera antonimiei, alţii numai o parte (mai mică sau mai mare). Categoriile puse sub semnul întrebării din punctul de vedere al apartenenţei la antonimie sunt îndeosebi cele menţionate la literele c, e şi f.

Pentru astfel de relaţii se folosesc termenii **heteronimie** (considerându-se că semnul diferenţiator nu marchează o contrarietate, ci o diferenţă naturală (exemplu: *sex bărbătesc - sex femeiesc* pentru perechile *frate - soră*, *băiat - fată, tată - mamă*), şi **complementaritate** (în care opoziţia nu e reciprocă: *burlac* înseamnă „necăsătorit", în timp ce *căsătorit* nu e „neburlac".

Din alte perspective, opoziţia cuprinsă în antonimie poate fi: **calitativă** (*frumos-urât, larg-strâmt, gros-subţire*), **cantitativă** (*mult-puţin*), **temporală** (*totodată-hiciodată, atunci-acum*), **spaţială** (*aici-acolo, jos-sus, aproape-departe*); sau: **graduală** (*bătrân-tânăr, bun-rău*), **complementară** (*adevărat-fals,*

corect-incorect), **vectorială** (*a coborî-a urca, a deschide-a închide*), **conversivă** (*a cumpăra-a vinde, a da-a lua*).

Din punct de vedere componenţial, antonimia **în sens restrâns** poate fi distinsă de **antonimia în sens larg**. Prima se prezintă ca o opoziţie **binară** şi perfect **simetrică**, în care nu apar decât dimensiunea semantică comună şi semul incompatibil contrar (*par-impar, viaţă-moarte, noros-senin*). A doua cuprinde cuvinte care se opun şi prin alte seme (numite seme **reziduale**) decât semul incompatibil contrar. Exemplu: *adevăr* şi *minciună* (seme comune: „substantiv" „fapt" „conformitate cu realitatea") se opun prin semnul corelativ „prezent"-„absent", dar în plus *minciună* conţine şi semul rezidual „denaturare intenţionată", care dezechilibrează relaţia antonimică. Lucrurile sunt şi mai complicate la nivelul **paradigmelor antonimice**, formate, de regulă, ca raporturi între seriile sinonimice ale unor antonime. Foarte rar se întâlnesc seriile opuse printr-o **antonimie perfectă** (binară şi simetrică): *speranţă, nădejde - disperare, deznădejde*. Cel mai frecvent apar paradigmele de **antonime imperfecte**, în care semele „perturbatoare" pot fi **graduale** (*grad maxim, grad mic* la seria: *ud, umed, jilav-uscat, sec, zvântat*) sau **substanţiale** („durată determinată" la seria: *etern, veşnic, permanent, nepieritor, perpetuu-pieritor, trecător, vremelnic, temporar, efemer*). Sursa imperfecţiunii este **cvasisinonimia** termenilor din fiecare serie, ceea ce face ca gruparea în **perechi antonimice** să se facă selectiv (exemplu: *ud-uscat, umed,jilav-zvântat*).

Şi antonimia se realizează la nivelul sensului, nu al cuvântului, ceea ce face ca un cuvânt polisemantic să poată intra în mai multe paradigme antonimice. exemplu: *drept-nedrept; strâmb; stâng*.

Antonimia se poate manifesta şi între un cuvânt şi o unitate frazeologică: *a ascunde - a da pe faţă, a opri - a da drumul, a dormi - a fi treaz*.

Repartizarea antonimelor în diverse sfere ale vocabularului este neuniformă. Cea mai răspândită este în rândul cuvintelor care exprimă calităţi, însuşiri, caracteristici gradabile. Cel mai puţin se întâlneşte la cuvintele concrete şi numele proprii. Dintre părţile de vorbire, preferă adjectivele şi mai puţin

Scanned with OKEN Scanner

substantivele, verbele şi adverbele. În funcţie de structura lor morfologică, antonimele pot fi: a)- **cu radicali diferiţi (heterolexe)** (*iarnă-vară, întuneric-lumină, mare-mic*); b)- **cu acelaşi radical (homolexe)**. Acestea din urmă marchează opoziţia prin **prefixe antonimice sau privative**, existente la unul din termenii cuplului (*cinstit-necinstit, egal-inegal, moral-imoral, tipic-atipic, a lega-a dezlega, corosiv-anticorosiv, ofensivă-contraofensivă*) sau la ambii termeni (*antebelic-postbelic, a confirma-a infirma, a înfiinţa-a desfiinţa, a include-a exclude, a importa-a exporta, concordanţă-discordanţă, prefaţă-postfaţă, proliberal-antiliberal, subestima-supraestima, suprastructură-infrastructură, izomorf-heteromorf*). Aceste caracteristici structurale dau posibilitatea ordonării antonimelor în serii formale, pe baza prefixelor constitutive. Există o organizare a antonimelor şi pe familii de cuvinte, antonimia „traversând" părţile de vorbire ale unor familii ale căror cuvinte-bază sunt antonimice (se spune chiar că unii termeni se pot conduce în derivare după modelele opuşilor lor). exemple: *bătrân-tânăr, bătrâneţe-tinereţe, a îmbătrâni-a întineri, îmbătrânit-întinerit, aproape-departe, a (se) apropia-a (se) îndepărta, apropiat-îndepărtat, apropiere-îndepărtare.*

Antonimia realizează, pe baza unor constante semantice regăsibile ca seme incompatibile contrare la mai multe cupluri cu diverse dimensiuni semantice comune, o sistematizare semantică „sui generis". De exemplu, semele „mare"-„mic" se regăsesc la cuplurile antonimice referitoare la „profunzime" (*profund-superficial*"), „lungime" (*lung-scurt*), „înălţime" (*înalt-scund*), „preţ" (*scump-ieftin*), „densitate" (*dens-uşor*), „forţă" (*puternic-slab*), „temepratură" (*cald-rece*) etc; semele „început"-„sfârşit" opun cuplurile referitoare la „viaţă" (*naştere-moarte*), „zi" (*dimineaţă-seară*), „manifestare publică" (*deschidere-închidere*), „întrecere sportivă" (*start-finiş*) etc. Intrând în multiple relaţii structurale cu sinonimia, polisemia, grupurile semantice etc. şi având o ordonare bipolară riguroasă, antonimia se constituie în **factor polarizator** al lexicului pe spaţii mai largi, formând adevărate **blocuri, microsisteme** lexico-semantice bipolare, în cuprinsul cărora se ordonează, în diverse ierarhii, mai multe paradigme lexicale.

Scanned with OKEN Scanner

a.6. Hiperonimia/hiponimia este o relaţie semantică mai puţin prezentă în lucrările româneşti de semasiologie. Ea constituie o formă de **ierarhie (stratificare) semantică** a cuvintelor, prin supraordonare, respectiv subordonare semantică (cuvintele subordonate se află în relaţie de **hiponimie** cu termenul „regent" semantic, care este în relaţie de **hiperonimie** cu acestea.) De exemplu, termenul *rudenie* reprezintă un fel de *suprasemantem* pentru semantemele *tată, mamă, frate, soră, fiu, fiică, unchi, mătuşă* etc. În acest raport, termenul *rudenie* este **hiperonim**, iar ceilalţi termeni menţionaţi sunt **hiponime**.

Din punct de vedere al analizei componenţiale, heteronimul constituie baza substanţială a hiponimelor. Într-adevăr, în formula semică a termenilor *tată, mamă, frate* etc. este cuprins sensul substanţial „referitor la rudenie", care constituie un fel de trunchi semantic al acestor cuvinte. Ele adaugă dimensiunii semantice preluate de la heteronim seme diferenţiatoare, specifice („descendenţă"-„ascendenţă", „directă"-„colaterală",„sex bărbătesc"-„sex femeiesc" etc.). După cum se observă, heteronimia (ca şi hiponimia) nu reprezintă o relaţie binară, ci **multilaterală,** putându-se realiza între un hiperonim şi mai multe hiponime, dar şi între un hiponim şi mai multe hiperonime (de exemplu, *cal* poate avea hiperonime pe *animal, hipism, gospodărie* etc.) Ea se manifestă, de fapt, la nivelul sensului, nu al cuvântului. Un cuvânt polisemantic poate intra cu fiecare sens în relaţii de **hiperonimie/hiponimie** (*carte* este pus în astfel de relaţii cu *tipografie, editură, comerţ, cultură, învăţământ* etc., pe de o parte, şi cu *manual, dicţionar, roman, broşură, tratat, atlas* etc. pe de altă parte).

a.7. Subansamblurile (câmpurile) lexico-semantice sunt cele mai extinse, mai complexe şi mai eterogene forme de sistematizare a vocabularului. Din acest punct de vedere, se situează pe o poziţie intermediară între formele de sistematizare internă si modalităţile de ierarhizare externă a vocabularului, asigurând, de fapt, corespondenţa între celel două modalităţi de organizare lexicală. Pot fi definite ca fragmente compacte, relativ autonome ale ansamblului lexical, ordonate în funcţie de una sau mai multe trăsături semantice comune (care le relevă înrudirea sau solidaritatea semantică) şi de seme diferenţiatoare dispuse într-o anumită ierarhie (care determină „configuraţia" câmpului).

Scanned with OKEN Scanner

Subansamblurile lexico-semantice valorifică, în diferite forme şi măsuri, de la caz la caz, efectele de organizare ale polisemiei, sinonimiei, antonimiei şi, mai ales, ale hiponimiei/hiperonimiei. Ierarhizarea între semele comune câmpului şi cele care identifică termenii săi componenţi corespunde, în general, relaţiei de heteronimie/hiponimie.

Subansamblurile primare cuprind inventare de nivelul zecilor, până la câteva sute de unităţi, compunându-se în ansambluri înglobatoare din ce în ce mai largi şi mai complexe. Studiul acestor forme de organizare lexicală este încă la început, dar, prin examinarea unora dintre ele (**numele de rudenie, numele de culori, denumirile locuinţei, denumirile instituţiilor, denumirile fenomenelor sonore**) au rezultat câteva concluzii pe care le prezentăm în continuare.

Câmpul lexico-semantic poate fi format dintr-o singură paradigmă (**denumirile locuinţei**) sau dintr-o sumă de paradigme (exemplu: **nume de rudenie naturală + nume de rudenie socială**). Determinările referenţiale specifice fiecăruia dintre câmpuri necesită adaptări metodologice privind aplicarea analizei componenţiale, iar **matricea(configuraţia)** rezultată reflectă şi ea acest specific. De pildă, opoziţia poate fi de tip preponederent **binar**, ca în cazul numelor de rudenie (*mamă-tată, frate-soră, fiu-fiică* etc.), între grupuri mici (2-5) de cuvinte, ca în cazul termenilor cormatici (*galben-gălbui, gălbior, gălbăriu-gălbănoi, limoniu, cânepiu*) sau între mulţimi mai largi de lexeme, ca în cazul denumirilor locuinţei (*casă, căsuţă, locuinţă, clădire, imobil, căsoaie* etc. - *hotel, motel, cămin, internat, pensiune, han* etc.)

Aceste diferenţieri şi altele pe care nu le mai prezentăm conturează mai multe categorii structurale de câmpuri, care merg de la matrici clar sistematizate (numele de rudenie şi termenii cromatici) până la structuri laxe, arborescente şi schimbătoare (denumirile locuinţei, instituţiilor şi fenomenelor sonore). Prezentând mai jos, după cursul universitar coordonat de Ion Coteanu, matricele a două din aceste subansambluri, câte unui din fiecare categorie, numele de rudenie naturală şi denumirile locuinţei, observăm că ele încorporează **cuvinte polisemantice** (*nepot*[1], *nepot*[2]), **sinonime** (*mătuşă-tanti*), **antonime** (*alb-negru*) şi **hiponime** (*culoare-verde*).

Scanned with OKEN Scanner

Semne comune substantiv „relaţie" de rudenie „naturală"			„linie"					
			„directă"		„colaterală"			
			L_1		L_2		L_3	
			masculin	feminin	masculin	feminin	masculin	feminin
generaţi	„ascendentă"	„grad 2"	bunic tata-mare	bunică mama-mare	-	-	-	-
		„gradi 1"	tată	mamă	unchi	mătuşă	văr verişor	vară verişoară
			(eu)			soră	-	-
	„descendentă"	„gradi 1"	fiu	fiică	nepot	nepoată$_2$	-	-
		„gradi 2"	nepot$_1$	nepoată$_1$	-	-	-	-

Numele de rudenie naturală

Semne comune „construcţie" „destinaţi locuinţei"		„materiale de construcţie"								
		„obişnuite"				„non-obişnuite"				
		„maniera (construcţiei)"				„lemn"	„pământ"	„pământ + stuf"	„zăpadă"	„alte materiale"
		„obişnuită"	„non-obişnuită"							
			„maniera 1"	„maniera 2"	„alta maniere"					
„caracterul" „durata locuirii"	„primară" „permanentă"	clădire imobil locuinţă casă căsuţă căscaie	castel palat	vilă	bloc	izbă			iglu	bungalov
	„secundară" „temporară"	hotel han motel cămin internat pensiune				cabană baracă colibă	cort	bordei		

Denumirile locuinţei

Scanned with OKEN Scanner

Raporturile semantice descrise mai sus reprezintă tot atâtea modalităţi de organizare a lexicului limbi române şi, ceea ce e mai improtant, funcţionează într-o strânsă interdependenţă, formând, din aproape în aproape, o reţea de relaţii, mai densă sau mai rarefiată, de la o sferă la alta, în întreg vocabularul. Polisemantismul împânzeşte relativ nediferenţiat lexicul cu paradigme (terminologiile de specialitate fiind domeniul unde este mai puţin prezent), sinonimia se manifestă deopotrivă la cuvintele monosemantice (unde poate constitui **perechi** sau **serii**) şi la cele polisemantice (care oferă posibilitatea configurării unor **lanţuri** sau **câmpuri de expansiune** mai largi), antonimia **multiplică opozitiv** aceste structuri, hiponimia le **ierarhizează categorial**, iar toate la un loc realizează subansamblurile lexico-semantice, care se pot suprastructura în mari **arhitecturi lexicale**. În afară de această organizare coerentă şi completă, care fructifică toate tipurile posibile de raporturi, există şi o sistematizare de mai mică amploare, la care contribuie numai una sau două dintre modalităţile menţionate, întrucât acestea nu acţionează uniform în toate sferele vocabularului. Din punctul acesta de vedere, se constată chiar un fel de **complementaritate**: unde nu se manifestă o modalitate, apare o alta. Terminologiile de specialitate sunt mai puţin afectate de polisemie, omonimie şi sinonimie, dar sunt foarte propice pentru constituirea de câmpuri lexico-semantice; ca şi nomenclaturile generale, nespecializate, ale diferitelor domenii (plante, animale, culori, sunete, forme, fenomene fizice, chimice etc.), unde însă sinonimia şi antonimia apar mai rar: însuşirile, calităţile sunt foarte propice raporturilor de sinonimie şi antonimie, dar acceptă mai puţin polisemantismul sau câmpurile lexico-semantice, termenii somatici sunt frecvent polisemantici, dar nu contractează decât rar sinonimia şi antonimia.

S-a observat, pe bună dreptate, că unele dintre raporturile pe care le-am prezentat mai sus (hiperonimia/hiponimia şi subansamblurile lexico-semantice) aparţin mai degrabă onomasiologiei decât semasiologiei propriu-zise, întrucât rezultă dintr-o analiză centrată pe concept, cuvântul fiind trecut în planul secund. Având în vedere, însă, că onomasiologia este o parte componentă a semasiologiei şi că în realitatea lingvistică fenomenele înscrise celor două domenii funcţionează în corelaţie, am inclus aceste raporturi în galeria modalităţilor de organizare semantică a lexicului.

Scanned with OKEN Scanner

b. Sistematizarea formativă (etimologică)

Sistematizarea formativă (etimologică) se referă la organizarea internă a vocabularului pe latura **formei (expresiei)** cuvintelor. Referenţii denominaţi de cuvinte sunt priviţi din diverse perspective (ca obiecte, însuşiri, acţiuni, caracteristici etc.), rezultatul lexical al unui astfel de proces fiind categoriile lexicogramaticale (substantive, adjective, verbe, adverbe etc.). În cea mai mare parte a cazurilor, cuvintele aparţinând diferitelor astfel de categorii care privesc acelaşi referent sunt formate de la o singură unitate lexicală, prin adăugarea unor indici formali (în general **sufixe**). Exemple: *prieten, prietenos, prietenește, a (se) împrieteni* Nuanţele semantice ale conţinutului de bază (mărimea, agentul, repetiţia, opoziţia etc.) pot fi realizate prin aportul acestor *mijloace formale*, care, în timp s-au constituit într-un adevărat sistem de **formare a cuvintelor.**

Din această perspectivă, vocabularul limbii române poate fi împărţit în **cuvinte primare**, care nu au la bază alte unităţi, şi **cuvinte formate** de la acestea prin diverse mijloace constitutive. Bineînţeles, că nu toate cuvintele primare au devenit cuvinte-bază pentru derivate şi compuse, dar cele care nu au dobândit acest statut sunt foarte puţine. Marea majoritate a unităţilor lexicale ale limbii române se află într-o ierarhie formativă, morfematică, pe de o parte pe linia cuvântului-bază (în aşa-numita **familie lexicală**), pe de altă parte pe linia **procedeului formal** (derivare, compunere, conversiune).

Ambele ierarhii au la bază **structura morfematică** a cuvântului, formată din **rădăcină** sau **radical** (elementul autonom, stabil al cuvântului, care este şi purtătorul principal al conţinutului său semantic), **afixe** (particule adăugate la începutul sau la sfârşitul rădăcinii, pentru a forma un cuvânt nou, cu un conţinut modificat, în sensul aportului semantic al afixului, faţă de cuvâtul-bază) şi componentele gramaticale (**sufixe** şi **desinenţe**). Exemplu: în cuvântul *întăritură*, secvenţa *-tăr-* (provenită prin alternanţă din cuvântul *tare*) este rădăcină, *în-* şi *-itură* sunt afixe (primul **prefix**, al doilea **sufix**). Prima structurare porneşte de la rădăcină, cea de-a

Scanned with OKEN Scanner

doua de la afixe (componenetele gramaticale nu au relevanţă în lexicologie).

Familiile lexicale sunt grupuri de cuvinte formate, prin diverse procedee formative (derivare, compunere, schimbarea valorii gramaticale), de la acelaşi cuvânt-bază. De exemplu, familia lexicală a cuvântului *(a) cânta* cuprinde următoarele: *cântare, cântăreţ, încânta, descânta, descântare, cânt, încântare, încântat*. Evident, familia de cuvinte este o formă de sistematizare a vocabularului. În jurul cuvântului-bază se organizează un microsistem, elementul comun fiind rădăcina (şi sensul primar care-i corespunde), iar elementele diferenţiatoare - afixele (respectiv sensurile induse de acestea). Rezultă că un cuvânt face parte dintr-o singură familie lexicală (excepţie: cuvintele compuse care fac parte din familiile lexicale ale tuturor componentelor: *floarea-soarelui* intră atât în familia cuvântului *floare*, cât şi în cea a cuvântului *soare*), iar formanţii derivativi se regăsesc într-un număr mare de familii lexicale. Pe de altă parte, o familie lexicală cuprinde diverşi formanţi, precum şi diverse părţi de vorbire rezultate din combinarea acestora cu rădăcina.

Lexicologii au acordat mai puţină importanţă cuvintelor primare, care reprezintă bazele formative ale familiilor de cuvinte, considerându-le, probabil, elemente pasive, inerte, în raport cu formanţii derivativi, care sunt mobili, activi. Evident, însă că termenii-bază au un rol important în selectarea formanţilor împreună cu care constituie cuvinte noi, fapt dovedit de diferenţele mari între acestea cu privire la numărul şi diversitatea derivatelor. Studierea cuvintelor primare poate constitui, aşadar, o problemă de lexicologie sincronică, chiar dacă, aşa cum vom vedea, referirile diacronice sunt frecvente.

b.1. Cuvintele-bază sunt cuvintele care nu pot fi descompuse în componente lexicale în limba română, fiind, deci, inanalizabile lexical. Ele se împart, din punctul de vedere al provenienţei, în două mari categorii: **elemente moştenite** şi **elemente împrumutate**. Acestea din urmă, numite şi **împrumuturi**, sunt considerate în lucrările de lexicologie **mijlocul extern de**

Scanned with OKEN Scanner

îmbogăţire a vocabularului, accentuând pe efectul nemijlocit al intrării lor în limbă, care este amplificarea numărului de unităţi lexicale. Nu este de neglijat nici faptul că aceste cuvinte vor deveni baze de derivare ce vor duce la formarea, pe teren românesc, de noi termeni. Într-o optică sincronică, procesul poate fi denumit **înnoire** sau **restructurare** semantică, relevându-se, astfel, reorganizările lexicale determinate de achiziţia de noi cuvinte: **dispariţia, specializarea** sau **dislocarea** unor entităţi vechi (ca urmare a concurenţei sinonimice sau a ambiguităţii omonimice). Includerea în una sau alta din aceste categorii de provenineţă a cuvintelor identificate ca neanalizabile în româneşte se face în urma cercetării etimologice a cuvintelor respective. Apartenenţa la una dintre categorii şi la o anumită subcategorie a acesteia) are corespondenţe în amploarea şi diversitatea familiei lexicale a termenului vizat (principala corelaţie arată directa proporţionalitate între vechimea stratului etimologic şi bogăţia familiilor lexicale ale membrilor săi). Asttel, etimologia, care e un proces diacronic, se dovedeşte a fi corelat cu structura, care este un fapt sincronic.

Înainte de a prezenta pe scurt clasele etimologice ale vocabularului românesc şi implicaţiile lor în organizarea lexicală, este necesar să facem câteva referiri la **analiza etimologică**. Aceasta presupune două etape distincte: **proba etimologiei interne** şi **proba etimologiei aloglote** sau **externe** (provenienţei din altă limbă), desfăşurate, din raţiuni metodologice, în această ordine. **Proba etimologiei interne** este de fapt o analiză morfonematică, având ca scop stabilirea eventualilor formanţi afixali româneşti. Dacă în urma unei astfel de examinări rezultă existenţa unui prefix sau a unui sufix românesc (susţinut inclusiv semantic), cuvântul respectiv se dovedeşte a fi format în limba română. Este cazul unor cuvinte ca *măsuţă, căsoaie, studenţime, veselie, fierar, nebănuit, desface* etc. (în care se recunosc afixele *-uţă, -oaie, -ime, -ie, -ar, ne-, -it, des-* şi sensurile induse de acestea). Demersul este uşurat de comparaţia cu alte cuvinte din familia sa lexicală (exemplu: *reface, preface, făcut, făcătură, prefăcut, refăcut* et.) sau care sunt formate cu acelaşi sufix (*căsuţă, drăguţă, teleguţă, băbuţă, bărbuţă, văcuţă* etc.) Dificultatea cea mai

Scanned with OKEN Scanner

frecventă a acestei probe constă în delimitarea situaţiilor când un derivat este format în româneşte de la un cuvânt împrumutat sau când este împrumutat ca derivat din limba respectivă (în situaţiile în care sufixul românesc este omonim şi sinonim cu sufixul din limba-sursă). De exemplu, dacă *afacerism, gândirism, paşoptism* sunt sigur formaţii interne cu sufixul *-ism* (cuvintele de bază fiind româneşti), iar *dadaism, romantism, simbolism* sunt sigur împrumuturi din franceză (unde li se cunoaşte bine „certificatul" de naştere), *liberalism, diletantism, conservatorism* pot fi, din punct de vedere lingvistic, explicate atât prin formanţi româneşti (cuvintele de bază şi sufixul), cât şi prin formanţii limbii franceze (de unde au provenit de fapt şi cuvintele de bază în limba română). Hotărâtoare în aceste situaţii este analiza extralingvistică (perioada şi textele primelor atestări, integrarea în fluxuri de influenţă culturală etc.). În cazul lui *dezbate*, forma ar justifica etimologia internă (omologul francez fiind *débattre*), iar sensul etimologia franceză. Specialiştii au stabilit că e un împrumut (sensul e decisiv în acest caz) modelat formal după alte cuvinte româneşti cu aceeaşi structură morfematică: *dezlega, descoperi, desface* etc. În alte situaţii, apar radicale diferite ale aceluiaşi cuvânt-bază: *om (omuleţ, omuşor, omoi), oamen- (omenos, omeneşte, omenie, omenire* etc.).

Dificultăţile prezentate nu sunt singurele şi nici cele mai mari. Credem însă că sunt suficiente pentru a oferi o imagine asupra acestui gen de analiză.

Proba etimologiei aloglote (proba împrumutului) este mult mai complicată şi nu ne propunem s-o detaliem, cu atât mai mult cu cât ea este legată mai mult de gramatica istorică decât de descrierea sincronică a limbii. Vom preciza numai că descendenţa cuvântului dintr-un etimon preromânesc (latin, de substrat) sau neromânesc (dintr-o limbă străină deci) trebuie demonstrată prin justificarea evoluţiei formale (aşa-numitele legi fonetice, în conformitate cu care au avut loc transformările expresiei cuvântului la trecerea din limba sursă în limba română sau pe parcursul funcţionării în sistemul lingvistic românesc) şi a celei semantice (restrângeri, extensiuni, înnobilări, deprecieri; concretizări, abstractizări; transformări etc.).

Scanned with OKEN Scanner

Un exemplu foarte simplu: *poartă* a putut proveni din lat. *porta* întrucât *o* aflat sub accent şi urmat de o silabă care conţine un *a (ă)* s-a diftongat în *oa* (ca în *noctem* > *noapte*), iar *a* neaccentuat s-a transformat în *ă* (ca în *sera* > *seară*); evoluţia de la sensul „uşă" la cel de „loc de acces în curte" este o restrângere (specializare) semantică întâlnită în multe alte cazuri similare (exemplu: *civitas* „oraş" a devenit în română *cetate* „oraş fortificat"). Complicaţiile analizei etimologice sunt numeroase şi diverse: legile fonetice au numeroase excepţii, acţionează numai în anumite limite de timp, sunt perturbate de tot felul de analogii, contaminări, etimologii populare, apar soluţii etimologice multiple (şi la fel de plauzibile) pentru acelaşi cuvânt etc. Pe noi ne interesează însă rezultatul, care face posibilă gruparea pe limbi de proveniență a cuvintelor ca.e nu s-au format în româneşte şi care sunt, deci, cuvinte primare (putând fi sau, mai rar, să nu fie cuvinte-bază).

În urma cercetării etimologice a vocabularului românesc, au fost stabilite următoarele categorii lexicale:

- **Cuvinte moştenite** (latineşti, dacice)
- **Cuvinte împrumutate** (slave, maghiare, turceşti, franţuzeşti, latine savante etc.)
- **Cuvinte formate în limba română**
- **Cuvinte cu etimologie necunoscută.**

Vom trece în revistă aceste categorii, din perspectiva consecinţelor pentru limba actuală a apartenenţei cuvintelor la una dintre ele.

b.1.1. Cuvintele moştenite sunt prezente în limba română încă de la originile acesteia, fiind transmise de strămoşii noştri romani şi daci. Ele sunt, aşadar, grupate în: elemente moştenite din latină şi elemente autohtone (sau de substrat), moştenite din limba dacă.

b.1.1.1 Cuvintele moştenite din latină reprezintă esenţa vocabularului românesc. Faptul a fost demonstrat în mai multe moduri. Statistic, elementele moştenite din latină reprezintă 20 - 35 % din ansamblul nediferenţiat al vocabularului (în funcţie de corpusul supus analizei), procent care, însă, urcă în circulaţie (frecvenţa în diverse categorii de texte) la 74 %, reprezentând fondul lexical cu cel mai înalt indice de frecvenţă din întreg lexicul. În cadrul vocabularului de bază, cuvintele de origine latină deţin 60 %, ceea ce arată valoarea lor calitativă.

Scanned with OKEN Scanner

Importantă ni se pare constatarea că fiecare din aceste elemente stă la baza, în medie, a 4,4 cuvinte formate, prin derivare şi compunere, pe teren românesc, evidenţiind vitalitatea sa deosebită. În felul acesta, cuvintele de origine latină devin nucleul din care se formează familii, serii, ansambluri lexicale în domeniile esenţiale ale vieţii. Dăm, ca exemple, numai câteva cuvinte-bază de sorginte latină din câmpurile: corp omenesc (*ochi, cap, om, mână, gură*), familie (*tată, mamă, frate, soră, fiu, fiică, nepot, văr*), acţiuni cotidiene (*a mânca, a bea, a face, a fi, a avea, a auzi, a vedea, a merge, a veni, a scrie, a vorbi, a se spăla, a muri*), agricultură (*câmp, a ara, a semăna, a culege, grâu, spic, orz*), cresterea vitelor (*cal, vacă, bou, vită, iapă, oaie, miel, păstor, berbece, lână*), alimente (*pâine, sare, apă, lapte, carne, făină, ceapă, varză, vin*), culori (*alb, negru, roşu, verde*), însuşiri fizice şi morale (*bun, rău, frumos, lung, înalt, gras, blând, aspru*), terminologie militară (*armă, luptă, bătaie, apărare*).

b.1.1.2 Cuvinte moştenite din limba dacă (autohtone, de substrat.) Numărul lor este foarte mic, oscilând, în funcţie de gradul de probabilitate etimologică, între 70 şi 200. Vitalitatea lor este însă apreciabilă, depăşind chiar pe cea a elemtelor latine: fiecare cuvânt de origine autohtonă are în medie 4,7 descendenţi formaţi, prin derivare şi compunere, în limba română. Domeniile în care se întâlnesc cel mai frecvent aceşti termeni sunt: corpul uman (*burtă, buză, ceafă, grumaz*), relaţii de familie (*copil, mire, moş*), locuinţa şi aşezarea (*argea, colibă, gard*), păstoritul (*baci, brânză, fluier, mânz, murg, ţap, urdă*), animale şi plante sălbatice (*cioară, pupăză, viezure, zimbru, brusture, brad, gorun*), forme de relief (*ciucă, dâmb, mal, măgură, pârâu*).

b.1.2 Cuvintele împrumutate sunt cuvintele preluate de română din alte limbi, în urma contactului lingvistic direct între populaţia românească şi populaţiile vorbitoare ale limbilor respective, sau prin influenţa culturală. Limbile care au împrumutat românei elemente lexicale sunt multe (**greaca veche, slava veche, maghiara, cumana, pecenega, latina savantă, neogreaca, turca, sârbocroata, bulgara, polona, ucraineana, rusa, italiana, franceza, germana, engleza** ş.a.), dar influenţele importante, cantitativ şi calitativ, sunt câteva. Le prezentăm, în continuare, sintetic.

Scanned with OKEN Scanner

b.1.2.1 Împrumuturile slave vechi reprezintă cea mai importantă influenţă exercitată asupra limbii române, atât în ceea ce priveşte ponderea cantitativă (circa 5 %), cât şi în ceea ce priveşte productivitatea (fiecare cuvânt producând, în medie, câte 2,5 descendenţi pe teren românesc). Cel mai vechi strat al împrumuturilor slave cuprinde elemente intrate în limba română pe cale populară, în cadrul convieţuirii poporului român cu populaţiile vechi slave care au migrat şi s-au aşezat în teritoriile noastre (începând cu secolul al VII-lea). Câmpurile lexicale în care se găsesc aceste cuvinte şi descendenţii lor sunt diverse: agricultură (*plug, brazdă, ogor, sădi, snop*), calităţi şi defecte (*blajin, destoinic, dârz, gârbov, nătâng, smead*), nume de animale domestice şi sălbatice (*bivol, cârtiţă, dihor, râs, veveriţă*), amenajări şi isntrumente casnice (*daltă, grajd, nicovală, pivniţă, ţeavă, zăvor*), armată (*război, sabie, puşcă, steag, strajă, tabără, trâmbiţă*) etc. O altă categorie de elemente slvae au intrat mai târziu în limba română (după secolul X), pe cale cultă, prin intermediul administraţiei şi bisericii (în care slava era limbă oficială). Se mai numesc elemente **slavone:** *apostol, candelă, cazanie, călugăr, citi, duhovnic, hram, icoană, letopiseţ, mitropolit, pomelnic, psalm, stareţ, voievod, zapis.*

Diversitatea împrumuturilor slave se observă şi în legătură cu gruparea lor lexico-gramaticală, acestea fiind îndeosebi **substantive** (*babă, colţ, glas, grădină, izvor, muncă, vârstă, vrăjmaş*), **adjective** (*bogat, bolnav, drag, lacom, mândru, sărac, scump, vesel, voinic*) şi **verbe** (*a clădi, a croi, a dobândi, a dovedi, a grăi, a greşi, a hrăni, a lovi, a opri, a păzi, a porunci, a sfârşi, a trăi*).

Cele două categorii de împrumturi slave au dus la apariţia unor **dublete etimologice**, acelaşi cuvânt intrând de mai multe ori, în epoci diferite şi pe filiere diferite, în limba română, unde a dat descendenţi diverşi. Exemplu: *a sfârşi* şi *a săvârşi.*

b.1.2.2 Împrumuturile maghiare au intrat în limba română în urma convieţuirii românilor cu maghiarii în Transilvania. Cea mai mare parte a acestora au un caracter regional (*bai* „necaz", *bolund* „nebun", *făgădău* „cârciumă", *gealău* „rindea"). Unele au devenit populare (deci răspândite în întreg teritoriul românesc (*alean, imaş, cătană, fedeleş*). Iar altele, cele mai

Scanned with OKEN Scanner

importante, au reuşit să pătrundă în limba literară (prin osmoza elementelor dialectale ardeleneşti în fondul lexical unitar românesc). Acestea denumesc: aspecte de organizare administrativă (*aprod, uric, dijmă, hotar, locui, oraş*), comerţ şi industrie (*ban, a cheltui, meşter, vamă*). Pot fi: substantive (*beişug, chin, chip, fel, gazdă, labă, lacăt*), adjective (*beteag, gingaş, uriaş, viclean*), verbe (*a bănui, a făgădui, a îngădui, a tăgădui, a tămădui*). Româna a luat din maghiară şi câteva sufixe, în prezent neproductive: *-şug (meşteşug), -şag (rămăşag), -ău (ferăstrău)*.

b.1.2.3 Împrumuturile turceşti au pătruns în limba română în perioada veche (începând cu secolul al XVI-lea şi continuând până în secolul al XVIII-lea), atât prin contactul direct, pe calea comerţului şi a organizării adinistrative, cât şi pe filieră culturală. Fiind majoritatea termeni militari, administrativi, privind îmbrăcămintea, au fost marginalizaţi sau chiar înlăturaţi o dată cu ieşirea ţărilor române de sub influenţa turcească. S-au păstrat, totuşi, un număr suficient, pentru a da o anumită tentă de culoare vocabularului românesc, îndeosebi în domeniile: alimentaţiei (*cafea, caşcaval, chiftea, ciorbă, ghiveci, halva, iaurt, mezel, musaca, pilaf, rahat, sarma, telemea*), materiale şi meserii (*bidinea, burghiu, cazma, chenar, dulgher, duşumea, pingea*), faună şi floră (*calcan, catâr, arpagic, dovleac, dud, lalea, zambilă*), substantive abstracte (*berechet, hal, naz, tabiet, tertip*), adverbe (*barem, başca, doldora, geaba*), interjecţii (*bre!, haide!, halal!*).

Productivitatea cuvintelor de origine turcească este foarte scăzută (în medie 0,74 descendenţi pentru fiecare termen) chiar dacă unele turcisme au reuşit să intre chiar în lexicul de bază actual: *chirie, cântar, duşumea, hal, murdar, soi*. Cele câteva sufixe de origine turcă (*-giu: barcagiu, -liu: hazliu; -lâc: savantlâc*) sunt astăzi pasive.

b.1.2.4 Împrumuturile greceşti au şi o generaţie foarte veche, bizantină (aparţinând secolelor XII-XV), dar aceasta e redusă şi greu de distins de unele din împrumuturile slave vechi (luate de slavă, la rândul ei, din greaca bisericească). Exemple: *arhiereu, arhimandrit, catapeteasmă, ctitor, egumen, evanghelie, mănăstire, paraclis, parastas, patriarh*. Mai bine reprezen-

Scanned with OKEN Scanner

tată este generaţia mai nouă, a împrumuturilor din neogreacă, active în secolele al XVII-lea şi XVIII-lea şi prima parte a secolului al XIX-lea. În perioada fanariotă a fost o adevărată modă a limbii greceşti (se înfiinţaseră şcoli în limba greacă, administraţia şi religia foloseau intens această limbă), care crease chiar un fel de **jargon grecizant** şi care, ca orice modă, a trecut, lăsând însă urme în lexicul românesc. Cea mai mare parte a împrumuturilor au folosit calea cultă (*epitrop, partidă, caligrafie, catagrafie, tipografie*), dar sunt şi din cele intrate pe filiera popular-familiară (*taifas, sindrofie, lefter, a se fandosi*)

În câteva domenii există infiltrări de grup ale cuvintelor neogreceşti: viaţa socială şi individuală (*agale, ananghie, anapoda, ipocrizie, mutră, nostim, orfan, plic, politicos, protipendadă, simandicos*); medicină (*cangrenă, flegmă, lăuză, mamoş, molimă, molipsitor, tifos*), comerţ (*agonisi, costisitor, fidea, misit, portocală, prosop, saltea, scrumbie*); viaţa politică, religioasă, culturală (*anarhie, catagrafie, partidă, aghiazmă, amvon, tagmă, agramat, dascăl, teatru*), meserii (*calapod, igrasie, ipsos, mistrie, sculă*).

b.1.2.5 Împrumuturi neologice sunt cuvintele intrate în limba română din diverse limbi după primele decenii ale secolului al XIX-lea, când începe perioada modernă a culturii române. Precizăm că termenul **neologism** are cel puţin trei accepţiuni diferite ca grad de cuprindere: „cuvintele noi (împrumutate sau create în româneşte) apărute în perioada modernă a culturii române" (neologic fiind parţial sinonim cu modern); „orice cuvânt nemoştenit" (în felul acesta, inclusiv împrumuturile slavone au fost la vremea lor neologisme); „cuvinte intrate de curând în limbă şi, de regulă, încă neintegrate complet fonetic şi gramatical" (aceste elemente se mai numesc **cuvinte recente** şi au fost tratate de noi la capitolele privind **ierarhizarea prin uz** a vocabularului).

Cea mai răspândită este prima accepţiune, pe care o avem şi noi în vedere în secvenţa de faţă. Ea se impune mai ales întrucât neologismele (ultimelor două secole) s-au opus şi au scos din uz sau au transformat în arhaisme cuvinte mai vechi, contrastând deci concret cu lexicul tradiţional. Exemple:

Scanned with OKEN Scanner

persoană sau *individ* s-au opus lui *ipochimen*, *curier* sau *mesager* au luat locul lui *olac;* s-a zis *ordin*, *comandă*, *decret* în loc de *ucaz* etc.

O caracteristică a neologismelor este proveniența simultană din mai multe surse, ceea ce face ca în acest sector **etimologia multiplă** să apară frecvent. De aceea am considerat oportună gruparea împrumuturilor pe familii mai largi, cum este cea latino-romanică

Împrumuturile latino-romanice sunt foarte importante din mai multe puncte de vedere: domină câmpul influențelor lexicale externe ale limbii române din ultimele două secole (perioadă care coincide cu epoca sa modernă); pătrunderea lor în limba română a îmbogățit, modernizat (occidentalizat) și, mai ales, relatinizat lexicul, cu atât mai mult cu cât ele au luat locul unor împrumuturi mai vechi de origine slavă, maghiară, turcească, grecească; fluxul masiv de cuvinte latine savante și romanice (franceze și italiene) au creat modele formative ușor de imitat apoi de limba română (în virtutea similarității structurale) pentru formarea de cuvinte noi; terminologia științifico-tehnică românească, în formare în această perioadă, este preponderent latino-romanică și, prin formațiile interne, după model romanic, românească, având un nivel apreciabil de rigoare și coerență. Amploarea împrumuturilor latino-romanice este mare. Numărul cuvintelor pe care le cuprinde poate ajunge la 40 - 50 de mii (ceea ce depășește 30 % din vocabularul românesc actual). Ele sunt răspândite în toate sferele lexicale. În numeroase cazuri, au înlăturat din limbă cuvinte mai vechi de altă origine (vezi *cinovnic - funcționar; doclad - raport, referat; diată - testament*). În și mai multe cazuri, însă, funcționează alături de sinonime moștenite sau împrumutate (eventual create) anterior, îmbogățind și nuanțând lexicul românesc (sinonimia fiind parțială, se manifestă specializarea semantică a partenerilor din perechile menționate). Iată câteva exemple de dublete sinonimice (termenul vechi este primul): **substantivale** (*amănunt-detaliu, belșug - abundență, biruință - victorie, ceas - oră, cinste - onestitate, dovadă - argument, glas - voce, graniță - frontieră, împrejurare - circumstanță, jertfă - sacrificiu, noroc - șansă, părere - opinie, prilej - ocazie,*

Scanned with OKEN Scanner

soartă - destin, tavan - plafon, urmaş - succesor, zugrav - pictor), **adjectivale** (*adânc - profund, ceresc - celest, cinstit - onest, credincios - fidel, lacom - avid, pământesc - terestru, sigur - cert, veşnic - etern*), **verbale** (*bănui - suspecta, căi - regreta, dărâma - demola, începe - debuta, înfăptui - realiza, oglindi - reflecta, pedepsi - sancţiona, sfârşi - termina, şovăi - ezita*).

Problema sinonimiei între cuvinte tradiţionale şi termeni neologici este mai complicată, întrucât intervin şi alte aspecte: polisemantismul (sinonimia privind numai unul din sensurile cuvintelor polisemantice: *sursă* este sinonim cu *izvor*, dar nu cu sensul acestuia de „loc de ieşire din pământ al apei"), seriile sinonimice (*învoială* este sinonim cu *acord*, dar şi cu *aranjament, contract, convenţie, pact* etc.), sinonimia cu unităţi frazeologice (*a băga de seamă - a observa, a face rost - a procura*), perechile sinonimice pe familii lexicale (*prieten - amic, prietenie - amiciţie, prietenos - amical*).

Împrumuturile latino-romanice pot fi distribuite în mare parte după limba de proveniență: **latina savantă** (foarte activi fiind reprezentanţii Scolii Ardelene şi cei ai curentului latinist: *ambigen, aproba, colocviu, dormitor, insulă, pictor, rege, tezaur*), **franceza**, care are cea mai mare contribuţie şi cea mai lungă extensiune în timp (*abajur, abandona, abdica, antet, automobil, balet, bec, bacalaureat, certificat, cinema, coafor, convoi, debut, faleză, fular, lizieră, mercerie, pension, sergent, totalitarism, xenofobie*), **italiana**, activă îndeosebi în domeniile artelor, financiar-bancar, arhitectură etc. (*adagio, allegro, arpegiu, acont, agenţie, bariton, bancă, bilanţ, bassorelief, chitară, contabil, calcio-vecchio, capodoperă, fisc, operă, partitură, scadenţă, teracotă, valută*).

Operaţia este însă destul de complicată. Unele elemente împrumutate din latina savantă pot fi explicate şi printr-o limbă modernă (care le-a luat din latină): *afecţiune* (fr.), *principiu* (it.), *planiglob* (germ.), *artilerie* (rusă). Altele pot fi explicate formal prin latină, iar semantic prin altă limbă, de regulă franceza (*efect, impozit, spirit, virtute*). Din franceză au fost împrumutate şi foarte multe unităţi frazeologice, direct (*bal mascat, cordon sanitar, critic literar, director general, forţă motrice, jurnal de bord, placă turnantă*) sau prin calc (imita-

Scanned with OKEN Scanner

ţie): *apă de toaletă* (fr. *eau de toilette*), *diabet zaharat* (< fr. *diabet sucré*), *piatră unghiulară* (fr. *pierre angulaire*). Limba română, după ce a dobândit din franceză modele formative, numeroase cuvinte primare şi unele sufixe, a creat derivate care „par„ de origine franceză, dar nu au existat niciodată în această limbă. Sunt aşa-numitele **pseudofranţuzisme**: *angrosist, dirijor, elogia, jurnalist, hidrofor, longeviv, riscant, şantajist, a şofa*.

Ca urmare a multiplelor dificultăţi de a distinge, mai ales în cazul terminologiilor ştiinţifice, influenţele diverselor limbi, pentru această categorie lexicală se acceptă frecvent etimologia multiplă (provenienţa din două sau mai multe limbi). Câteva exemple (în paranteză sunt precizate limbile): *cauză* (l.,fr.), *educaţie* (fr.,l.), *observaţie* (germ.,fr.,l.), *antipod* (l.,it.,fr.), *busolă* (ngr.,it.,fr.,germ.), *continent* (l.,ngr.,it.,fr.), *hartă* (ngr.,l.,it.,rusă,fr.), *pendul* (it.,l.,germ.,fr.), *prismă* (ngr.,l.,germ.,fr.), *ganglion* (l.,fr.,it.), *prostată* (l.,fr.,ngr.), *veneric* (l.,germ.,rusă).

Împrumuturile germanice sunt întâlnite îndeosebi în dialectele din Transilvania, iar în limba literară cunosc o concentrare mai mare în terminologia tehnico-ştiinţifică. Exemple: *bliţ, boiler, duză, fasung, gater, matriţă, rolă, şaibă, şalter, şină, valţ, ventil*. Foarte multe din germanismele prezente în română sunt cuvinte compuse (scrise însă şi tratate în română ca termeni simpli): *abţibild, bormaşină, capelmaistru, electrobuz, glaspapir, glasvand, hinterland, laitmotiv, mişmaş, rucsac*. Greu de distins sunt cele care au componente (rădăcini şi/sau sufixe) provenite din latină: *laborant, recenzent, repetent, unicat, agentură, corectură, nomenclatură*.

Împrumuturile englezeşti sunt mai noi, dar destul de numeroase şi active. Unele au putut intra prin filieră franceză: *biftec, dancing, picup, smoching, spicher*. Cele mai multe sunt însă preluate din lexicul internaţional, dominat în ultimele decenii de anglo-americană. Domeniile preferate sunt sportul (*baschet, bawling, corner, dribling, finiş, fotbal, gol, handicap, henţ, meci, pressing, ring, set, start*), cultura, arta şi tehnica (*blugi, jazz, mass-media, display, motel, radar, show, hobby, disc-jokey*).

Scanned with OKEN Scanner

Împrumuturile neologice, indiferent că sunt mai numeroase (cum e cazul celor latino-romanice) sau mai puţin numeroase au un grad de productivitate mai redus (având sub 0,5 descendenţi în medie pe o unitate, cu excepţia împrumuturilor latino-savante, la care indicele este de 0,6). Diferenţa mare de productivitate faţă de împrumuturile mai vechi (cu 2-3 descendenţi pe cuvânt) şi de cuvintele moştenite (4-5 descendenţi) se datoreşte, pe de o parte, numărului mic de formanţi activi astăzi în comparaţie cu cei care au funcţionat de-a lungul istoriei limbii române (şi de care au profitat elementele lexicale vechi), iar pe de altă parte luptei dificile pe care trebuie s-o poarte cu concurenţii lor tradiţionali, care au ajuns deja familii puternice, largi (şi pe care, probabil, din această cauză n-au reuşit să-i înlăture).

De pildă, *a consolida* are în familie numai 4 membri (*consolidare, consolidat, neconsolidat, reconsolidat*), pe când concurentul său tradiţional *a î.ări* dispune de o adevărată „armată" în familia sa lexicală: *tare, tărie, tăritură, întărire, tăricel, neîntărit, reîntărit, întăritor, reîntăritor, neîntăritor.*

b.2. Formarea cuvintelor în limba română s-a constituit ca un domeniu lexical de sine stătător, al cărui obiect îl reprezintă studierea mecanismului prin care limba română creează, pornind de la cuvintele primare de care dispune şi folosind diverse procedee şi formanţi, cuvinte noi. Acestea sunt deci cuvintele formate pe terenul limbii române (sau, cum se mai spune, prin **mijloace interne de îmbogăţire a vocabularului.**) Ponderea lor este mai mare decât ne-am putea aştepta, lucru firesc, însă, dacă avem în vedere că fiecare cuvânt moştenit sau împrumutat în perioada veche (anterior secolului al XIX-lea) are în medie 2-4 descendenţi creaţi pe teren românesc. Într-adevăr, circa o cincime din vocabularul limbii române literare este constituit din cuvinte formate în româneşte. Este adevărat, însă, că frecvenţa lor este mai redusă decât a elementelor moştenite (de exemplu dacă ponderea acestora creşte în circulaţie de peste două ori, procentul formaţiilor româneşti scade în circulaţie de aproape trei ori, coborând la 8 %).

Scanned with OKEN Scanner

Împreună cu elementele moştenite din latină şi cu împrumuturile latino-romanice, reprezintă 90 % din lexicul românesc literar, ponderea în circulaţie depăşind 95 %. Varianta cultă actuală a vocabularului limbii române are, aşadar, un puternic specific romanic, mai pronunţat decât al lexicului global (unde elementele alogene neromanice depăşesc o cincime).

Formarea cuvintelor, în principal prin **derivare şi compunere**, are un caracter sistematic comparabil cu cel al gramaticii. Având în vedere că derivarea cu sufixe, care este procedeul cel mai prolific, se aseamănă foarte mult cu flexiunea gramaticală (adăugarea de morfeme în partea finală a cuvintelor), unii specialişti consideră acest capitol ca parte a morfologiei. Cum rezultatele acţiunii procedeelor formative se concretizează în noi unităţi lexicale (nu forme flexionare ale aceluiaşi cuvânt, ca în cazul morfemelor), credem că formarea cuvintelor este în primul rând o problemă de lexicologie.

Fără a mai relua discutarea **familiei lexicale**, ca modalitate de structurare în jurul cuvântului-bază a cuvintelor formate prin diferite procedee de la acesta, trecem la descrierea mecanismului de creare a cuvintelor noi în limba română.

Procedeele de formare înscrise acestui mecanism sunt: **derivarea, compunerea, conversiunea** (pe care unii specialişti o consideră o subcategorie a derivării). Se adaugă, ca un mijloc mixt (intern prin o parte sau prin toţi componenţii şi extern prin modelul structural), **calcul lingvistic**, pe care-l vom trata separat.

b.2.1 Derivarea este pricipalul procedeu de formare a cuvintelor în limba română. Constă în adăugarea la **rădăcină**, sau **radical** (partea fixă, stabilă, autonomă din cuvintele unei familii) a unor particule neautonome, numite **afixe**, care, schimbând sensul cuvântului-bază, determină constituirea unor unităţi lexicale diferite de bază. De exemplu, din cuvântul *lucru* se extrage rădăcina *lucr-*, de la care pot fi derivate alte cuvinte prin adăugarea afixelor *pre-, -ne, -a, -(a)re, - (a)t, -(a)tură (prelucra, nelucrat, lucrare, lucrat, prelucrat, lucrătură, neprelucrat*). Particulele puse înaintea rădăcinii se numesc *prefixe* (în cazul nostru: *pre-, ne-*), iar cele puse după

rădăcină se numesc *sufixe*. Există şi o categorie, pe care nu toţi lexicologii o recunosc pentru limba română, **interfixele** (considerând-o o varietate a sufixelor sau o dezvoltare a temelor). Partea fixă din formele flexionare ale unui cuvânt (deci rădăcina împreună cu afixele sale) constituie **tema** cuvântului respectiv (unii specialişti o numesc **radical**, deosebind aşadar acest termen de rădăcină). De exemplu, tema cuvântului *prelucra* este *prelucr-* (ea se regăseşte în toate formele flexionare: *prelucrezi, prelucrăm, prelucrând* etc.).

Menţionăm că, în cadrul rădăcinii pot apărea pe parcursul flexiunii schimbări datorate **alternanţelor fonetice** (exemple: *şcoală-şcoli, desfăşura-desfăşor-desfăşoară*). Acestea nu au însă nici sursă, nici efecte lexicale. **Cuvântul-bază** nu coincide întotdeauna cu cuvântul primar. Baza termenului *prelucrare* este un derivat, *prelucra* (nu mai discutăm că unele cuvinte primare în româneşte pot fi derivate sau compuse în limbile de origine: *deplasabil* în franceză, *patvagon* din germană).

Deosebirea între **derivarea cu prefixe (prefixaţia** cum se mai numeşte) şi **derivarea cu sufixe (sufixaţia)** nu se reduce la poziţia în raport cu radicalul. Prefixele, de exemplu, nu determină eliminarea desinenţelor, adăugându-se, de fapt, cuvântului, nu radicalului. De asemenea, nu schimbă partea de vorbire a bazei. Aceste deosebiri şi altele fac pe unii specialişti să apropie prefixaţia mai mult de compunere decât de derivare sau s-o considere o categorie de sine stătătoare.

În funcţie de **formanţii** folosiţi, derivarea este: **cu sufixe, regresivă** (obţinută prin îndepărtarea sufixelor din cuvântul-bază), **cu prefixe şi parasintetică** (cu prefixe şi cu sufixe).

b.2.1.1 Derivarea cu sufixe. Clase semantice. Derivarea cu sufixe are un câmp de acţiune foarte larg în limba română, mai ales că dispune de un inventar de sufixe foarte extins (peste 600). Fiind foarte activă în limba română din cele mai vechi perioade ale ei, în prezent nu e întotdeauna uşor să se delimiteze derivatele de bază din care s-au format. Situaţiile sunt foarte diverse: - baza a dispărut din uz (*pieziş* este format de la un vechi *piez*) sau e cunoscută numai în anumite dialecte (*brutar* vine de la un ardelenism de origine săsească *brut*

Scanned with OKEN Scanner

„pâine"); - baza este una din formele flexionare ale cuvântului (*colţuros* are la bază pluralul *colţuri*); - baza e un derivat, un compus sau o sintagmă (*crezământ* < *crez* < *crezare* < *crede; întruni* < *într-un; întruchipa* < *într-un chip*). Confuzii pot determina cuvintele împrumutate ca derivate din alte limbi, care se deosebesc foarte puţin, formal sau semantic, de posibilele derivate româneşti de la bazele omonime cu cele din limba de origine (*virtuos* nu poate fi explicat fonetic din *virtute+-os; înrâuri* este numai în aparenţă *în-+râuri+-i*, pentru că semantic nu poate fi motivat decât ca un calc după germ. *beeinflussen*).

Sufixele sunt nu numai numeroase în limba română, ci şi diverse. După formă, sunt: **simple** (când nu se combină cu altele: *băieţel*) şi **compuse** (când sunt alcătuite din mai multe sufixe simple: *păt-uc-el*). În funcţie de categoria lexicogramaticală a cuvântului-bază, sunt: **denominale** (adăugate la tulpina unui nume, deci unui substantiv: *casă* > *căsuţă*), **deverbale** (*jucăuş* < *juca*) etc. După categoria lexicogramaticală a cuvântului rezultat în urma derivării, sunt: **substantivale** (*copilandru*), **verbale** (a *simpatiza*), **adverbiale** (*studenţeşte*), **adjectivale** (*locuibil*), **pronomiale** (*mătăluţă*), **numerale** (*doime*), **interjecţionale** (*aolică!*).

Clasificarea cea mai importantă este cea **semantică**. Capacitatea sufixelor lexicale de a forma cuvinte noi, care le deosebeşte de desinenţe şi sufixele gramaticale, se datorează sensului sufixului, care este mai abstract decât sensul radicalului (fiind un sens **relaţional**, asemănător cu cel al prepoziţiilor din care provin în cea mai mare parte), dar mai concret decât sensul gramatical. Sufixele se află pe diferite grade din punctul de vedere al caracterului abstract al sufixului (de exemplu, **calitatea** arătată de sufixul din *seninătate* sau **aproximarea de culoare** a sufixului din *vineţiu* sunt mai abstracte decât **instrumentul** exprimat de sufixul din *ascuţitoare*). Unele sufixe lexicale se suprapun într-o anumită măsură, peste sufixele gramaticale: sufixele **moţionale** (care formează numele femelei de la numele masculului şi invers: *cintezoi* <*cinteză, lupoaică* <*lup*) şi cele **infinitivale**, care pot **substantiviza** (*mâncare, plimbare*).

Scanned with OKEN Scanner

Sufixele pot contracta între ele cam aceleaşi raporturi semnatice ca şi cuvintele: **polisemie** (*-tor* poate forma: adjective care arată însuşirea dedusă din verbul de bază: *trecător* „care trece"; substantive care denumesc agentul: *întrerupător*; substantive abstracte: *numărătoare* etc.), **sinonimie** (*-tor*, ca sufix de agent; este sinonim cu *ar* din *fierar*, *-aş* din *poştaş*, *-giu* din *geamgiu*, *-uş* din *cărăuş*, *-ist* din *fochist* etc.), **omonimie** (*an* din *băietan* este augmentativ, iar *-an* din *luncan* arată apartenenţa locală), **antonimie** (*băieţaş-băieţoi*). Sufixele pot avea şi ele, sensuri conotative (depreciative sau de simpatie), născute din impactul între conţinutul cuvântului-bază şi aportul semantic al sufixului (*băieţoi* este depreciativ, în timp ce *băieţaş* exprimă simpatia). Valoarea lor originară poate fi **neutralizată** (mai ales în numele de oameni, plante, animale).

Prezentăm în continuare clasele semantice de sufixe:

b.2.1.1.1 Sufixele diminutivale sunt cele mai numeroase şi mai active din limba română. Bazele la care se adaugă pot fi substantivale, adjectivale, pronominale, adverbiale, interjecţionale, iar rezultatul - substantive, adjective, pronume, adverbe, interjecţii. Pot fi adăugate şi unei baze derivate. Aportul lor semantic este nuanţa de „mic" „micşorare" (cantitativă sau calitativă). Prezentăm în continuare pe cele mai frecvente în limba actuală, alegând exemplele din cât mai diverse subtipuri (enumerate mai sus):

- *aş: ciobănaş, copilaş, butoiaş, golaş, golănaş*; conotaţie mângâietoare frecventă (*fluturaş, struguraş*), conotaţie depreciativă la unele nume de profesiuni (*actoraş, profesoraş*), neutralizare în nume de oameni, specii de plante şi animale (*Grigoraş, morunaş, trandafiraş*);
- *el(-icel, -icea, -ea, -ică): borcănel, degeţel, nepoţel, lăpticel, cuminţel, bunicel, încetinel, oricel/oricică, frumuşea/frumuşică* (pl.*frumuşele*); conotaţie mângâietoare (*spălăţel, curăţel/curăţică*);
- *ic,ică: bucăţică, nevestică, prăjiturică, sforicică, cutărică, tătic*, conotaţie depreciativă în: *avocăţică*, neutralizare în *Costică, Vasilică*;
- *ice (pădurice)*;

- *ior (-cior, -şor)*: *călcâior, glăscior, locuşor, bătrâior, mărişor, binişor, multişor*;

- *ioară (-cioară, -şoară)*: *aripioară, mustăcioară, buzişoară*; neutralizare în: *căprioară, roşioară, Marioara, sălcioară*;

- *iţă (-uliţă)*: *aluniţă, rămăşiţă, frunzuliţă, vorbuliţă*; neutralizare în: *Gheorghiţă, Ioniţă*;

- *uc, -ucă*: *năsuc, grăsuc, mămucă*;

- *uş, -uşă*: *ineluş, picioruş, albuş, niţeluş, urechiuşă*; neutralizare în *căluş, cerceluş* (nume de plantă);

- *uţ, -uţă*: *bănuţ, pătuţ, broscuţă, tărăncuţă, călduţ, mătăluţă, aleguţ*: (folosit regional pentru a „alege„ viţelul de la vacă); neutralizare în: *Ionuţ, părăluţă, urzicuţă*;

- *uleţ*: *cerculeţ, omuleţ, întreguleţ*;

b.2.1.1.2 Sufixele augmentative sunt contrare semantic celor diminutive (aportul lor semantic este nuanţa de „mare" „amplificare"). Bazele sunt substantive, adjective, verbe, iar cuvintele rezultate sunt îndeosebi substantive şi adjective. Conotaţia cea mai frecventă este cea depreciativă.

- *oi (-oaie, -oaică)*: *băieţoi, butoi, gălbenoi, arzoi* (< a arde), *căsoaie, drăcoaică*; nuanţă peiorativă frecventă *băboi, omoi, slugoi*); neutralizare în unele nume proprii de familie (*Oproiu, Vlădoiu*) şi în unele substantive care denumesc scule (*cuţitoaie*).

- *an, -ancă*: *băietan, lungan, puştancă, chiţcan, cloncan*; neutralizat în *Pârvan, Drăgan*;

- *andru*: *copilandru, flăcăiandru*

- *ău*: *lingău, mâncău*.

b.2.1.1.3 Sufixele moţionale formează substantive de la baze substantivale, arătând sexul opus sexului exprimat prin radical. Unii autori le consideră o subclasă a sufixelor augmentative (cu care coincid, într-adevăr formal, în mare parte).

- *an*: *gâscan, curcan*;

- *oi*: *răţoi, pisoi*;

- *că*: *italiancă, orăşancă*; neutralizat în: *Belcineanca*

- *easă (-ească)*: *bucătăreasă, căpităneasă, mireasă*; neutralizat în: *Diaconeasa, Băneasa, Cojasca*;

Scanned with OKEN Scanner

- *iţă: păstoriţă, porumbiţă, călugăriţă;*
- *oaie (-oaică): doftoroaie, găzdoaie, cerboaică, bulgăroaică*; conotaţii peiorative (*doftoroaie, găzdoaie*)

b.2.1.1.4 Sufixele pentru denumirea agentului au ca nuanţă semantică „cel care îndeplineşte o anumită acţiune, are o preocupare sau un interes, este legat constant de obiectul sau acţiunea exprimată de bază". Formează substantive şi adjective din substantive, adjective şi verbe.

- *ar (-er): blănar, cojocar, mătăsar, pădurar, podar, tunar, căluşar, străjer*; valoare depreciativă (*opincar, mămăligar, sforar, surtucar*); neutralizat în *Tăbăcari, Şelari.*
- *aş (-eş): căruţaş, băieş, chiriaş, cimpoieş, ostaş, plăieş, călăraş, cercetaş, buclucaş;*
- *easă: bidinăreasă* „chivuţă", *cenuşareasă, găinăreasă, lenjereasă;*
- *eţ (-eaţă, ăreţ, ăreaţă): băgăreţ, cântăreţ, petrecăreţ, călăreţ, băltăreţ, vorbăreţ;*
- *giu (-agiu): camionagiu, cusurgiu, scandalagiu, toptangiu*; nuanţă peiorativă în: *pastramagiu*; neutralizare în: *Catargiu;*
- *ist (-istă): căminist, ceferist, paşoptist, unionist, angrosist, stelist, zeflemist;*
- *tor (-toare): apărător (-oare), cercetător (-oare), luptător (-oare), scriitor, trecător, vânzător;*
- *ier (-ieră): bufetier (-ieră), scutier, restanţier.*

b.2.1.1.5 Sufixele pentru denumirea însuşirii formează adjective şi, rar, substantive din substantive şi verbe. În cea mai mare parte a cazurilor schimbă categoria lexicogramaticală a bazei, punând în prim plan însuşirea caracteristică din obiecte sau acţiuni (asociată cu posesiunea, intensitatea, aproximarea, apartenenţa):

- *al (-ală): mormântal, săptămânal, vamal* (foarte multe cuvinte care par derivate cu acest sufix provin ca atare din alte limbi, îndeosebi din franceză: *anual, banal, cordial, mondial* etc.).
- *ar (-ară): fugar, inelar* (foarte multe altele sunt împrumuturi sau adaptări: *familiar, insular, solar, valutar*);
- *aş (-aşa): mărginaş, păgubaş, pizmaş, trufaş, zăcaş;*

Scanned with OKEN Scanner

- *at (-ată): guşat, mărgelat, moţat, pistruiat, pluşat;*
- *bil (-bilă): apărabil, atacabil, demascabil, locuibil* (foarte multe împrumuturi: *comestibil, plauzibil, degradabil, audibil*);
- *esc (-ească): armenesc, bărbătesc, ingineresc, pământesc, prietenesc, turcesc*; neutralizare în *Popescu, Dăscălescu;*
- *iu (-ie): arămiu, cireşiu, brumăriu, plumburiu;*
- *os (-ios, -cios, -oasă, -ioasă, -cioasă): bănos, bucuros, mătăsos, arătos, negricios;*
- *tor (-toare): ascultător, chinuitor, dator, triumfător, uluitor.*

b.2.1.1.6 Sufixele pentru denumirea instrumentelor sunt, semantic, corelate cu cele care desemnează agentul, în sensul că se referă la unealta, locul, încăperea (deci un obiect neînsufleţit) prin (cu, în) care agentul (deci un subiect însufleţit) desfăşoară o acţiune (în sensul larg). Bazele la care se ataşează sunt substantive şi verbe, iar cuvintele rezultate sunt substantive. A se observa că unele sufixe sunt omonime cu cele de agent:

- *ar: brăzdar, cenuşar, grânar, porumbar, umbrar;*
- *niţă: botniţă, piperniţă, zaharniţă;*
- *tor (-toare): dormitor, încălţător, ştergător, tocător, afumătoare, clocitoare, scăldătoare, strecurătoare, vânturătoare, zăcătoare;*
- *uş: astupuş* „dop", *răzuş* „instrument cu care se răzuieşte ceva", *învârtecuş, ţăpuş.*

b.2.1.1.7 Sufixele pentru denumiri abstracte sunt foarte diverse. Caracteristica lor principală este că unifică denominativ clase de obiecte, însuşiri, acţiuni, substantivizându-le. Sunt foarte active în lexicul literar. Cel mai frecvent arată rezultatul acţiunii sau însuşirii (starea sau obiectul rezultat).

- *are* (specializat pe baza sufixului infinitival *-re*, precedat de vocala caracteristică a declinării I, după care s-a extins şi la unele verbe de alte conjugări): *adunare, aşezare, cuvântare, gustare, informare, înfăţişare, prezentare, urare, vânzare;*
- *ere: abatere, cerere, culegere, părere, putere, scriere, vedere;*
- *ire: amăgire, clădire, gândire, înmulţire, pregătire, unire, vorbire;*

Scanned with OKEN Scanner

- *ătate (-etate, -itate): bunătate, greutate, noutate, străinătate* (foarte multe împrumuturi romanice sunt modelate după acest sufix: *abilitate, banalitate, generalitate, legalitate, necesitate*);

- *eală: amorţeală, croială, făgăduială, greşeală, iuţeală, îndrăzneală, oboseală, răceală, sfială, (în)vălmăşeală;*

- *ie: boierie, cărăuşie, cumetrie, domnie, feciorie, măgărie, omenie, preoţie, sclavie* (din substantive); *duioşie, mândrie, prostie, sărăcie, tărie, veşnicie* (din adjective); *cununie, călătorie* (din verbe);

- *ărie: copilărie, jucărie, dulcegărie, meschinărie, comicărie;*

- *anţă (-enţă, -inţă): cutezanţă, speranţă, corigenţă, adeverinţă, căinţă, credinţă, dorinţă, obişnuinţă, suferinţă, voinţă* (aceste sufixe modelează foarte multe împrumuturi romanice: *alianţă, concordanţă, creanţă, afluenţă, rezistenţă*);

- *ime: adâncime, cruzime, grosime, lungime, vechime, treime;*

- *ism: muntenism, gândirism, paşoptism, lichelism, ţărănism* (foarte multe împrumuturi care au acelaşi model: *bigotism, catolicism, iluminism, oportunism, simbolism*);

- *ură (-tură): arsură, cotitură, întorsură, secătură, zgârietură, căzătură, întorsătură, ştersătură;*

b.2.1.1.8 Sufixele colective servesc pentru denumirea unei colectivităţi (de lucruri sau fiinţe).

- *ărie: bostănărie, rufărie, viespărie;*
- *ăraie: apăraie, colbăraie, fumăraie, lăcăraie;*
- *et: brădet, bănet, cuconet, făget, tineret*; neutralizare în: *Făget;*
- *ime: boierime, dăscălime, funcţionărime, tinerime, ţărănime;*
- *iş: aluniş, mărăciniş, păltiniş, zmeuriş*; neutralizare în *Păltiniş;*
- *işte: arinişte, cânepişte, porumbişte, privelişte, rarişte.*

b.2.1.1.9 Sufixe care indică proveniența sau originea locală.

- *ean (-an): arădean, craiovean, oltean, băcăuan, făgărăşan, american*; neutralizare în: *Munteanu, Argeşanu;*
- *ar: morenar (< Moreni), tismănar (< Tismana);*
- *aş: liniaş, mărginaş, unguraş;*
- *ez: albanez, francez, bavarez, tirolez, londonez;*
- *it: izraelit, moscovit;*

Scanned with OKEN Scanner

- *iot: cipriot, sinaiot (< Sinaia), fanariot;*
- *ac: slovac, austriac, prusac;*
- *ian: georgian, canadian, brazilian, indian;*

b.2.1.1.10 Sufixele pentru indicarea modalităţii sunt specializate pe formarea de adverbe din substantive, adjective şi verbe.

- *eşte: bărbăteşte, greceşte, nebuneşte, omeneşte;*
- *iş (-âş): boldiş, cruciş, grăpiş, pieptiş, peziş, târâş;*
- *mente: singularmente.*

b.2.1.1.11 Alte categorii. Discutabile sunt categoriile de sufixe privind denumirea populară a plantelor, respectiv a animalelor şi a celor care servesc pentru formarea numelor proprii de persoane. Acestea nu sunt categorii semantice, ci sunt categorii **onomasiologice** (gruparea lor are la bază sensul rădăcinii, deci referentul, nu sensul sufixului). În general, cele trei categorii folosesc sufixe din diverse clase semantice. E drept că un anumit specific are fiecare din categorii. Denumirile de plante folosesc îndeosebi sufixe diminutive (*toporaş, ghiocel, zorea, lumânărică, lăcrămioară, garofiţă, lămâiţă, cerceluş, părăluţă*). Denumirile de animale cuprind mai ales sufixe care denumesc agentul (*lopătar, lipitoare, bătăuş, pescăruş*). Numele proprii de familie folosesc sufixele pentru denumirea însuşirii (în primul rând *-escu*, având sensul „care aparţine de sau descinde din...": *Ionescu, Popescu, Alexandrescu* etc.) şi pe cele care arată proveniența locală (de cele mai multe ori *-eanu*: *Deleanu, Văleanu, Câmpeanu, Olteanu* etc.). Interesant este că, o dată specializate în funcţii onomastice, aceste sufixe pot alterna, pierzându-se sensul originar (*Cornescu-Corneanu, Codrescu-Codreanu, Craiovescu-Craioveanu, Grecescu-Greceanu, Iacobescu-Iacobeanu, Teodorescu-Teodoreanu*).

b.2.1.1.12 Falsele sufixe (prefixoidele) sunt formanţi care au în comun cu sufixele poziţia enclitică şi lipsa de autonomie funcţională (nu pot apărea autonom în enunţ), dar care se deosebesc de acestea prin sensul denotativ, referenţial (sunt, aşa cum se mai spune, entităţi **autosemantice**); faptul se datoreşte provenienței lor din cuvinte „pline" (substantive, adjective,

Scanned with OKEN Scanner

verbe etc.) greceşti (şi, mai rar, latineşti), în comparaţie cu sufixele, care provin îndeosebi din prepoziţii (având, ca şi acestea, sens relaţional). Acestea sunt, printre altele, argumente care-i fac pe unii specialişti să le considere elemente de compunere (sunt numite, alături de falsele prefixe, **elemente de compunere savantă**). Exemplu: *crom* (gr. *khroma*) „culoare, coloranţi, pigmentaţie") se regăseşte în cuvintele *monocrom*, *policrom*, în care aduce sensul menţionat, dar nu poate apărea în limba română ca termen de sine stătător. Sufixoidele, deşi sunt la bază cuvinte greceşti (sau latineşti), sunt împrumutate din limbi moderne de cultură, unde funcţionează, tot ca false sufixe, în termeni internaţionali. În română sunt localizate în terminologiile de specialitate, dar multe din cuvintele formate cu ajutorul lor au pătruns în lexicul cultural general. Marea majoritate a acestor cuvinte sunt termeni internaţionali, cele formate în limba română fiind rare. Numărul sufixoidelor din cuvintele folosite în limba română este foarte mare, egalând, cel puţin, pe cel al sufixelor. Multe dintre ele însă constituie numai câte un cuvânt-două, strict specializate la un domeniu îngust. Unele sunt însă utilizate în mai multe ramuri de ştiinţă, formând de aceea un număr mai mare de cuvinte noi. Înţelegerea sensului lor condiţionează înţelegerea şi sistematizare terminologiilor tehnico-ştiinţifice, chiar dacă nu sunt active în limba română. Dăm mai jos o listă a câtorva dintre cele mai răspândite sufixoide, precizând în paranteză limba din care provin (de regulă greaca):

- *algie* (gr.) „durere, suferinţă": *nevralgie*, *adenalgie*, (*aden* „glandă");
- *agogie* (gr.) „conducere, îndrumare, orientare, educare": *pedagogie*;
- *antrop* (gr.) „fiinţă umană, om": *mizantrop*, *pitecantrop*;
- *arh* (gr.) „conducător, şef, căpetenie, îndrumător": *ierarh*, *monarh*;
- *arhie* (gr.) „putere, stăpânire, conducere": *monarhie*, *plutarhie*, *anarhie*;
- *atlon* (gr.) „probă fizică, exerciţiu": *biatlon*, *pentatlon*, *decatlon*;
- *bar* (gr.) „greutate, presiune": *isobar*;

Scanned with OKEN Scanner

- *cenoză* (gr.) „asociaţie, comunitate, convieţuire": *zoocenoză, biocenoză, agrocenoză;*

- *cid* (lat.) „care omoară, care distruge, care opreşte": *bactericid, insecticid, genocid, paricid;*

- *cromie* (gr.) „culoare, coloraţie, pigmentaţie": *monocromie, policromie, autocromie;*

- *caust* (gr.) „ardere, incineraţie": *holocaust*

- *cefal* (gr.) „cutie craniană, craniu": *bicefal, macrocefal, autocefal;*

- *centric* (gr.) „situat în centrul, central": *egocentric, concentric, excentric, acrocentric„*

- *craţie* (gr.) „putere, conducere": *autocraţie, democraţie, birocraţie, plutocraţie;*

- *cronie* (gr.) „timp, durată, temporalitate, evoluţie": *anacronie, diacronie, sincronie, protocronie;*

- *dox* (gr.) „idee, părere, opinie": *ortodox, paradox;*

- *drom* (gr.) „drum, cursă, sens, direcţie": *aerodrom, velodrom, autodrom, hipodrom, astrodrom;*

- *estezie* (gr.) „senzaţie, sensibilitate, perceptibilitate": *anestezie, radioestezie, sinestezie;*

- *fob* (gr.) „care urăşte, care nu poate suferi, care se fereşte de...": *anglofob, hidrofob, agorafob, claustrofob, fotofob;*

- *fag* (gr.) „care mănâncă, care consumă": *antropofag, cronofag, energofag;*

- *fil*[1] (gr.) „iubitor de, care preferă, care prezintă afinitate pentru": *francofil, calofil, bibliofil, antropofil, românofil;*

- *fil*[2] *(-filă)* (gr.) „frunză, foaie": *clorofilă*

- *fon* (gr.) „voce, sunet, glas, fonic, vorbitor"„ *afon, casetofon, megafon, microfon, telefon, francofon;*

- *for* (gr.) „care poartă, care susţine, care conţine, purtător, suport, bază": *hidrofor, cartofor, semafor;*

- *fer* (lat.) „care poartă, care conduce, care conţine, care produce": *aurifer, calorifer, petrolifer, metalifer, somnifer, balsamifer;*

- *form* (lat.) „aspect, formă, înfăţişare": *multiform, diform, uniform;*

- *fug* (lat.) „care respinge, care alungă, care fuge, care se îndepărtează": *ignifug, vermifug;*

Scanned with OKEN Scanner

- *gen* (gr.,lat.) „care produce, care generează, care naşte, care agreează": *oxigen, biogen, eugen(ie), acidogen, alogen, amfigen, hidrogen, autogen;*

- *gon* (gr.) „unghi, colţ, muchie": *poligon, pentagon, hexagon, heptagon;*

- *grafie* (gr.) „scriere, înregistrare, diagramă": *ortografie, caligrafie, biografie, monografie, geografie;*

- *gramă* (gr.) „scriere, inscripţie, înregistrare, grafie, schemă": *ortogramă, cardiogramă, cablogramă, fotogramă, aerogramă;*

- *iatrie* (gr.) „tratament, medicaţie": *pediatrie, geriatrie;*

- *id (-idă)* (gr.) „în formă de, cu aspect de": *humanoid, paraboloid, android, antropoid;*

- *log* (gr.) „savant, specialist": *biolog, antropolog, astrolog, teolog, entomolog, lexicolog, fonolog;*

- *logie* (gr.) „ştiinţă, studiu, cercetare": *mineralogie, cardiologie, epistemologie, urologie, arheologie;*

- *manie* (gr.) „obsesie patologică": *piromanie, dipsomanie, aritmomanie;*

- *manţie* (gr.) „prezicere, divinaţie": *chiromanţie;*

- *metrie*[1] (gr.) „măsurare, evaluare": *goniometrie, astronometrie, geometrie, sociometrie, trigonometrie;*

- *mnezie* (gr.) „memorie, amintire": *amnezie;*

- *morf* (gr.) „cu aspect de, în formă de": *polimorf, amorf, alomorf, amfimorf;*

- *nom*[1] (gr.) „care conduce, care dirijează, care administrează": *autonom, agronom, astronom;*

- *nom*[2] (gr.) „parte, diviziune, termen": *polinom;*

- *nomie* (gr.) „regulă, principiu, conducere, distribuţie": *agronomie, autonomie, astronomie;*

- *odonţie* (gr.) „dinţi, dantură": *ortodonţie, pedodonţie;*

- *onim* (gr.) „termen, nume, denumire": *antroponim, antonim, omonim, paronim, sinonim, toponim, pseudonim, acronim.,*

- *oramă* (gr.) „spectacol, privelişte": *diorama, panoramă;*

- *par (-pară)* (at.) „care naşte, care produce": *ovipar, vivipar;*

- *pat* (gr.) „care suferă, suferind": *cardiopat, psihopat, nevropat;*

Scanned with OKEN Scanner

- *pod* (gr.) „suport, picior, peduncul": *gasteropod, miriapod, calapod, pseudopod;*

- *pter* (gr.) „aripă, aripioară": *coleopter, elicopter;*

- *semie* (gr.) „sens, semnificaţie": *monosemie, polisemie, ortosemie;*

- *scop* (gr.) „indicator, observator, vizual": *microscop, horoscop, diascop;*

- *scopie* (gr.) „examinare, explorare, investigare, imagine": *radioscopie, pneumoscopie, artroscopie;*

- *stat* (gr.) „care stă, care menţine, stabil, stabilizator": *termostat, reostat, aerostat, anemostat;*

- *tehnie* (gr.) „tehnică, procedeu tehnic": *agrotehnie, antropotehnie, fitotehnie, zootehnie;*

- *terapie* (gr.) „tratament, medicaţie, vindecare": *hidroterapie, psihoterapie, chimioterapie, fizioterapie, autoterapie;*

- *tip* (gr.) „model, exemplar": *linotip, fenotip, prototip, arhetip, stereotip, agrotip;*

- *tomie* (gr.) „tăiere, secţionare, incizie": *dihotomie, trihotomie, pleurotomie; apendicotomie;*

- *urg* (gr.) „creator, lucrător": *chirurg, demiurg;*

- *valent* (lat.) „care valorează, valenţă": *monovalent, bivalent, polivalent, ambivalent;*

- *vor* (lat.) „care înghite, care roade, care mănâncă": *carnivor, omnivor;*

- *zofie (-sofie)* (gr.) „ştiinţă, cunoaştere": *filozofie, teozofie, antropozofie.*

b.2.1.2 Derivarea regresivă (sau ***inversă)*** este un procedeu mai greu de depistat. El constă în formarea de cuvinte noi prin îndepărtarea din cuvântul de bază (care este deci un derivat) a afixelor (sau numai a unui afix) pe care acesta îl conţine. Are o arie de sistematizare mai redusă ca amploare, dar mai intensă decât a **derivării progresive** (cea care se realizează prin adăugarea unor afixe la baza lexicală).

Un exemplu de derivat regresiv îl reprezintă *a regiza* (format prin eliminarea sufixului *-or* din *regizor*), printr-un proces invers decât s-a constituit *dirijor* de la *a dirija*. Se observă că operaţia mentală care a permis această mutaţie este **analogia,**

Scanned with OKEN Scanner

strâns implicată în general în sistematizarea unei mulţimi (cum e în cazul nostru lexicul).

Forţa acestui procedeu se dezvăluie prin faptul că se aplică, e drept rar, şi unor segmente interpretate greşit ca sufixe, creând situaţii de **pseudoderivare regresivă** (*a mitropoli* din împrumutul slav *mitropolit*, analizat ca participiu de tipul *desăvârşit*).

Derivarea regresivă poate fi constatată numai prin investigarea istorică a perechilor analogice (important fiind dacă termenul simplu sau cel purtător de sufix a intrat primul în limbă). Din perspectiva vorbitorului comun actual, ea se prezintă identic cu derivarea progresivă. Pentru specialişti, distincţia este însă importantă, având implicaţii de ordin metodologic şi practic (paradigmă gramaticală, compatibilitate semantică etc.)

Substituţia de afixe poate fi considerată o formă a derivării regresive (deşi unii autori tratează cele două fenomene separat). De exemplu, *despleti* nu este format prin adăugarea prefixului *des-* la baza *plete*, ci prin înlocuirea prefixului *în-* cu prefixul *des-*, prin analogie cu *închide-deschide*; *corigenţă* este format prin substituirea sufixului *-ent* din *corigent*, prin analogie cu *absent-absenţă*.

Derivarea regresivă este clasificată în funcţie de baza de pornire (invers decât s-a procedat la derivarea progresivă), care poate fi *substantiv*, *adjectiv* sau *verb*.

Derivarea postsubstantivală este destul de diversă, cuprinzând şi situaţii de **pseudoderivare regresivă**:

- eliminarea sufixului *-ă* (cu valoare moţională)„ *moş<moaşă*, *nan<nană*, *mâţ<mâţă*, *pisic<pisică*, *Brânduş<Brânduşa*, *Cristin<Cristina* (prin analogie cu *fecior-fecioară*, *văr-vară*, *Adrian-Adriana*): *alun<alună*, *măslin<măslină*, *portocal<portocală* (după modelul *păr-pară*);

- eliminarea pseudosufixului *-ie* (din neologisme care, deci nu aveau acest sufix dobândit în limba română): *a gelozi<gelozie*, *ortoped<ortopedie*, *ecolog<ecologie*;

- eliminarea sufixului infinitival (care a avut rol de substantivizare): *aniversa<aniversare*, *radiofica<radioficare*, *comunica<comunicare*;

- postsubstantivale cu origine multiplă: *a picta<pictor*,

pictură (prin analogie cu *a sculpta-sculptor-sculptură*); *a candida<candidat, candidatură; a audia<auditor, audiţie, audient, audienţă; a transla<translator, translaţie.*

Derivarea postadjectivală este mai puţin frecventă:

- eliminarea sifixului (*-a)t* sau *-i(t)* de la adjective cu aspect participial (majoritatea sunt la origine derivate de la substantive sau împrumutate ca atare din altă limbă): *a bruma<brumat(<brumă), desăvârşi<desăvârşit, a vărgă<vărgat(<vargă);*
- verbe extrase din adjective negative: *nedumeri<nedumerit* (ajutat şi de *nedumerire*), *a nemulţumi<nemulţumit* (sprijinit şi de *nemulţumire*), *nesocoti<nesocotit* (şi *nesocotire*);

Derivarea postverbală are ca rezultat în cele mai multe situaţii substantive (numite **postverbale** sau **deverbative**). Unele dintre acestea coincid cu radicalul verbal (sau variantei sale mai frecvente), încadrându-se substantivelor neutre (*auz<auzi, cânt<a cânta, cuget<a cugeta, învăţ<a învăţa, omor<a omorî, sărut<a săruta, trai<a trăi);* altele primesc desinenţa *-ă*, intrând în rândul femininclor (după modelul *fală<făli, pagubă< păgubi*): *ceartă<certa, dovadă<a dovedi, joacă<a juca, odihnă<a (se) odihni, rugă<a (se) ruga, ură<a urî, vegheă<a veghea.* Şi unele şi altele sunt însă, semantic, abstracte cu rol important în limba literară (mai ales cele formate de la verbe neologice: *accept<a accepta, avort<a avorta, dejun<a dejuna, denunţ<a denunţa, rambursa<a rambursa, speculă<a specula*). Multe din substantivele postverbale au valoare poetică: *rugă, cânt, alint, tremur.*

b.2.1.3 Derivarea cu prefixe are o amplaore mai redusă decât cea cu sufixe. Prefixele au un inventar mai redus şi o diversitate de asemenea diminuată. Morfologic, nu sunt prea complicate, formaţiile prefixate păstrând întotdeauna categoria lexico-gramaticală a cuvântului-bază. Semantic, intră şi ele în relaţii de polisemie (*extraşcolar-extrafin*), sinonimie (*nedisciplinat-indisciplinat, arhipopulat-suprapopulat*), antonimie (*îndoi-dezdoi, antebelic-postbelic*), paronimie (*ante-* şi *anti-; hiper-* şi *hipo-, inter-* şi *intra-, super-* şi *supra-*). Singura clasificare relevantă este, de asemenea, cea semantică.

Scanned with OKEN Scanner

b.2.1.3.1. Prefixe care marchează intensitatea maximă - se aplică adjectivelor şi substantivelor;

arhi-: *arhidiacon, arhipăstor, arhicunoscut, arhiduce, arhiplin*

extra-: *extrafin, extraplat, extraordinar;*

hiper-: *hipersecreţie, hipersensibil, hipertensiune, hiperaciditate;*

super-: *superputere, superproducţie, superfin, superarbitru;*

supra-: *supraprofit, supratonaj, supranumerar, supraaglomerat, suprasolicitat, supraelastic, supraom;*

ultra-: *ultrademagog, ultraprogresist, ultrascurt, ultramarin.*

b.2.1.3.2. Prefixe privative - au sensul „fără", „lipsit de", „a lipsi de" şi sunt întâlnite mai ales la verbe şi, prin participii, la adjective.

des- (dez-, de-) (face pereche antonimică cu *în-*, derivatele luând frecvent naştere prin **substituire de sufixe**): *descătuşa, desfrunzi, deznoda, dezamăgi, dejuga, desăra, deşuruba.* Este folosit la modelarea unor împrumuturi latino-romanice: *dezarma, dezbate, descuraja, destinde, decolora, deversa.*

b.2.1.3.3. Prefixele negative se deosebesc de cele privative prin faptul că nu presupun existenţa anterioară a elementului negat (a se compara ***nelipit*** cu ***deslipit***). Formează îndeosebi adjective, substantive şi adverbe:

ne-: este foarte productiv, din această cauză dezvoltând sensuri de o mare diversitate (*nedrept, necurat*, de exemplu, se raportează la sensuri conotative ale bazelor): *necredincios, nemuritor, neasemuit, neînduplecat, neadevăr, neregulă, neîncredere, nesupunere, negreşit, neîncetat.* Se suprapune uneori peste formaţii privative (*nedesfăcut, nedescoperit*), putând accepta intercalarea între el şi bază a adverbului *-mai-* (*nemaiauzit, nemaipomenit, nemaivăzut*). Unele verbe purtătore ale prefixului *ne-* (*a nelinişti, a nemulţumi, a nesocoti*) sunt derivate regresive de la pseudoparticipii (*nelinişti, nemulţumit, nesocotit*).

in-/im-: este un sinonim neologic al lui *ne-: indiscutabil, a indispune, impropriu, inadaptabil, impenetrabil;*

a-/-an: apoetic, anistoric, asexuat, amoral, apolitic.

Scanned with OKEN Scanner

b.2.1.3.4. Prefixe iterative - folosite pentru exprimarea ideii de repetare (părţi de vorbire: verbe şi adjective provenite din participii)

răs-/răz-: a căpatat ca valori conotative extinderea (*răsfira, răzleţi, răsfrânge*), intensificarea prin repetare (*răscoace, răsputeri, răsplăti*), până la efectul contrar (*răzgândi, răspopi, răstălmăci*) sau la refacerea stării iniţiale (*răzbuna, răscumpăra*)

re-: este foarte activ atât în limbajele de specialitate, cât şi în lexicul general: *realege, recăsători, reîncepe, reînfiinţat, repus.* Se poate combina cu prefixe privative: *redescoperi, redescătuşa, redescreţi, redezgropa.*

b.2.1.3.5. Prefixe delocutive - formează cuvinte noi pornind de la baze lexicale componente ale unor locuţiuni. De exemplu, *a înfăptui* provine din locuţiunea *a pune în fapt*, prefixul fiind, la nivelul bazei, prepoziţie. Părţile de vorbire care beneficiază de rezultatele unor asemenea derivări sunt verbele, adjectivele, substantivele şi adverbele.

Diferenţierea lexico-gramaticală este opera sufixelor, care se asociază, de regulă, cu prefixele delocutive. În limba română actuală funcţionează două prefixe de tip delocutiv: *în-* şi *de-*.

în- poate induce diverse sensuri, în funcţie de tipul de locuţiune din care e desprins: „a pune, a introduce, a intra, a fi pus în..." (*a înfăţişa, a împerechea, a încredinţa, a înmănunchea, a învenina*); „a se face, a deveni, în chip de..." (*a închega, a îngheţa, a înţepeni, a îmbuna, a îngroşa, a înroşi*); „a fi, a lua, a cuprinde, a prinde, a da în..." (*a îmbrăţişa, a se îndrăgosti, a însufleţi, a se înzăpezi*).

de-: a se dedulci, a deochea, a deosebi, a se depărta, a desăvârşi.

b.2.1.3.6. Alte prefixe sunt îndeosebi întâlnite în neologisme savante, majoritatea împrumutate ca atare din lexicul internaţional. Modul de formare este transparent şi în româneşte„

ante- (de origine latină) „înainte, dinainte": *antebraţ, antebelic; a antedata, antepenultim, antediluvian;*

anti- (de origine greacă) „contra, împotrivă": *antinaţional, anticonstituţional, antiderapant, antidrog, antiepidemic;*

bi- „doi, dublu, de două ori": *bivalent, bisăptămânal, bilunar, bicefal;*

Scanned with OKEN Scanner

circum- „în jur, împotrivă": *circumscripţie, circumstanţă, circumvoluţie;*

con- (com-, co-): coarticula, coautor, coexista, consătean, confrate, compatriot;

contra- „împotrivă, în faţă, în corelaţie cu": *contragreutate, contraindicat, a contraveni, contramiral;*

ex- „scos din, în afara": *excentric, a exceda, a exmatricula, exoftalmic, a exclude;*

extra- „exterior, în afară": *extracelular, extraşcolar, extralingvistic;*

hipo- „sub măsură, foarte mic, foarte puţin": *hipoaciditate, hipoacuzie, hipotensiune;*

inter- „între, dintre, în corelaţie cu": *interactiv, interuniversitar, interjudeţean, intervocalic, interurban;*

intra- „înăuntru": *intraglandular, intramuscular, intravenos;*

intro- „înăuntru, în interior": *introducere, introspecţie, introvertit;*

post- „după": *postebelic, postdiluvian, a postpune;*

pre- „înainte de": *a premerge, a presimţi, preşcolar, preuniversitar, prenatal;*

sub- „dedesupt, în raport de subordonare cu": *a subaprecia, a subestima, a subînchiria, subînţeles, suburban.*

b.2.1.4 Falsele prefixe (prefixoidele) se aseamănă cu prefixele prin poziţia proclitică şi prin lipsa de autonomie funcţională, dar se deosebesc de ele prin sensul denotativ (pe care-l păstrează din limba de origine, de obicei greaca veche, unde erau cuvinte de sine stătătoare). Sunt întâlnite cel mai adesea, ca şi sufixoidele, în termeni cu circulaţie internaţională şi, mult mai rar, în cuvinte formate în româneşte. De multe ori, termenii sunt constituiţi, printr-o compunere *sui generis*, numai dintr-un prefixoid şi un sufixoid, fiind deci *lexemoide* (un fel de cuvinte „apatride").

acva- (lat.) „apă, acvatic": *acvacultură, acvanaut, acvastat*

adeno- (gr.) „glandă, ganglion":*adenografie, adenogramă, adenomegalie, adenopatie, adenotomie*

aero- (gr) „aer, oxigen, atmosferă, gaz": *aerobiotic, aerodinamic, aerodrom, aerofagie, aerofobie, aerogară, aerogramă, aerosol*

agro- (gr.) „ogor, câmpie, agrar, agricol": *agrometeorologie,*

Scanned with OKEN Scanner

agronom, agronomie, agropedologie, agrozootehnie

alo- (gr.) „altul, diferit, deosebit, alternare": *alocromatic, alocronic, alofazie, alogen, alofon, alomorf, aloterm*

antropo- (gr.) „fiinţă umană, om, uman, omenesc": *antropocentric, antropofag, antropofob, antropofil, antropogen, antropologie, antroposferă, antropozofie*

api- (lat.) „albină, de albină, albinărit": *apicultură, apifug, apiterapie*

auto[1]*-* (gr.) „însuşi, singur, de la sine, spontan, automat": *autobiografie, autocefal, autoadministra autoconservare, autonomie, autocraţie*

auto[2]*-* (romanic) „care se referă la automobil": *autobuz, autocar, autocamion, autodrom, autogară, autostradă*

balneo- (lat.) „băi, balnear": *balneologie, balneoterapie*

biblio- (gr.) „carte, de cărţi": *bibliofil, bibliografie, bibliologie, bibliotecă, biblioteconomie*

bio- (gr.) „viaţă, fiinţă vie": *biocenoză, biociclu biografie, biologie, biogramă, biometrie, bioplasmă, bioterapie, biopsie, biosferă*

calo- (gr.) „frumos, simetric": *calofilie, caligrafie, calofonie*

kineto- (gr.) „mişcare, mobilitate": *kinetoscop, kinetoterapie*

cosmo- (gr.) „lume, univers": *cosmodrom, cosmogonie, cosmografie*

crono- (gr.) „timp, durată, temporalitate": *cronografie, cronologie, cronometrie, cronoscop*

demo- (gr.) „popor, populaţie, colectivitate": *democraţie, demografie, demoscopie*

eco[1]*-* (gr.) „casă, locuinţă, mediu înconjurător, proprietate": *ecogeneză, ecografie, ecologie, ecosferă, economie, ecotip, ecotop*

fito- (gr.) „plantă, vegetaţie, floră": *fitocenoză, fitofag, fitogen, fitonomie*

foto- (gr.) „lumină": *fotofil, fotofobie, fotogen, fotografie, fotogramă*

geo- (gr.) „pamânt, sol, teluric": *geografie, geologie, geodezie, geometrie, geosferă, geospeologie*

helio- (gr.) „soare, lumină, solar": *heliocentric, heliograf, helioscop*

Scanned with OKEN Scanner

hemo- (gr.) „sânge": *hemocultură, hemofilie, hemogramă, hemostatic, hemoglr mă, hemoptizie, hemoragie*

hidro[1]- (gr.) „apă, lichid, acvatic": *hidrodinamic, hidroliză, hidrofobie, hidrofug, hidrograf, hidronim, hidrosferă, hidrotehnică*

hipo- (gr.) „cal, cabaline": *hipodrom, hipotracţiune, hipologie, hipo netrie*

homo-/omo- (gr.) „asemănător, identic, acelaşi": *homocromie, omofon, omograf, omonim, omogen, omolog, homomorf, omoterm*

izo- (gr.) „egal, de acelaşi fel, echivalent": *izobar, izomorf, izoglosă, izomer, izometrie, izotermă*

macro- (gr.) „mare, enorm": *macrocefal, macrobiotică, macrocosmos, macroscop*

micro- (gr.) „mic": *microbiologie, microcefal, microcosm, microclimă, microfite, microscop*

mono- (gr.) „unic, singur, o dată": *monocrom, monocultură, monolit, monogam, monoftong, monosemantic, monoton, monovalent*

multi- (lat.) „mulţi, multe": *multicelular, multiform, multiflor, multilateral, multinaţional*

orto- (gr.) „drept, corect, adevărat": *ortodox, ortoepie, ortografie, ortoped*

poli- (gr.) „mult, numeros": *poliartroză, policrom, poliedru, polifonic, polisemantic, poligam, polimorf, polisportiv, politehnic*

pseudo- (gr.) „fals, aparent": *pseudocefal, pseudoştiinţă, pseudonim*

psiho- (gr.) „suflet": *psihochinezie, psihochirurgie, psihogen, psihogramă, psihologie, psihometrie, psihiatrie, psihomotor, psihopatie*

stereo- (gr.) „solid, în relief, tridimensional": *stereocite, stereofil, stereofonie, stereogramă, stereognozie, stereografie, stereoscop*

tauto- (gr.) „la fel, identic": *tautofonie, tautogramă, tautologie, tautomerie*

tele[1]- (gr.) „departe, de la distanţă": *teledinamie, telecomandă, telepatie, telegraf, telescop, televizor, teledetecţie, televorbitor*

tele[2]- (gr.) (izolat din televiziune): *telejurnal, telecinema, telerama, telespectacol, teletext, telespectator*

termo- (gr.) „căldură, temperatură": *termodinamie, termofil, termofite, termogeneză, termogramă, termometru, termoreglare;*

Scanned with OKEN Scanner

xeno- (gr.) „străin, parazit": *xenobioză, xenofil, xenofob, xenomanie*

zoo- (gr.) „animal, animalier": *zoochimie, zoocultură, zoofag, zoofite, zoologie, zoomorf, zootehnie, zooterapie.*

b.2.1.5 Interfixele sunt particule situate între temă şi suf.x, dar care nu pot fi considerate nici una, nici alta. Ele sunt, de fapt, „reziduuri" ale unor alte categorii (desinenţe, articole etc.). De exemplu, *-ur-* din *colţuros*, aflat între tema *colţ-* şi sufixul *-os*, nu aparţine nici temei (pentru că nu se regăseşte la ceilalţi membri ai familiei lexicale: *colţat, a încolţi* etc.), nici sufixului (care la alte derivate nu-l conţine: *bănos, câinos, ierbos* etc.). Deşi este, la origine, desinenţa de plural (*colţuri*), în *colţuros* nu mai îndeplineşte această funcţie, întrucât se află la mijlocul cuvântului, iar acesta are deja o desinenţă (desinenţa zero), limba română neadmiţând două desinenţe simultan. În aceeaşi situaţie se află *-ul-* din *cerculeţ,geruleţ, frunzuliţă, grăsuliu* etc. (care este un fost articol), *-ar-/-ăr-* din *băgăreţ, certăreţ, zâmbăreţ, iubăreţ* (proveniența acestei particule este mai puţin clară). Uneori, derivatele cu interfixe funcţionează în paralel cu aceleaşi derivate fără interfixe (*colţuros-colţos, cucuţ-cuculeţ, geruţ-geruleţ*), ajungându-se la specializări semantice ale fiecărei forme (*colţuros* se referă la aspectul fizic, *colţos* la comportamentul psihosocial).

Lingviştii români consideră aceste particule ca mijloace de formare a unor sufixe dezvoltate (*-os>-uros*) sau a unor teme dezvoltate (*colţ->colţur-*).

b.2.1.6 Derivarea parasintetică înseamnă constituirea de cuvinte noi prin adăugarea la cuvântul-bază a unui sufix şi a unui prefix, acesta din urmă fiind, în limba română, formativul dominant pentru astfel de derivate. Cele două afixe pot fi ataşate simultan (unii specialişti consideră derivate parasintetice numai aceste formaţii), ca în *îmbărbăta, încheia, descleia, învălui, înveşmânta* etc., sau succesiv, ca în *descuietoare, încuietoare, desperechere, împerechere, deznodământ, îmbucurător, conlocuitor, demâncare, neascultător, preacuvios, răsturniş, strămoşesc* etc. Există şi derivate parasintetice formate prin derivare

regresivă şi derivare progresivă cu sufixe: *cântuleţ (cânt+-uleţ), crezământ (crez+-ământ), ruginiu (rugină+-iu)*.

Extinzând foarte mult conceptul, pot fi considerate derivate parasintetice formaţiile mixte, prin derivare şi compunere (*autostop, mărinimie, navomodelism, răsalaltăieri*), inclusiv prin compunere din abrevieri şi derivare (*ceferist, fesenist, peneţist*).

b.2.2 Compunerea este procedeul de formare a unui cuvânt nou prin combinarea a două sau mai multe cuvinte existente în limbă. exemple: *tata-mare, floarea-soarelui, apă-de-plumb, baba-oarba*. Cuvintele compuse au câteva caracteristici care le deosebesc de îmbinările libere de cuvinte sau de unităţile frazeologice:-1) denumesc un referent diferit faţă de cel denumit de cuvintele-bază (a se vedea obiectul denumit de *floarea-soarelui*, deosebit evident de *floare* şi *soare*); -2) au o structură fixă, componenţii neputând fi combinaţi altfel (nu putem spune, fără să schimbăm sensul, *marele tata*); -3) se comportă ca o unitate morfosintactică („tulpina *florii soarelui*" „am cultivat *floarea soarelui*", „se vede *din floarea soarelui*"). Aceste caracteristici nu sunt însă în toate cazurile prezente, unitare şi uşor de demonstrat: *motanul încălţat* poate fi cuvânt compus, când ne referim la personajul din poveste, şi îmbinare liberă, în alte situaţii; flexiunea poate afecta unul din componente (*florii-soarelui, bunăstării*) ambele componente (*bunei-credinţe*) sau nici una din componente (unui *făt-frumos*); relaţiile sintactice se pot baza pe subordonare (*vorbă-lungă, guraleului*) sau pe coordonare (*puşcă-mitralieră, liber-democrat*); componentele pot fi din aceeaşi parte de vorbire (*ochiul-boului*) sau din părţi de vorbire diferite (*buńăcreştere, bineînţeles*).

Gradul de contopire a elementelor componente poate fi diferit: a) **compunerea aparentă**, realizată prin **juxtapunere** (*iarbă-mare, argint-viu, cerul-gurii, Valea-Lungă*) sau **joncţiune** (*bou-de-baltă, drum-de-fier, şarpe-cu-clopoţei*); b) **sudura completă** sau **aglutinarea** (*vinars, bunăvoinţă, niciodată, locotenent*).

Cel mai important criteriu de clasificare a compuselor este cel sintactic. Acesta se referă la relaţia sintactică dintre componenţi şi la funcţia sintactică a elementului determinant (în cazul relaţiei de subordonare).

Scanned with OKEN Scanner

b.2.2.1 Compunerea prin subordonare (hipotaxă) se poate realiza printr-o funcţie **atributivă, completivă** sau **circumstanţială**. Elementele componente pot fi substantive, adjective, verbe, adverbe (şi, mai rar numerale, prepoziţii, conjuncţii) iar cuvintele rezultate - substantive, adjective, numerale, verbe, adverbe, pronume, prepoziţii, conjuncţii şi chiar interjecţii.

Substantive formate prin **subordonare atributivă adjectivală**: *bot-gros, făt-frumos, vorbă-lungă, Râmnicul-Sărat, Valea-Roşie, bunăvoinţă, rea-voinţă* (antepunerea adjectivului e excepţie). **Substantive** formate prin **subordonare atributivă substantivală în genitiv**: *floarea-soarelui, gura-leului, Muma-Pădurii, Gura-Ocniţei, Poiana-Mărului, Vatra-Dornei.*

Substantive formate prin **subordonare atributivă substantivală în acuzativ cu prepoziţie**: *apă-de-plumb, floare-de-colţ, viţă-de-vie, viperă-cu-corn, Baia-de-Aramă, Malu-cu-Flori, Poienile-de-sub-Munte.*

Sunstantive formate prin **subordonare completivă directă**: *fluieră-vânt, încurcă-lume, papă-lapte, gură-cască* (a se observa că formaţiile sunt dislocări din context, funcţionând netipic ca substantive, fapt ce face să nu accepte flexiune).

Substantive formate prin **subordonare circumstanţială**: *ducă-se-pe-pustii, ieftin-la-mălai, bun-de-lucru, scump-la-tărâţe.*

Adjective formate prin **subordonare atributivă** (termenul determinat e un nume de culoare, iar termenul adăugat este *închis/deschis* sau un nume de culoare): *roşu-închis, verde-foarte-deschis, galben-portocaliu, albastru-siniliu.*

Adjective formate prin **subordonare circumstanţială faţă de un adjectiv verbal**: *bine-venit, bine-crescut, drept-credincios, răufăcător, clarvăzător, atotputernic.*

Adjective formate din sintagme cu prepoziţii/adverbe sau din propoziţii: *cuminte, cumsecade.*

Numerale formate prin **subordonare circumstanţială**: *doisprezece* (şi celelalte numerale cardinale de la 11 la 19).

Numerale formate prin **subordonare atributivă**: *douăzeci* (şi celelalte din seria zecilor de la 20 la 90), *tustrei*

Verbe formate prin **subordonare circumstanţială**: *a binevoi, a binecuvânta;*

Scanned with OKEN Scanner

Adverbe: *astfel, oricum, devreme, câteodată, niciodată*
Prepoziţii: *de la, pe la, de pe, despre*
Conjuncţii: *cu toate că, pentru că, fiindcă*
Interjecţii: *nani-nani, tic-tac.*
Pronume: *oarecare, fiecare, oricine, orice.*

b.2.2.2 Compunerea prin coordonare (parataxă) formează substantive şi adjective. Spre deosebire de compunerea prin subordonare, care este folosită în varianta naturală, populară a limbii, compunerea prin parataxă este caracteristică limbajelor culte, chiar savante. De altfel, o mare parte din formaţii au la bază modele internaţionale. Sensul compuselor prin coordonare este o intersecţie a conţinuturilor componente (*puşcămitralieră, social-economic, româno-englez*), o nuanţare a termenului secund de către primul termen (*locotenent-colonel*) sau invers (*general-maior*), o caracterizare a primului termen de către al doilea (*mobilă-tip*) etc.

b.2.2.3 Compuse prin falsă parataxă sunt îndeosebi nume de locuri (*Târgu-Jiu, Piatra-Olt, Turnu-Severin, Ocna-Sibiu*) care, deşi la origine sunt formate cu genitivul sau acuzativul (*Târgu-Jiului, Piatra-de-Olt, Turnu-lui-Severin* sau *Turnu-de-la-Severin, Ocna-de-la-Sibiu*), au fost transformate pe care administrativă după modelul unor toponime formate într-adevăr prin parataxă (*Bucureşti-Băneasa, Ploieşti-Vest, Sângeorz-Băi*).

b.2.2.4 Compuse prin abreviere (sau cu abrevieri) sunt de dată recentă (puţine depăşesc graniţa secolului nostru). Pot fi realizate prin combinarea unor silabe din cuvintele componente (*Plafar=Plante farmaceutice*), din silabe şi cuvinte (*Mobilex=Mobilă export*), *ROMARTA=arta românească*), din iniţiale de cuvinte (*CFR,PDSR, PSDR, PNŢCD, PAC, PNL, FNSLR*) sau din iniţiale şi fragmente de cuvinte (*TAROM=Transporturile Aeriene Române, ADAS=Administraţia Asigurărilor de Stat*). Majoritatea sunt nume proprii. Compusele prin iniţiale se pot scrie cu sau fără punct după fiecare literă şi se pronunţă cu accent pe ultima silabă. Celelalte compuse se scriu fără

Scanned with OKEN Scanner

punct între litere şi se accentuează ca şi celelalte cuvinte (pe ultima silabă: *TAROM*; pe penultima silabă: *ROMARTA* etc.) Aceste compuse au proliferat în ultimii ani, mai ales în domeniul numelor de firme.

Trunchierea unor cuvinte poate fi întâlnită şi la cuvintele simple, fiind o influenţă a limbii franceze. Jargonul şi argoul sunt cele mai receptive la astfel de formaţii: *profu (<profesorul), diriga (<diriginta), mate (<matematică), aero (<aeronautică), foto (<fotografie), tele (<televizor), cinema (<cinematograf), taxi (<taximetru), dactilo (<dactilografie).*

Cuvintele compuse din limba populară sunt polisemantice si au frecvent coloratură expresivă. Domeniile cele mai importante în care se găsesc sunt: relaţii, funcţii sau nume proprii de persoane (*tata-mare, redactor-şef, Octav Pancu-Iaşi*), plante (*gura-leului, trei-fraţi*), animale (*câine-lup, viperă-cu-corn*), lucruri (*apă-tare, poale-n-brâu*), dansuri şi jocuri (*baba-oarba, ca-la-breaza, popa-prostul*), unităţi de măsură (*cal-putere, electron-volt*), timp şi spaţiu (*astă-seară, după-amiază, miazănoapte, nord-est*), locuri (*Balta Albă, Drăgăneşti-Olt, Piatra-Neamţ, Dealu-Mare*), sentimente, atitudini, stări şi aprecieri psihice (*binecrescut, bunăvoinţă, binecuvântare, reavoinţă, clarvăzător*), însuşiri fizice (*galben-auriu, albastru-închis, pursânge, surdomut*) etc.

b.2.3 Conversiunea (numită şi **schimbarea valorii gramaticale** sau **transpoziţia lexico-gramaticală**) denumeşte procedeul prin care un cuvânt trece de la o parte de vorbire la alta prin folosirea în anumite contexte specifice noii părţi de vorbire sau prin articulare, fără implicarea unor formanţi lexicali. Unii specialişti o consideră o variantă a derivării (pe care o numesc **improprie**), iar alţii o problemă de funcţie gramaticală, (un alolexem), nelegată de vocabular. Un exemplu cunoscut de conversiune îl constituie trecerea adverbului *bine* pe poziţie de substantiv („I-a făcut *un bine*“) sau adjectiv („un bărbat *bine*“).

Mijloacele gramaticale care permit schimbarea valorii cuvintelor sunt de natură morfologică (**determinarea, sau articularea**) ori sintactică (**distribuţia în context**).

Scanned with OKEN Scanner

b.2.3.1 Conversiunea prin determinare (sau **articulare**) face posibilă trecerea oricărei părţi de vorbire la substantiv: adjectivul (*frumos>frumosul, un frumos*), adverbul (*înalt>înaltul, un înalt*), verbul (*căutare>căutarea, o căutare; intrând>intrândul, un intrând*), numeralul („a luat *un premiu*"), pronume (*un oarecare*), interjecţie („*un of* la inimă").

De menţionat că foarte multe verbe la infinitivul lung, participiu sau supin au fost atât de mult utilizate ca substantive, încât s-au lexicalizat ca atare: *mâncare, cântare, alergare, intrare, ieşire, un rănit, nenorocitul, prăpăditul, mâncatul, spălatul, cititul, culesul, fumatul.*

b.2.3.2 Conversiunea prin distribuţie contextuală duce cel mai adesea la adjective (din substantive: *moşneag, filozof, poet;* din participiu: *avut, priceput, supărat, tăcut;* din gerunziu: *sângerândă, suferindă, tremurândă*; din adverb„ „o femeie *bine*" „o scenă *tare*"), la adverbe (din substantive: „îngheţat *tun*", „gol *puşcă*", „doarme *buştean*", „a ieşit *glonţ*", „doarme *ziua*", „se plimbă *seara*"; din adjective: „vorbeşte *frumos*", „se ridică *uşor*"), la verb (din interjecţie: *haidem, haideţi*).

O formă particulară de conversiune o constituie transformarea unui nume propriu în nume comun (numită în lucrările de onomastică *deonimie*), cel mai frecvent prin forma de feminin: *americă < America olandă < Olanda, marghilomană < Marghiloman, damasc < Damasc, moeciu* „varietate de caşcaval" < *Moeciu*). Şi procesul invers, de trecere a unui cuvânt comun în rândul numelor proprii poate fi considerat conversiune, dacă nu se folosesc formanţi lexicali: *Brad < brad, Olteanu < oltean, Pescaru < pescar, Grădinari < grădinari, Păltiniş < păltiniş, Dealu < dealu.*

b.3 Calcul lingvistic este un procedeu specific de îmbogăţire a vocabularului aflat la interferenţa împrumutului cu creaţia internă. Cu ajutorul lui se formează cuvinte noi din materialul limbii române (rădăcini, afixe), dar după modele de structură lexicală străine. Exemple: *(a) întrevedea* (format din *între-* şi *-vedea*, după modelul fr. *entrevoir*), *supraom* (format din *supra-* şi *-om*, după modelul germ. *Übermensch*), *masă rotundă*

(expresie calchiată după fr. *table ronde*). Poate fi copiată şi structura gramaticală: rom. *a se teme* a devenit reflexiv prin influenţa sl. *bojati se* (este, deci, un calc **morfologic**), iar recţiunea verbului *a locui* cu complement direct („*a locui* o casă") este o imitaţie a fr. *habiter* (este un calc **sintactic**).

Există, de asemenea, **calcuri lexico-frazeologice** (*a face anticameră* reproduce structura expresiei *faire antichambre*, dar şi forma internă a cuvântului *antichambre*) şi calcuri **lexico-gramaticale** (gerunziile cu valoare adjectivală sau chiar substantivală, tip *suferind-suferindă*, după fr. *souffrant-souffrante*). Calcurile cuvintelor simple sunt **calcuri semantice**, adică imită complexul semantic al modelului străin. De pildă, rom. *lume*, care avea din latină numai sensul „lumină" (pe care, de altfel, l-a şi pierdut în timp), a dobândit sensul de „univers" sub influenţa sl. *sveat* (care însemna atât „lumină" cât şi „univers").

Cuvintele care copiază numai parţial modelul străin sunt numite **semicalcuri** sau, mai propriu, **calcuri parţiale** (*a surprinde* traduce numai partea a doua a fr. *surprendre*).

Calcul se deosebeşte de **împrumut** prin faptul că materialul folosit e românesc, iar de **traducere** prin respectarea întocmai a structurii modelului (nu numai a sensului, cum se întâmplă în cazul traducerii). *Futurologie* din franceză a fost de exemplu împrumutat, ca *futurologie*, calchiat ca *viitorologie* şi tradus ca *ştiinţa viitorului*.

Calcul lexical (de care ne ocupăm în secevnţa de faţă) poate fi aşadar: **de structură şi semantic.**

b.3.1. Calcul (lexical) de structură se referă evident la cuvintele cu structură analizabilă, derivate sau compuse.

Calcurile după derivate sunt cele mai numeroase. Pot fi **derivate cu prefixe** (*dezbate*<fr.*débattre*; *preşcolar*<fr.*préscolaire*; *subdezvoltat*<fr.*sous-développé* , engl. *underdeveloped*), **cu sufixe** (*întâietate*<fr. *primauté*; *stingător*<fr. *extincteur*) sau **parasintetice** (*deznodământ*< fr.*dénouement*, *a înlănţui*<fr.*enchaîner*).

Calcurile după compuse sunt mai rare decât cele după derivate. Pot fi: **totale** (*anotimp*<germ.*Jahreszeit*, *cal putere*<engl. *horse-power*, *OZN*<engl.*UFO*) sau **parţiale** (*a maltrata*<fr.*maltraiter*, *semifinală*<fr.*démifinale*).

Scanned with OKEN Scanner

b.3.2 Calcul semantic (numit şi **împrumut parţial**) reprezintă adoptarea de către cuvântul românesc a unui sens nou, preluat de la modelul său străin (împreună cu care are deja cel puţin un sens comun, care constituie „pivotul" transferului). Fenomenul se produce, evident, între cuvinte polisemantice. Un exemplu îl constituie sensul „tablou pictat" al cuvântului *pânză*, sub influenţa fr. *toile* (împreună cu care avea în comun sensul de „ţesătură făcută din fire de in, bumbac, cânepă etc".). Alte exemple: *foaie* (sensul de „ziar", după germ. *Blatt* şi fr. *feuille*), *nebun* („piesă la jocul de şah", după fr. *fou*), *rădăcină* (accepţiunile lingvistice şi matematice), după fr. *racine*.

Calcurile sunt foarte frecvente în terminologiile tehnico-ştiinţifice (fireşte, pe lângă împrumuturi), unele având caracter internaţional: *trifoi* (ca lat. *trifolium*, it. *trifoglia*, fr. *trefeuil*, germ. *Dreiblatt*, rus. *trilistnik*), *mărul lui Adam* (fr. *pomme d'Adam*, germ. *Adamsapfel* etc.), *unde ultrascurte* (fr. *ondes ultra-courtes*, engl. *ultra-shortwaves* etc.), *Renaştere* (fr. *Renaissance*, it. *Rinascimento* etc.), *război rece* (fr. *guèrre froid*, angl. *coldwar*, rus *holodnaia voina* etc.).

Amploarea îmbogăţirii şi modernizării lexicale a limbii române datorate calcului este mult mai mare decât se crede. Acest procedeu este foarte activ îndeosebi în etapa modernă a limbii, când a operat la serii întregi de cuvinte (prin copiere totală sau parţială). Exemple: majoritatea verbelor din familia lui *a ţine* (calchiate după latina savantă, franceză sua italiană): *obţine, aparţine, conţine, deţine, întreţine, menţine, reţine, susţine*; modelul *întredeschide, întreprinde, întretăia, întreţine, întrevedea, întrezări*. Nu sunt puţine situaţiile când de la aceeaşi bază străină avem un împrumut şi un calc, care, intrate în concurenţă, s-au specializat semantic sau unul dintre ele a dispărut: *a blagoslovi* şi *a binecuvânta* (sl. *blagosloviti*), *blagoveştenie* şi *bunavestire* (sl. *blagověštenie*), *independenţă* şi *neatârnare* (fr. *indépendance*), *propăşire* şi *progres* (lat. *progressus*), *cadrilater* şi *patrulater* (fr.*quadrilatère*), *a coabita* şi *a conlocui* (fr. *cohabiter*), *a consacra - a consfinţi* (fr. *consacrer*), *imediat* şi *nemijlocit* (fr. *immédiat*), *omniscient - atotştiutor* (fr.*omniscient*), *sentiment - simţământ* (fr. *sentiment*), *signal - semnal* (fr. *signal*).

Scanned with OKEN Scanner

Din cauza caracterului „elaborat" (formal şi/sau semantic) al calculului lexical şi concurenţei cu împrumuturile şi traducerile, efortul de cultivare a limbii este mult mai necesar în acest domeniu decât în alte grupări lexicale.

C. Onomasiologia

Onomasiologia este o ramură a lexicologiei care are ca obiect studierea denominaţiei (este deci o „ştiinţă a numelor, sau, mai precis, a denumirilor). Este un fel de demers „în oglindă" faţă de semantică, întrucât, deşi amândouă se ocupă de raportul între cuvânt şi conţinutul său, unghiul de abordare este contrar: semantica porneşte de la cuvânt, având perspectiva receptorului (care aude şi „decodează" acest cuvânt), iar onomasiologia pleacă de la emitent (care „formează" şi transmite cuvântul). Principala preocupare a onomasiologiei o constituie modul cum se grupează vocabularul în funcţie de ceea ce exprimă cuvintele, pe baza experienţei comunităţii lingvistice: un domeniu al tehnicii, o activitate practică, o sferă noţională etc. (exemple: vocabularul căilor ferate, aviaţiei, mineritului, domeniului politic, locuinţei etc.). Conceptul cu care operează onomasiologia este **câmpul lexical** (deosebit de **câmpul semantic**, care este legat de obicei de complexul de sensuri şi raporturi semantice al unui cuvânt). Noi am apreciat că organizarea vocabularului poate fi mai bine înţeleasă prin corelarea celor două forme de grupare şi de aceea le-am descris împreună (sub denumirea de subansambluri lexico-semantice) în cadrul capitolului de semnatică. O reluare separată a discuţiei despre perspectiva onomasiologică ni se pare însă necesară. Cercetările în acest domeniu pornesc, de obicei, de la o **noţiune** (şi, mai rar, de la un **obiect**) şi evidenţiază numele lor în timp şi spaţiu (sinonime, antonime, perifraze, expresii, contexte tip etc.) şi se extind la grupuri înrudite, prin experienţă sau prin logică, de noţiuni, tentând ca în final să acopere întreg „universul" extralingvistic deservit denominativ

Scanned with OKEN Scanner

de vocabularul unei limbi. Se observă caracterul enciclopedic al acestor cercetări, iniţiate şi practicate în primul rând de lingvişti germani. Cea mai cunoscută aplicare a acestei metode este în geografia lingvistică, unde întrebările pe baza cărora sunt înregistrate cuvintele dialectale, sunt grupate pe concepte şi grupuri de concepte. Sunt faimoase câmpurile **Atlasului lingvistic român** coordonat de Sextil Puşcariu, care au oferit material pentru studii onomasiologice nu mai puţin celebre: **calul, casa, copilul**. Ulterior, au fost realizate alte cercetări de acest tip în legătură cu **verbele de mişcare, gradele de rudenie, numele de culori, denumirile locuinţei, instituţiilor, terminologia etnobotanică** etc. De un interes mai larg se bucură **dicţionarele analogice (conceptuale, tematice)**, în care materia lexicală este organizată pe concepte, idei, domenii etc. Bineînţeles, clasificarea întregului vocabular pe astfel de criterii este o operaţie foarte dificilă şi în mare parte subiectivă, cele mai mari riscuri fiind rămânerea în afara clasificării a unor cuvinte şi introducerea altora în două sau mai multe „câmpuri". Seriile analogice (de nivelul sutelor sau, pentru dicţionarele mai detaliate, al miilor) cuprind sinonimele, o mare parte din antonime şi hiponime, derivatele şi compusele termenului-pivot etc., ceea ce cumulează câteva zeci sau chiar sute de cuvinte într-o serie minimală. Selectăm, pentru exemplificare, din seria cuvântului *curaj*, un număr de cuvinte reprezentative: substantive (*curaj, îndrăzneală, cutezanţă, neînfricare, bărbăţie, spirit de sacrificiu, fermitate, erou, voinic, şoim, leu*), adjective (*curajos, îndrăzneţ, temerar, fără frică, tare de înger, vitejesc, neclintit*), verbe (*a fi curajos, a face vitejii, a îndrăzni, a brava, a-şi risca viaţa, a îmbărbăta, a da curaj*), adverbe (*vitejeşte, voiniceşte, cu curaj, fără frică, eroic, ca un tigru*).

Unii lingvişti introduc în obiectul onomasiologiei studierea fenomenelor de înlocuire a numelor unor obiecte prin formule **eufemistice** sau de interdicţie de vocabular (**tabu**). **Eufemizarea** are ca scop evitarea exprimării brutale a unor sensuri peiorative, degradante (mai ales când se referă la persoane apropiate). De pildă, cuvântul *beţiv* e înlocuit cu *vesel* sau *obosit*, *prost* cu *naiv* sau *credul*, *fricos* cu *prudent* sau *precaut*, *bătrân* cu *ajuns la maturitate deplină* etc. Unele cuvinte sunt

Scanned with OKEN Scanner

frecvent înlocuite de eufemisme. Este cazul termenilor care denumesc boli grave, moartea, noţiuni obscene, impudice etc. De exemplu, *a muri* se poate spune *a se stinge din viaţă, a se pierde, a pieri, a dispărea, a-şi da sufletul, a sucomba, a se petrece, a părăsi lumea aceasta, a pleca dintre noi* etc.

Tabuizarea este un fenomen mai radical decât eufemizarea, întrucât constă în interdicţia folosirii anumitor cuvinte, fiind o reminiscenţă a credinţei că, folosindu-le, vor fi stârnite duhurile rele. În limba română, fenomenul apare extrem de rar. *Fulgerul* se numeşte *scăpărat, scăpărare, scapăr, lupul-fiară, dihanie, spurc*, iar *dracul* are o pletoră de înlocuitori: *diavol, necuratul, naiba, încornoratul, satana, aghiuţă, spurcatul, împieliţatul, cel-de-pe comoară, ucigă-l-crucea, cel-din-lac* etc. (Haşdeu a compus o întreagă poezie numai din numele dracului legate prin juxtapunere sau conjuncţii).

D. Onomastica

Onomastica (sau **onomatologia**) este, într-un fel, un domeniu onomasiologic, deoarece se ocupă de cuvintele care denumesc referenţi grupaţi în aceeaşi categorie pe baza practicii istorice a vorbitorilor. Este vorba de **reperele individuale**, în spaţiu, timp şi activitate socială, desemnate de **numele proprii**, care constituie obiectul **onomasticii**. Aceste nume au un specific pronunţat în raport cu celelalte unităţi lexicale ale limbii, constituind o **categorie** sau, după unii, un **nivel lexical** distinct, cu consecinţe adecvate în plan metodologic. (Principala consecinţă este constituirea unei discipline speciale - sau a mai multora - care le studiază.) Această disciplină lingvistică are un caracter interdisciplinar, dar are punctul de pornire şi baza de sprijin în **lexicologie**, a cărei parte cei mai mulţi specialişti o consideră. Ea foloseşte, de asemenea, noţiuni şi reguli caracteristice altor discipline lingvistice (morfologia, sintaxa, dialectologia, stilistica) şi extralingvistice (geografia, istoria, psihologia, sociologia, demografia, istoria culturii, religiilor, artelor etc.), pe care le adaptează propriului ei obiect.

Scanned with OKEN Scanner

Numele proprii sunt, la origine, cuvinte comune care s-au specializat (cu mărci exterioare mai mult sau mai puţin evidente) în **individualizarea** unor referenţi, fără a se mai trece prin faza generalizării conceptuale. Sensul acestor nume nu mai corespunde unei clase de referenţi (unei **noţiuni**, deci), ci unui referent individual, pe care-l **identifică direct**, lexical, nu gramatical (prin articol, determinare etc.), ca în cazul cuvintelor comune. De exemplu, numele *Dascălu* sau *Stejaru*, care denumesc ca apelative orice persoană de profesie „dascăl", respectiv orice arbore din esenţa „stejar", desemnează în prezent o **anumită persoană**, respectiv un **anumit topic** (loc). Cu mijloacele lexicului comun, această identificare (individualizare) s-ar fi putut realiza prin articulare (*dascălul, stejarul*) sau, mai eficient, prin articulare şi determinare sintactică (*dascălul acesta/de aici/de la şcoala* etc; *stejarul acela/de acolo/din Câmpia satului* etc.) Diferenţa ca mod de desemnare dintre numele proprii şi apelative este mai evidentă în situaţiile în care cuvântul comun care a stat la baza numelui propriu nu (mai) este cunoscut în limba română actuală (fie pentru că e împrumutat ca nume propriu din altă limbă, fie pentru că a dispărut din uzul limbii române, fie pentru că nu e cunoscut). De exemplu, numele *Arad, Craiova, Ghimmbav, Ion, Mircea, Nicoară, Vasilescu, Toma* nu spun vorbitorului actual altceva decât că denumesc anumite locuri şi persoane. Sensul care a stat la baza „botezării" lor originare (în cazul numelor de persoană acest „originar" trebuie să conducă foarte departe, la primii purtători ai numelor) nu este accesibil decât specialiştilor, care întreprind pentru a-l afla cercetări etimologice complicate, mai complicate decât în cazul cuvintelor comune. În limba actuală, aceste nume proprii reprezintă însă numai un fel de „etichete" individuale, lipsite de generalitate lexicală.

Numele proprii sunt departe de a fi unitare. Cea mai cunoscută clasificare a lor se face după criteriul **tipului de referent (reper)** denumit Rezultă următoarele categorii:

- **nume de persoane** (sau **antroponime**): *Gheorghe, Ionescu, Munteanu, Arghezi*
- **nume de locuri** (sau **toponime**): *Olt, Bucureşti, Carpaţi*
- **nume de animale** (sau **zoonime**): *Grivei, Joiana, Murgu*

Scanned with OKEN Scanner

- **nume mitologice** (sau **mitonime**): *Zeus, Dumnezeu, Alah*
- **nume de firme, întreprinderi, instituţii:** *Coleus, Ana Electronic, Vulcan, Bucureşti-Berlin, Computerland, Facultatea de Litere, Academia de Arte, Şcoala Centrală, Şcoala Normală, Camera Deputaţilor*
- **denumiri de evenimente istorice:** *Renaşterea, Unirea Principa[illegible], Războiul de Independenţă*
- **nume de vânturi** (sau **anemonime**): *Crivăţul, Austrul*
- **nume de corpuri cereşti** (sau **astronime**): *Marte, Venus, Neptun, [illegible]*
- **nume de opere literare, artistice, ştiinţifice:** *Moromeţii, Luceafărul, Aida, Oedip, Masa tăcerii, Psihologia consonantistă, Getica, Etymologicum Magnum Romaniae, Dicţionarul explicativ al limbii române, Istoria critică a Românilor, Românii în istoria universală* etc.

De la termenii care desemnează primele două categorii de nume proprii s-au format, cu ajutorul sufixului abstract *-ie*, termeni noi, cu dublă accepţiune: „totalitatea numelor din categoria respectivă" şi „disciplina care studiază această categorie de nume". Astfel, **antroponimie** înseamnă atât „totalitatea numelor de persoană (dintr-o limbă)" cât şi „disciplina ştiinţifică al cărei obiect de studiu îl constituie antroponimele", iar **toponimia** desemnează atât „totalitatea numelor topice (de locuri) dintr-un teritoriu" cât şi „disciplina care se ocupă de studiul toponimelor". Cele două discipline, care au multe elemente specifice, constituie ramuri distincte ale **onomasticii**, căreia i se subordonează teoretic şi metodologic.

Antroponimele şi toponimele se împart, la rândul lor, în câteva subcategorii, în funcţie de referenţii denumiţi, iar aceasta pot fi şi ele clasificate mai departe pe diverse criterii de formă şi structură.

Antroponimele se divid în:

- **prenume** (sau **nume de botez, sau nume individuale**): *Ion, Maria, George, Nicu, Dănuţ, Gigi, Nina;*
- **nume de familie:** *Ionescu, Deleanu, Vlădoiu;*
- **porecle şi supranume** (diferenţa constând în expresivitatea mai accentuată a primelor): *Grasu, Ţiganu, Blondu, Buzilă, Cercel, Priceputu, Ureche, Flămânzilă, Bulgaru;*

Scanned with OKEN Scanner

- **pseudonime** (spre deosebire de supranume, sunt alese sau acceptate de persoana care le poartă): *Arghezi, Bacovia, Galaction, Tzara.*

Prenumele pot fi, din punct de vedere formativ, **primare** (**calendaristice**: *Gheorghe, Vasile, Nicolae, Maria, Elena*; **laice**: *Barbu, Cireaşa, Brânduşa, Mugur, Rodica, Viorica*), **diminutive** (*Ionel, Gheorghiţă, Măriuţa, Ionica, Andreiaş, Marinică, Anişoara, Victoriţa, Marioara, Răducu, Petruţ*), **hipocoristice** (formate prin scurtarea corpului numelui de bază, cu scopul de a uşura pronunţarea şi a da o nuanţă de mângâiere persoanei respective: *Nelu, Nicu, Dinu, Mia, Tina, Nuţa, Tache, Rică, Vica, Miţa, Sofi, Gelu, Gigi, Michi, Sanda, Titi, Coco*), **hipocoristice diminutivale** (*Neluţă, Nicuşor, Nuţica, Tăchiţă, Sofica, Cocuţa, Săndica, Săndel*) sau nume duble (*Ana-Maria, Maria-Luiza, Alexandru-Ioan, Ion-Gheorghe, Maria-Cristina*). Numele de familie pot fi şi ele **primare** (fiind, de fapt, prenume sau porecle în formă absolută, deci trecute la noua funcţie prin conversiune: *Ştefan, Surdu, Ioana, Mutu, Roşu, Pescaru, Vornicu*), **derivate** (*Ionescu, Andriţoiu, Bolintineanu, Cuculeasa, Haţeganu, Broştenaru, Negrea, Codreş, Păunete, Calotă, Tomşa*), **parasintetice** (de un gen aparte, întrucât sunt la origine genitive: *Agrigoroaiei, Abiculesei, Avădanei*).

Toponimele se divid, în funcţie de referenţii desemnaţi în:

- **oronime** (**nume de munţi**): *Carpaţi, Bucegi, Negoiu, Omu, Zănoaga*
- **hidronime** (**nume de ape**): *Mureş, Prahova, Bucura, Olteţ, Potelu, Greaca, Dâmboviţa, Colentina*;
- **hileonime** (**nume de păduri**): *Trivale, Bucovăţ, Făget*;
- **hodonime** (**nume de drumuri**): *Drumu Roşu, Drumu Oii, Olacul, Calea Bucureşti, Drumu Târgului*;

Din punct de vedere formativ, pot fi: **primare** (provenite prin conversiune din apelative sau antroponime: *Stejaru, Balta, Bujoru, Crângu, Dealu, Cuca, Grecu, Bucura, Bogdana, Băneasa, Moldoveanu, Negoiu*), **derivate** (de regulă, sufixele sunt, la origine, diminutivale: *Dumbrăviţa, Topologelu, Stupineaua, Motrişoru, Toplicioara, Dunărica, Amărăzuia, Bârzuica, Izvărnuţa, Dobruşa*) şi **compuse** (**substantiv +substantiv**: *Bulevardul-Carol, Plaiu-Vulcăneşti, Podu-*

Scanned with OKEN Scanner

Turcului, Valea-Vlăicii, Fântâna-lui-Grozav, Drumul-Haiducilor, Obârşia-Lotrului, Drumu-Carului, Măceşul-de-Jos, Malul-cu-Flori; **susbtantiv+adjectiv:** *Dealu-Mare, Valea-Seacă, Târgu-Frumos, Lacu-Roşu, Bucureştii-Noi*; **prepoziţie + substantiv** (*Peste-Gilort, Între Zăvoaie, Sub Arini, După Ibru*).

Un aspect cu consecinţe importante în fizionomia etimologică a numelor proprii îl reprezintă specificul aplicării în acest doemniu a **principiului etimologiei directe.** Potrivit acestui principiu, *Dimitrie, Demetru* provin din slavă, respectiv maghiară (chiar dacă etimonul lor indirect e v.gr. *Demetrios*), iar *Dimitrescu, Demetrescu* (la fel ca şi *Dumitrescu*, având la bază varianta românească a aceluiaşi nume) sunt formate în româneşte cu ajutorul sufixului patronimic *-escu* (tot formate în limba română prin diverse procedee sunt: *Dumitrică, Dumitraş, Dumitroaia, Dumitrana, Mitru, Mitrică, Mitrache, Mitu, Mitrăchescu* etc.); *Dascălu, Postelnicu, Spătaru, Covaciu* provin din cuvintele comune româneşti *dascăl, postelnic, spătar, covaci*, cu toate că acestea sunt de origine greacă, slavă, sau maghiară; *Câmpina, Oradea, Techirghiol* sunt de origine slavă, săsească, maghiară, turcească, întrucât formanţii lor nu sunt transparenţi în româneşte, în timp ce *Sălişte, Grădişte, Râmnic, Ghimbăşelu, Orăştioara* sunt formate în româneşte din apelativele *sălişte, grădişte, râmnic* sau cu sufixele *-el(u), -oara* (nu contează, în acest caz etimologia indirectă a apelativelor menţionate sau a rădăcinilor termenilor derivaţi).

Conversiunea cuvintelor comune în nume proprii, prin procesul numit **onimizare** a fost de câteva ori evocată mai sus şi ea este larg cunoscută. Mai puţin cunoscut (şi studiat) este fenomenul invers, constând în trecerea unor nume proprii în rândul apelativelor (prin procesul de **deonimie** sau **deonimizare**). Exemple: *Cotnari>cotnari, Faienza>faianţă, Ampère>amper, Grigorescu>un grigorescu, Moeciu>un moeciu, Diesel>diesel.*

În lucrările de lexicologie şi lexicografie se acordă o atenţie cu totul insuficientă numelor proprii, deşi numeric ele depăşesc cuvintele comune (în prezent sunt în limba română câteva sute de mii de toponime, poate chiar peste un milion, şi câteva

Scanned with OKEN Scanner

milioane de antroponime, ca să nu mai punem la socoteală celelalte categorii de nume proprii). Dificultăţile lingvistice ridicate de aceste nume sunt demonstrate de frecvenţa şi diversitatea greşelilor în legătură cu scrierea şi pronuntarea lor. Iar importanţa pentru reconstituirea istoriei şi civilizaţiei poporului nostru a fost scoasă în evidenţă de cei mai mari învăţaţi ai noştri (istorici, geografi, lingvişti). Una dintre cauze o constituie complexitatea şi dificultatea disciplinelor care le studiază, aflate la graniţa câtorva domenii mari (lingvistică, istorie, geografie) şi lipsite de repertorii exhaustive sau măcar reprezentative de nume proprii. În prezent, **toponomaştii** şi **antroponomaştii** din câteva centre (Bucureşti, Cluj, Iaşi, Timişoara, Craiova) sunt în curs de finalizare (unii au început chiar publicarea) unor lucrări de anvergură în acest domeniu: **Tezaurul toponimic românesc** (sub titluri diverse de la o regiune la alta) şi **Dicţionarul antroponimic românesc**. Sperăm că publicarea acestor lucrări, alături de sporirea rolului numelor proprii în limba română (prin realizarea individualismului, care în plan socio-economic înseamnă privatizare, iar în plan lingvistic **proliferarea numelor proprii de firmă**) vor stimula interesul lingviştilor şi oamenilor de cultură pentru această categorie neglijată până în prezent de majoritatea dicţionarelor.

E. Frazeologia

Frazeologia este şi ea, la noi, o disciplină lingvistică nouă, chiar mai nouă decât onomastica, deşi, aşa cum a demonstrat Theodor Hristea, poate contribui mai mult ca alte ramuri ale lingvisticii la evidenţierea bogăţiei lexicale a limbii române, la individualizarea unor stiluri funcţionale (îndeosebi a stilului publicistic şi a celui politic), la soluţionarea unor probleme de etimologie şi derivare semantică şi, în mod deosebit, la înţelegerea adecvată a procesului de modernizare şi relatinizare a limbii române.

Scanned with OKEN Scanner

Termenul **frazeologie** are, ca şi în alte domenii în curs de constituire (vezi **toponimia** şi **antroponimia**), mai multe sensuri, din care două sunt importante aici: „totalitatea frazeologismelor dintr-o limbă" şi „disciplina care studiază frazeologismele"). Obiectul de studiu al frazeologiei îl constituie, aşadar, **frazeologismele**, numite şi **unităţi frazeologice, îmbinări frazeologice, grupuri sintactice stabile, frazeme** sau **paralexeme** (labilitatea terminologică este încă încă un indiciu al stadiului neconsolidat al disciplinei). Acestea sunt **îmbinări stabile** de cuvinte (adică funcţionează constant în aceeaşi configuraţie) cu **sens unitar şi unic** (denumesc mereu un singur şi acelaşi obiect, respectiv însuşire, acţiune etc.). De exemplu, *bal mascat, copil din flori, într-o ureche, a băga de seamă* denumesc fiecare câte un singur referent, diferit, într-o măsură mai mare sau mai mică, de referenţii desemnaţi de cuvintele componente, spre deosebire de îmbinările libere de cuvinte al căror sens este o însumare a sensurilor lexemelor care le compun. Dacă am încerca să semantizăm în felul îmbinărilor libere frazeologismele, ar deveni ininteligibile (*bal mascat*) sau ar dobândi un sens cu totul diferit (*copil din flori*).

Datorită specificului lor semantic, frazeologismele sunt înregistrate distinct în dicţionare. Ele sunt folosite foarte frecevnt în vorbirea curentă, mult mai frecvent decât îmbinările libere de cuvinte, fiind consacrate în uzul general sau cvasigeneral. De aceea, au şi putut rezista în limbă, deşi sunt semantic atipice în raport cu habitudinile comune ale combinatoricii lexicale (fapt ce face dificilă traducerea lor dintr-o limbă în alta). Gradul foarte ridicat de sudură al elementelor componente ale frazeologismelor (în care pot fi operate schimbări sau înlocuiri extrem de rar) diminuează legăturile acestor unităţi cu sintaxa (îmbinările care stau la baza frazeologismelor nu respectă regulile unităţilor, relaţiilor şi funcţiilor sintactice cacarteristice limbii respective) şi accentuează apropierea faţă de lexicologie. Unităţile lexicale cu care se aseamănă cel mai mult frazeologismele sunt **cuvintele compuse** (ca şi acestea, au înţeles unitar şi îşi pot schimba valoarea gramaticală, prin derivare frazeologică: *a-şi aduce aminte* > *aducere aminte*). Se deosebesc însă de acestea prin gradul mai puţin

Scanned with OKEN Scanner

accentuat de sudură şi prin faptul că au, în general, sinonime cuvinte simple (exemplu: *a băga de seamă=a observa*).

Lingvistic, unităţile frazeologice au luat naştere prin repetarea unor figuri de stil, prin folosirea frecventă în aceeaşi formă a unor îmbinări libere de cuvinte şi prin împrumuturi sau calcuri din alte limbi. Reprezentarea cantitativă şi calitativă a acestor surse este greu de estimat in stadiul actual al cercetării frazeologice, caracterizat prin predominanţa studiului teoretic şi metodologic, pe baza unui material selectiv. Masa unităţilor frazeologice, inventariată destul de amănunţit în ultimul timp, urmează să fie studiată din punctul de vedere al provenienţei (demersul etimologic fiind aici mult mai anevoios decât în lexic), pentru a oferi un fundament eventualelor raportări statistice.

Din îmbinări libere de cuvinte, osificate prin întrebuinţare frecventă, provin frazeologisme ca *a băga de seamă, a da ortul popii, a se duce pe copcă, a umbla cu ocaua mică.* Tot pe terenul limbii române au fost create îmbinările metaforice devenite, în urma socializării largi, unităţi frazeologice: *brâul cerului* („curcubeu"), *a mânca borş, cusut cu aţă albă, a scăpa trenul.* Împrumuturile, foarte frecvente în perioada modernă a limbii române, au ca sursă principală **franceza** (unele sunt adaptate fonetic şi morfologic: *coloană vertebrală, cordon sanitar, proces verbal, tur de scrutin*; altele sunt în curs de adaptare, fiind încă simţite ca **franţuzisme**: *à la légère, avant la lettre, comme çi comme ça, terre à terre*), **latina** (*alma mater, alter ego, mea culpa, pro domo, sui generis*), **italiana** (*dolce far niente, a giorno, liră sterlină, medic curant*), **engleza** (*high life, all right, stres emoţional, terapie ocupaţională*). **Calcurile** (**totale** sau **parţiale**) par a fi chiar mai numeroase decât împrumuturile: *cal de bătaie* (cf.fr. *cheval de bataille*), *conspiraţie a tăcerii* (cf.fr. *conspiration du silence*), *rădăcină pătrată* (cf.fr. *racine carée*), *a-şi face sânge rău* (cf.fr. *se faire du mauvais sang*), *sub beneficiu de inventar* (cf.fr. *sous bénéfice d'inventaire*), *în ceea ce priveşte* (cf.fr.*en ce qui concerne*), *farfurie zburătoare* (cf.engl. *flying saucer*).

Creativitatea limbii române în materie de frazeologie se relevă cel mai bine prin constituirea, de la un frazeologism împrumutat sau format în româneşte, a unor noi unităţi

Scanned with OKEN Scanner

frazeologice, prin ceea ce s-a numit **derivare frazeologică**. Principalul traseu străbătut este de la unităţi verbale la unităţi substantivale: *a-şi bate capul-bătaie de cap, a induce în eroare-inducere în eroare*. Tot de la baze derivative verbale se pot forma îmbinări frazeologice adjectivale (*a scoate din fire-scos din fire, a da peste cap-dat peste cap*). **Sistematizarea frazeologică** poate rezulta şi din imitarea unor unităţi de către altele, atunci când referentul aparţine unei **serii onomasiologice**: *cireaşă pietroasă-cireş pietros, pară mălăiaţă-păr mălăieţ, prună guşată-prun guşat, mere domneşti-măr domnesc, mere creţeşti-măr creţesc*. Termenii şi conceptele de **familie frazeologică şi câmp frazeologic**, propuşi de Theodor Hristea, ni se par, în consecinţă, justificaţi de realitatea lingvistică.

Multe din derivatele frazeologice nu păstrează caracterul de locuţiune al bazei, deşi au o evidentă stabilitate a îmbinării, funcţionând ca termeni ştiinţifici sau profesionali: *artist plastic, sportiv de performanţă, bolnav cronic, chirurg plastic* (formate de la: *arte plastice, sport de performanţă, boală cronică, chirurgie plastică*). Istoric, frazeologismele, au la bază realităţi ale altor epoci (*a da sfară în ţară* aminteşte de practica anunţării năvălirilor, prin *sfara* focurilor aprinse pe culmile de dealuri), particularităţi profesionale (*a fi cusut cu aţă albă* înseamnă a încerca fără succes să induci în eroare pe cineva, aşa cum un croitor ar încerca să mascheze o cusătură făcută cu aţă albă), reminiscenţe livreşti (*partea leului* este un ecou al unei cunoscute fabule a lui Esop; *călcâiul lui Ahile* provine din *Iliada*, care a prelucrat o legendă din mitologia greacă, *nodul gordian* evocă o celebră ispravă a lui Alexandru Machedon povestită în romanele populare) sau chiar zicale păstrate în forma din limba de origine (*mens sana în corpore sano*).

Tipurile de unităţi frazeologice pot fi reduse la două foarte importante (1) **locuţiuni şi expresii;** (2)**idiotisme**), aşa cum procedează cei mai mulţi specialişti, sau pot fi diversificate mai mult (se adaugă, de regulă, **formulele şi clişeele inetrnaţionale, perifrazele, binoamele lexicale, locuţiunile de intensitate**). Primele două categorii sunt şi cele mai bine reprezentate numeric: **Dicţionarul de expresii şi locuţiuni ale limbii**

Scanned with OKEN Scanner

române, care cuprinde frazeologisme din aceste categorii, are circa 10.000 de unităţi. **Locuţiunile şi expresiile** sunt unităţile frazeologice al căror sens, deşi unitar şi diferit de cel care ar putea fi obţinut prin însumarea semantică a elementelor componente, păstrează o anumită legătură de sens cu acestea (transferul semantic, prin figură de stil fiind cel mai adesea transparent). A se vedea, spre exemplu, motivarea comparaţiilor şi metaforelor în unităţile *a păstra (ceva) ca pe ochii din cap, a se face de ruşine, a tăia frunze la câini, a-i lipsi o doagă.*

Pe lângă trăsăturile comune, locuţiunile şi expresiile au şi caracteristici diferenţiatoare: **locuţiunile**, de pildă, sunt mai puţin (sau deloc) expresive, sunt mai sudate semnatic şi au ca sinonime cuvinte izolate (singure). Practic, ele au echivalenţe în rândul tuturor părţilor de vorbire: substantive (*aducere aminte=amintire, rememorare; bătaie de joc=batjocură*), adjective (*întors pe dos=supărat*), adverbe (*ca din puşcă=rapid*), verbe (*a trage pe sfoară=a păcăli, a înşela*). Se observă că locuţiunile pot să-şi schimbe valoarea gramaticală prin **derivare frazeologică** (*a băga de seamă-băgare de seamă, a scoate din fire-scos din fire*).

Expresiile (pe care unii autori nici nu le separă de locuţiuni) corespund, de regulă, unei întregi propoziţii în sensul că au (sau presupun) subiect, predicat şi eventuale compliniri: *(cineva) spală putina, (cineva) îşi ia inima în dinţi, (cineva) face (pe altcineva) cu ou şi cu oţet.* Se remarcă încărcătura expresivă intensă a acestor unităţi şi autonomia mai pronunţată a elementelor componente (care sunt analizate în sintaxă atât ca funcţie unitară, cât şi ca funcţii distincte ale elemtelor componente).

Idiotismele (sau expresiile idiomatice) sunt unităţi frazeologice cu înţeles figurat „de bloc", nedecompozabil (şi, de aceea, intraductibil), specific limbii respective (întrucât reflectă experienţe proprii comunităţii lingvistice implicate). Exemple: *a bate apa-n piuă, a-şi da arama pe faţă, a strica orzul pe gâşte, a-şi pune pofta-n cui.* Studierea lor necesită informaţii istorice, etnografice, sociologice temeinice (*a-şi da arama pe faţă* este legată de practica monezilor de cupru, acoperite cu un strat subţire din aur sau argint care, tocindu-se, scotea la

Scanned with OKEN Scanner

iveală substanţa dominantă, care era inferioară învelişului). De aceea, unii autori cred că se impune constituirea unei discipline autonome - **idiomatica.**

Lipsa de tranşanţă în delimitarea teoretică între expresii şi locuţiuni, ca şi între acestea luate împreună şi idiotisme se amplifică atunci când trebuie aplicată asupra materialului concret. Este cazul unor unităţi ca *a-şi lua inima în dinţi, la voia întâmplării, pe două cărări* etc., care pot fi trecute cu aceeaşi îndreptăţire în una sau alta dintre categorii. Aceeaşi dificultate se manifestă şi în împărţirea unor unităţi (exemple: *calea-valea, târâş-grăpiş, dis-de-dimineaţă* etc.) între frazeologisme şi cuvinte compuse. De altfel, între toate aceste categorii există treceri în timp, sensul fiind, în general, de la cele cu grad mare de expresivitate şi transparenţă a transferului semantic spre cele neutre stilistic şi opace ca mecanism al conotaţiei.

Dintre celelalte categorii de unităţi frazeologice, amintim: **binoamele lexicale** (*tare şi mare, linişte şi pace, ziua şi noaptea, prin văi şi munţi, la munte şi la mare*), **formulele internaţionale** (*artă pentru artă, răul secolului, turn de fildeş, mărul discordiei, nodul gordian, război rece* - unele dintre ele sunt vehiculate cu forma din limba de origine: *fata morgana, tabula rasa, magna cum laudae*), **clişeele internaţionale** (deosebite de categoria anterioară prin prezenţa unor nume proprii: *arca lui Noe, călcâiul lui Ahile, mărul lui Adam, patul lui Procust, sabia lui Damocles, turnul Babel, cutia Pandorei*), **perifraze** (*bardul de la Mirceşti, poetul nepereche, luceafărul poeziei româneşti, patriarhul de la Rohia, filozoful de la Păltiniş*), **locuţiunile de intensitate** (*gol puşcă, îndrăgostit lulea, singur cuc, a se ţine scai, ieftin ca braga*).

Majoritatea specialiştilor consideră că **proverbele, zicalele, maximele, sentinţele** sunt **unităţi frastice** (deci unităţi sintactice de nivelul frazei, chiar dacă sunt comprimate), nu frazeologice (care sintactic sunt de nivel sintagmatic, iar semnatic de nivel lexical), formând obiectul altor discipline (în primul rând **paremiologia**).

Scanned with OKEN Scanner

F. Lexicografia

Lexicografia este una din cele mai vechi ramuri ale lingvisticii, devansând cu mult în timp lexicologia, de care în prezent este însă dependentă. Poate fi definită ca ştiinţa care se ocupă de explicarea, clasificarea şi înregistrarea cuvintelor în dicţionare, sau, mai pe scurt, de principiile şi tehnica întocmirii dicţionarelor. Nu ne vom referi aici la istoria lexicografiei româneşti, deşi ea este reprezentativă pentru contribuţia lingviştilor-lexicografi la dezvoltarea culturii noastre. Vom preciza numai că lexicografia a evoluat de la forme simple la forme din ce în ce mai ample şi mai complexe: **glosare** (simple liste de cuvinte dintr-un domeniu, perioadă, regiune, operă etc.), **vocabulare** (glosare mai extinse), **lexicoane** (termen mai vechi şi acum oarecum specializat), pentru a se ajunge la formele moderne, **dicţionare** şi **enciclopedii** (după cum vom vedea, tot o categorie de dicţionare). Acestea sunt instrumente indispensabile oricărui om cu preocupări intelectuale şi pot fi utilizate cu eficienţă maximă numai dacă li se cunoaşte specificul, structura, oferta informaţională. Pentru cei care învaţă pe alţii sau de la alţii (şi în materie de lexic toţi îndeplinim pe rând aceste roluri), dicţionarele reprezintă „trusa utilitară permanentă". Polivalenţa necesităţilor de informare, cărora trebuie să le răspundă a determinat diversificarea pe măsură a formelor lexicografice, pe care le prezentăm, schiţat, în continuare.

1. Tipurile de dicţionare

Tipurile de dicţionare rezultă din aplicarea diverselor criterii: numărul de limbi cărora le aparţin cuvintele conţinute, amploarea masei lexicale cuprinse, accentul explicaţiilor (pe cuvânt sau pe noţiune), scopul principal al demersului etc. Înainte de a trece la definirea diverselor tipuri de dicţionare, precizăm că niei un dicţionar nu este *pur*, în sensul încadrării în caracteristicile unui anumit tip şi excluderii aspectelor specifice altor tipuri. În realitate, prezentarea unui dicţionar ca aparţinând unui anumit tip se face pe ba caracterului dominant.

Scanned with OKEN Scanner

a. Dicţionare monolingve, dicţionare bilingve şi dicţionare multilingve.

Cele mai vechi şi mai numeroase sunt cele bilingve. Impresionante sunt *Dicţionarul român-german* şi *Dicţionarul german-român* (rămase în manuscris, ultimul fiind neterminat) ale lui Ioan Budai-Deleanu; faimos şi încă util pentru soluţiile lingvistice este *Rumänisches-deutsch Wörterbuch*, de H.Tiktin, apărut în 3 volume între 1895-1925. Numeroase dicţionare au fost publicate, de autori individuali sau de colective de lexicografi, în care o limbă este româna iar cealaltă franceza, germana, engleza, italiana, rusa, maghiara, ceha, spaniola, portugheza, bulgara, sârba etc., precum şi dicţionare *latin-român* de diverse dimensiuni. Dintre dicţionarele multilingve, menţionăm **Lexiconul de la Buda** (editat în 1825 sub titlul *Lesicon rumânesc-latinesc-unguresc-nemţesc* de către o parte a corifeilor Scolii ardelene) şi *Dicţionarul tehnic poliglot-română, rusă, engleză, germană, franceză, maghiară*, apărut în două ediţii (1953 şi 1967).

Dicţionarele monolingve care interesează aici sunt **dicţionarele limbii române**, marea majoritate apărute chiar sub acest titlu. Cel mai reprezentativ este, fără îndoială, *Dicţionarul Academiei* (titlul este însă tot cel prezentat anterior), început de B.P.Haşdeu, continuat de Al.Philippide, Sextil Puşcariu (împreună cu **Muzeul Limbii Române** de la Cluj), apoi de **Institutul de Lingvistică** al Academiei, care este angajat şi în prezent în finalizarea lui. Publicarea lui a început în 1913 şi a realizat până astăzi literele *A-C, F-I, L-lojniţă, D-De, M-R, S* (primele 4 părţi), *Ş, T*.

b. Dicţionare extensive şi dicţionare selective

Dicţionare extensive (sau **generale**) şi **dicţionare selective** (sau **speciale**). Primele au tendinţa de a cuprinde tot lexicul dintr-o anumită perioadă, sau chiar din toate perioadele de

Scanned with OKEN Scanner

evoluţie a unei limbi (acest din urmă deziderat caracterizează dicţionarele-tezaur). Dorinţa de a înregistra întreg materialul lingvistic nu poate fi niciodată împlinită la modul absolut, din cauza dinamismului şi aspectului proteic al limbii. De altfel, amploarea dicţionarelor generale este diferită. De exemplu, *Dicţionarul Academiei* va cuprinde în final circa 120.000 de cuvinte, în timp de *Dicţionarul explicativ al limbii române* - aproximativ 60.000.

Dicţionarele **selective** (sau **speciale**) cuprind numai anumite categorii de cuvinte, alese pe diverse criterii lingvistice sau extralingvistice. Întâlnim, astfel, dicţionare de **sinonime, antonime, omonime, neologisme, epitete, metafore**; dicţionare **dialectale, onomastice, idiomatice, terminologice, dicţionar invers, dicţionare de expresii şi locuţiuni**; de **cuvinte, expresii, citate celebre** etc. Unele dintre acestea pot fi regăsite în lista bibliografică de la sfârşitul capitolului de lexicologie.

c. Dicţionare lingvistice şi dicţionare enciclopedice.

Cele dintâi pun accentul pe explicarea cuvintelor (din punctul de vedere al originii, formelor gramaticale, pronunţarii, sensului, nivelelor de limbă, construcţiilor etc.) Toate dicţionarele date ca exemplu mai sus aparţin acestei categorii.

Dicţionarele enciclopedice, care se mai numesc şi **universale**, se ocupă în mod prioritar de lucrurile (sau persoanele) desemnate de cuvintele-titlu (prezentând în legătură cu primele, definiţia, descrierea, clasificarea, fotografii, planşe, schiţe etc., iar în legătură cu personalităţile, data naşterii şi morţii, biografia, activitatea în domeniul reprezentat, titlul operelor create etc.).Câteva exemple: I.A.Candrea, Gh.Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat* (vol. II - *Dicţionarul istoric şi geografic universal*), 1926-1939; *Dicţionarul enciclopedic român* I-IV, 1962-1966; *Micul Dicţionar Enciclopedic* (mai multe ediţii); *Dicţionarul Enciclopedic Român*, vol. I A-B, Bucureşti, 1991.

Scanned with OKEN Scanner

d. Clasificarea dicţionarelor lingvistice generale

Clasificarea dicţionarelor lingvistice generale este foarte importantă pentru lucrarea de faţă, fiind corelată cu multe dintre aspectele discutate în cuprinsul ei. Criteriul de clasificare îl constituie scopul dominant urmărit; definirea sensului (sensurilor), normarea ortografică (ortoepică, morfologică), etimologia. Rezultă tipurile care urmează.

Dicţionarele explicative cuprind cuuvintele uzuale dintr-o perioadă, în legătură cu care prezintă explicaţii semantice şi formale esenţiale, într-o formă concisă (definiţii scurte, citate relevante şi strict necesare, îndrumări ortografice şi ortoepice minime precum şi etimonul (fără comentarii). Pot fi considerate, deci, la fel de îndreptăţit, **dicţionare mixte**. Lucrările mai importante de acest tip sunt *Dicţionarul explicativ al limbii române*, (1975, cu un supliment în 1988), *Dicţionarul limbii române moderne* (1958), *Dicţionarul general al limbii române* (în mai multe ediţii şi sub mai multe titluri, în perioada 1980-1993), primele două sub egida Academiei, iar al treilea elaborat de un colectiv de la Cluj, condus de Vasile Breban.

Dicţionarele normative (sau **ortografice**) cuprind numai cuvintele care pun probleme de normare, deci de stabilire a formei corecte dintre mai multe variante (de formă a rădăcinii, accent, sufix, număr, ge, caz, persoană etc.). De regulă, fac referiri şi la pronunţarea corectă a cuvintelor cu mai multe pronunţii (sunt, deci, şi **oroepice**). Cel mai complet astfel de dicţionar este în prezent *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române* (cu sigla DOOM), sub redacţia unui colectiv condus de Mioara Avram. De curând a apărut *Dicţionarul ortografic al limbii române* (autori: Flora Şuteu şi Elisabeta Şoşa), care aplică cele câteva modificări normative aduse de Academie în 1991-1992.

Dicţionarele etimologice prezintă etimonul cuvintelor înregistrate, transformările fonetice şi evoluţiile emantice pe care le-au suferit de-a lungul timpului, atestări, variante dialectale, interferenţe cu alte limbi etc. Singura lucrare completă de acest tip pentru limba română este *Dicţionario etimologico rumeno*, publicat de Alexandru Ciorănescu, în

Scanned with OKEN Scanner

1958, în localitatea La Laguna (dicţionarul în două volume publicat de Alexandru Cihac în secolul trecut este depăşit ştiinţific, iar dicţionarele lui Puşcariu şi Candrea-Densuşianu cuprind numai cuvintele de origine latină).

2. *Probleme privind alcătuirea unui dicţionar*

Problemele privind alcătuirea unui dicţionar prezintă interes atât din perspectivă lingvistică propriu-zisă, cât şi din punctul de vedere al utilizării. Le prezentăm mai jos succint:

Clasificarea materialului lexical se poate face: **în ordine alfabetică** (sistemul cel mai utilizat pentru că asigură uşurinţa găsirii cuvântului căutat); **după etimologie** (pe familii etimologice); după **câmpul lexico-semantic** (în dicţionarele **ideologice, onomasiologice** sau **analogice**); **în ordine inversă** (este util specialiştilor care cercetează etimologiile).

Definiţia poate fi făcută: pe **criteriul logicii** (care foloseşte situarea în funcţie de genul proxim şi diferenţa specifică); prin **echivalarea nominală** (raportându-se la sinonime, antonime şi sprijinindu-se pe exemple şi citate); prin **descriere structural-componenţială** (explicitarea trăsăturilor semantice distinctive, deci formula semică a cuvântului respectiv).

Structura articolelor cuprinde **titlul** (cuvântul la forma-tip: substantivul la nominativ singular nearticulat; adjectivul - idem, masculin, pozitiv; verbul - infinitiv), **indicaţii gramaticale** (categoria lexico-gramaticală, detalii utile ortografic, după caz: forme de gen, de plural, particularităţi de conjugare); **indicaţii de pronunţare** (corectă, variante regionale, stilistice); **definirea şi ordonarea** sensurilor (în funcţie de frecvenţă sau vechime) **citate exemplificatoare** (cu precizarea sursei).

Informaţiile tehnice ale dicţionarelor, prezentate în prefeţe, privesc, în general, **numărul** (şi **lista**) cuvintelor, ordinea, structura fiecărui articol, numeroasele **semne** şi **abrevieri** folosite (mergând până la detalii de genul mărimii şi caracterului literei, punctuaţiei, trimiterilor etc.)

Scanned with OKEN Scanner

Dificultăţile lingvistice ale activităţii lexicografice sunt mari şi multe. Iată câteva: **echivalarea** semantică a termenilor (pentru dicţionarele bilingve), un fel de traducere a lor dintr-o limbă în alta (cu precizarea regimului specific: arhaism, regionalism, termn popular, livresc, tehnico-ştiinţific etc.), **fixarea listei de cuvinte** (amploarea dicţionarului, criterii de selecţie, aplicarea acestor criterii la materialul concret, raportul unitate lexicală-variantă/sens a acesteia etc.), **culegerea cuvintelor** (prin excerptare din texte tipărite, documente din arhive, anchete pe graiul viu), **fişa-formular** în care se înregistrează (care cuprinde: cuvântul, sensul, variantele, contextul, citatele, sursa-într-o formă superconcentrată); stabilirea **sensurilor**, clasarea şi ierarhizarea acestora (operaţiunea cea mai dificilă şi care cere un profesionalism desavârşit); **opţiunea etimologică** (la dicţionarele etimologice aceasta constituie centrul întregului demers); transpunerea informaţiei lingvistice în formă lexicografică (pe caracteristici tehnico-editoriale de o amploare şi detaliere inimaginabile pentru cineva neavizat).

Activitatea lexicografică a fost bine caracterizată ca o „muncă de Sisif" (cu amendamentul esenţial privind utilitatea).

G. Lexicologia didactică (normativă)

Lexicologia didactică (sau normativă) este o ramură aplicativă a lexicologiei, domeniul de aplicare fiind pedagogia învăţării limbii (materne sau străine). Noi ne referim în mod explicit la învăţarea limbii române ca limbă maternă de către vorbitori care posedă deja codul lingvistic şi o anumită parte din inventarul de semne al acestei limbi. Învăţarea înseamnă în acest caz optimizarea competenţei lingvistice, prin îmbogăţirea şi ordonarea bagajului lexical, prin asigurarea unui grad ridicat de cunoaştere şi folosire corectă a cuvintelor, prin operaţionalizarea analizei şi construcţiei lexicale performante. Demersul coincide în mare măsură cu partea lexicală a ceea ce se

Scanned with OKEN Scanner

numeşte **cultivarea limbii.** Evident, adresabilitatea **didactică** nu se reduce la cadrul şcolar, unde are însă forma cea mai coerentă de manifestare, ci priveşte orice vorbitor al limbii române.

Cuvântul se dovedeşte şi din punctul de vedere al cultivării limbii unitatea de bază a limbii. Cele mai numeroase şi mai supărătoare greşeli (sau nereuşite) de limbă se înregistrează în domeniul lexicului. Ele apar chiar în vorbirea şi scrisul unor oameni cu pretenţii de cultură. Cauza principală rezidă în insuficienta preocupare, la nivel social (în şcoală sau în afara ei) şi individual pentru **învăţarea lexicală**, în condiţiile în care vocabularul, aflându-se într-un continuu proces de schimbare, poate fi mai greu normat. Practic, dacă folosirea corectă a limbii române din punct de vedere fonetic şi gramatical se poate învăţa definitiv încă din gimnaziu, aspectele de vocabular necesită un efort continuu şi crescând, pe măsura îmbogăţirii şi perfecţionării cuno tinţelor în diverse doemnii. Mecanismul de bază al înţelegerii şi abilităţii lexicale, însuşit în şcoală, este ulterior mereu perfecţionat şi utilizat pentru soluţionarea unor fenomene de vocabular inedite sau neclare.

Corectitudinea şi greşeala, cei doi poli între care se situează faptele lingvistice, au în lexic o accepţiune mult mai nuanţată decât în alte compartimente ale limbii, suprapunându-se deseori peste conceptele **adecvat (compatibil) - inadecvat (incombatibil)**, mai potrivite pentu raporturile dezvoltate în cadrul vocabularului (îndeosebi în ceea ce priveşte aspectele semantice). La acest nivel, specializarea stilistică este mult mai evidentă decât la alte nivele, fapt care face ca ceea ce e inadecvat într-un stil funcţional să fie adecvat în alt stil funcţional (în acest domeniu e foarte importantă **coerenţa** situării tuturor elementelor în specificul unui anumit limbaj).

Obiectul lucrării noastre fiind limba literară actuală, vom face aprecieri în raport cu această variantă, referindu-ne, însă, uneori şi la alte variante ale limbii prin care se explică anumite **greşeli** sau **incompatibilităţi** (acestea sunt, din perspectiva vieţii limbii, fenomene neimpuse normei, rămânând în sfera arhaismelor, regionalismelor, inovaţiilor neacceptate etc.).

Scanned with OKEN Scanner

1. Probleme privind forma cuvintelor

Problemele privind forma cuvintelor privesc în principal aspectele ortografice ale cuvintelor: disocierea formei literare de variantele neliterare, adaptarea împrumuturilor externe, formarea cuvintelor în limba română, scrierea cu majusculă, analiza unor structuri ca un cuvânt sau mai multe cuvinte etc.

a. Forma literară-formă populară, regională (sau arhaică)

Forma literară a unor cuvinte este concurată, în uzul literar al unor vorbitori, de variantele ei neliterare, diferenţele fiind localizate în rădăcină sau/şi în afixe. Formele aberante sunt, de multe ori, **arhaisme, regionalisme** sau **elemente populare**: *mulţămire, de-amu, încoa, frăţine-său, să deie, pănă, să vază, să puie, aista, uşe,* (eu) *lucru, gioc* etc. (care sunt folosite în locul perechilor lor literare: *mulţumire, de-acum, încoace, fratele său, să dea, până, să vadă, să pună, aceasta, uşă*). Cauza rezidă în nediferenţierea cuvintelor considerate culte de cele situate în sferele marginale ale vocabularului, al căror uz este restrâns la situaţii speciale, de „coloratură" istorică, populară, regională etc. O categorie aparte o constituie **formele duble, triple** etc., dintre care numai o formă e considerată corectă, celelalte fiind apreciate de îndreptare ca abateri: *abreviaţie* (nu *abreviaţiune*), *aciua* (nu *aciuia, aciui*), *adaos* (nu *adaus*), *adăugare* (nu *adăogare, adăogire, adăugire*), *admisiune* (nu *admisie*), *aducţie* (nu *aducţiune*), *alviţă* (nu *halviţă*), *andrea* (nu *undrea*) etc. Uneori, diferenţa între forme este numai de accent: *acólo* (nu *acoló*), *antíc* (nu *ántic*), *academíe* (nu *académie*), *bolnáv* (nu *bólnav*), *caractér* (nu *carácter*), *duşmán* (nu *dúşman*), *fenomén* (nu *fenómen*), *profesór* (nu *profésor*) etc. Încadrăm aici şi nerespectarea ordinii elementelor şi componenţei unor frazeologisme, care sunt, de cele mai multe ori, greşeli sau neglijenţe de exprimare: *o dată în zi* (în loc de *o dată pe zi*), *în caz dacă (în caz că), de pe azi pe mâine (de azi pe mâine), la fiecare dată (de fiecare dată), în raport de (în raport cu), de la egal (de la egal la egal), de ici şi colo (de ici şi de colo), în ceea ce*

Scanned with OKEN Scanner

privesc (în ceea ce priveşte), după câte se pare (după cât se pare)

Nu întotdeauna formele multiple sunt împărţite în forme corecte şi forme incorecte. Ambele (sau, mai rar, toate trei) formele sunt considerate corecte, una fiind **recomandată**, cealaltă **admisă** (în aceste situaţii se poate aplica ideea de **pluralitate a corectitudinii**): *acum (acuma), adícă (ádică), aici (aicea), alături (alăturea), altminteri (altminterea, altmintrelea), anghină (angină), anóst (ánost), apropo (apropou), arădean (arădan), atât (atâta)* etc.

b. Neologismele

Neologismele împrumutate din alte limbi parcurg un proces de adaptare la modelele limbii române, pe care lucrările lingvistice normative îl înregistrează şi-l impun ca normă. Nu toţi vorbitorii consultă aceste lucrări şi de aceea apar frecvent forme greşite: *speaker, spiker, spicăr* (pentru *spicher*), *vis-a-vis, visavis, vizavis* (pentru *vizavi*), *autsyder, autseider* (pentru *autsaider*) *hall, holl* (pentru *hol*), *chemping, kamping* (pentru *camping*). Situaţiile se complică prin existenţa unor diferenţe între scrierea şi pronunţarea, recomandată de dicţionare, a unor asemenea neologisme (îndeosebi termeni sportivi proveniţi din engleză), în raport cu scrierea şi pronunţarea din limba de origine. Unele se scriu ca în limba de origine şi se pronunţă potrivit principiului fonetic românesc: *fault, corner, penalti*; altele se scriu cum se pronunţă în limba de origine: *gol, ofsaid, meci, fotbal, golgeter, dribling, henţ*; termenii mai noi se scriu şi se pronunţă ca în limba de origine: *team [tim], draw [droo], know-how [nau-hau], week-end [uik-end], computter [kompüter], judo [ğudo]*.

Şi neologismele care denumesc obiecte din alte domenii sunt adaptate diferit: *imprimeu, jerseu* (nu *jersé*), *crep* (nu *crèpe*), *covercot, poplin, linoleum, demiu* (nu *demi*), *ecosez, gri* (nu *gris*), *corai, oranj, uni [üni], pepit, tul [tül], chimono* (nu *kimono*), *soté* (pl. *soteuri*), *pateu, jeleu, crenvurşt, sandviş, cocteil, jaz* (nu *jazz*), *pocher* (nu *poker*), *picup* (nu *pickup*, nici *pikap*). Câteva greşeli privesc neologismele adaptate parţial în limbă: **reducerea hiatului**, când e format din vocală dublă:

Scanned with OKEN Scanner

asiduu>asidu, perpetuu>perpètu, coopta>copta, ființă>ființă; înlocuirea lui *i* inițial cu *î*: *integru>întegru, injurie>înjurie* (apar și situații inverse, când cuvinte vechi în limbă sunt tratate ca neologisme: *înfiera>infiera, întreprindere>intreprindere, închista>inchista*); scrierea și pronunțarea cu sau fără *h* inițial (e corect: *halva, handicap, hemoragie, hortensie*, dar *elicopter, emisferă, umor*); fluctuația între *j* și *ğ* (e corect: *omagiu, corigență, cortegiu, colegiu*, dar *curaj, pasaj, voiaj, utilaj, personaj*); reducerea unui *r*, când apare în două silabe învecinate *(proprietar>propietar, propriu>propiu, frustra>frusta)*. Un caz special îl constituie **numele proprii străine**. Acestea se scriu în limba română cu ortografia limbilor de origine, dacă acestea utilizează alfabetul latin (*Sarajevo, München, Bordeaux, Washington, Schiller, Shakespeare, Racine*) sau în transcrierea oficială a statului respectiv, dacă folosește alte alfabete sau sisteme decât alfabetul latin (*Hiroshima, Bangkok, Kuwait*). Se exceptează de la aceste reguli numele proprii străine pe care tradiția le-a impus în forme românizate (*Budapesta, Florența, Londra, Neapole, Paris, Praga, Varșovia*).

Fără a mai insista pe astfel de situații, care sunt numeroase, recomandăm ca soluție optimă pentru evitarea greșelilor folosirea dicționarelor de neologisme, ortografice, de cuvinte recente, de dificultăți, în orice situație de neclaritate privind forma scrisă sau pronunțarea unui neologism.

c. Cuvintele formate în limba română

Cuvintele formate în limba română cunosc și ele un proces de adaptare la sistemul limbii, solicitând frecvent intervenția normativă a îndreptarelor

Cuvintele compuse se pot scrie separat (cu sau fără cratimă) ori într-un singur cuvânt, în funcție de gradul unității lor semantice. Cuvintele vechi în limbă, moștenite din latină (*primăvară, miazănoapte, miazăzi*) sau create pe teren românesc (*untdelemn, fărădelege, optsprezece*) au componente perfect integrate semantic, vorbitorii nemaisesizând fiecare element în parte, și de aceea se scriu sudat. Cuvintele formate

Scanned with OKEN Scanner

mai târziu şi în care termenii îşi relevă încă, într-o anumită măsură, individualitatea, se scriu cu cratimă: *floarea-soarelui, pierde-vară, gură-spartă, ochi-de-pisică.* Alte cuvinte, comune sau proprii *(Delta Dunării, Baia Mare, o sută cinci, cel ce, nici unul, de pe, de lângă, ca să, ci şi)* se scriu separat şi fără cratimă, deşi sunt considerate cuvinte compuse, întrucât termenii lor componenţi sunt înţeleşi şi separat.

Criteriul gradului de unitate semantică (secondat de criteriul vechimii în limbă) nu este uşor de aplicat, mai ales de vorbitorul comun. De aceea, au fost propuse şi alte condiţii suplimentare privind încadrarea în una sau alta dintre categorii.

Substantivele se scriu cu cratimă când: termenii constitutivi nu corespund ca sens realităţii denumite de compus (*guraleului, scara-mâţei, mama-mare, zgârie-brânză, Carul-Mare*); termenii constitutivi îşi păstrează unitatea semantică, dar compusul are unitate morfologică, flexiunea suportând-o numai ultimul termen (*sud-vest, prim-plan, scris-citit*); compusul are unitate semantică, dar nu are unitate morfologică, flexiunea fiind suportată numai de primul termen (*vagon-restaurant, nounăscut, aducere-aminte*) sau de ambii termeni *(contabil-şef, oraş-târg, rea-voinţă*);

Adjectivele prezintă şi ele neconcordanţe între unitatea morfologică şi lipsa de unitate semantică (*social-cultural*) sau invers, între lipsa de unitate morfologică şi unitatea semantică (*galben-verzui*).

Cu toate aceste precizări, scrierea unui cuvânt compus nu poate fi dedusă întotdeauna cu siguranţă prin analiza logico-lingvistică, cea mai bună soluţie este memorarea cuvântului cu modul lui de scriere. Dăm mai jos câteva exemple de dificultăţi pe care le întâmpină vorbitorul care şi-ar propune să arbitreze pe cont propriu scrierea cuvintelor compuse: *drum-de-fier*, dar *drum de ţară* sau *cale ferată; apă-grea* faţă de *apă oxigenată, prim-plan* faţă de *prim ajutor, Broşteni-Deal* faţă de *Bolintinul din Deal; rea-voinţă* faţă de *bunăvoinţă* (dar *rea-credinţă* şi *bună-credinţă*, sau *răuvoitor* şi *binevoitor*), *primă-balerină* faţă de *primadonă*. S-au făcut grupări şi în funcţie de structura morfosintactică a compuselor şi modul lor de scriere. S-a constatat, astfel, că se scriu în majoritatea

Scanned with OKEN Scanner

cazurilor cu cratimă următoarele formaţii: **substantiv-substantiv în nominativ-acuzativ cu funcţie de apoziţie** (*navă-şcoală, peşte-ferăstrău, câine-lup, Popeşti-Leordeni, Rădulescu-Motru*), **substantiv+atribut genitival sau prepoziţional** (*floarea-soarelui, cerul-gurii, Poiana-Ţapului, Sâmbăta-de-Sus, bou-de-baltă, ochi-de-pisică*), **verb+alte părţi de propoziţie** (*papă-lapte, soarbe-zeamă, zgârie-nori, târâie-brâu*), **adjectiv+adjectiv** (*social-democrat, brun-roşcat, ştiinţifico-fantastic, româno-francez*). Se scriu îndeosebi împreună formaţiile: **adverb+adjectiv** (*binecunoscut, binevoitor, clarvăzător*), **pronumele** (*dumneata, însumi, sieşi, celălalt, fiecare*), **numeralele** (*unsprezece, treizeci, tustrei*). **Cuvintele neflexibile** (adverbe, prepoziţii, conjuncţii, interjecţii) se scriu împreună (*astfel, deseară, despre, împotriva, fiindcă, deoarece*), separat (*pe de rost, de jur împrejur, de la, de sub, în caz că, de câte ori*) sau cu cratimă (*astă-seară, târâş-grăpiş, de-a, tropa-tropa*).

Prefixoidele şi sufixoidele se scriu, ca şi sufixele şi prefixele, împreună cu elementul cu care s-au combinat: *biochimie, multicolor, izomorf, neurolog*.

Compusele formate prin abrevierea cuvintelor componente se scriu cu litere mari neurmate de puncte, când sunt formate din fragmente de cuvinte (*TAROM, ROMAVIA, AROMAR, COMTIM, OLTCIT*), şi urmate sau neurmate de puncte, când sunt formate din iniţialele cuvintelor componente (*C.E.C. sau CEC, C.F.R. sau CFR, A.G.I.R. sau AGIR*).

Cuvintele derivate prezintă mai puţine dificultăţi de scriere decât cele compuse. Iată câteva: a) sufixele care cuprind diftongul *-ea* se păstrează în scris, inclusiv după consoanele *ş, j, ţ*: *greşeală, clujean, ameţeală, ataşează, deranjează, influenţează*; b) dacă prefixul se termină cu acelaşi sunet cu care începe radicalul, sunetul se scrie de două ori: *antiinflaţionist, contraargument, interregional, transsaharian*; c) unele prefixe (*a-, con-, des-, in-, răs-*) îşi modifică forma în funcţie de sunetul iniţial al radicalului: *apolitic, anistoric, anaerob, combate, colateral, coautor, desface, desăra, deszăpezi, imbatabil, imobil, inacceptabil, răscruce, răsuflă*; d) Cratima se foloseşte obligatoriu între prefix şi bază, la formaţiile cu prefixul *ex-* (*ex-ministru*) şi la formaţiile ocazionale de la nume

Scanned with OKEN Scanner

proprii sau nume de litere (*anti-Lovinescu, anti-X*) precum şi între bază şi sufix, când baza este o literă sau o abreviere (*X-ulescu, G.D.S-ist*); facultativ, ea se foloseşte în formaţii ocazionale omonime cu cuvinte existente (*a re-crea*, „a crea din nou" - *a se recrea*), în formaţii supraprefixate (*super-extrafin*) şi în derivatele cu sufixe de la numele proprii străine a căror finală nu se scrie aşa cum se pronunţă (*Voltaire-ian*).

Dificultăţi serioase apar când e vorba de **distingerea cuvintelor derivate în limba română de neologismele împrumutate ca atare (derivate)** dintr-o limbă străină. O asemenea cerinţă este adeseori cuprinsă în subiectele pentru examenele de admitere în licee şi facultăţi. Cum putem, de pildă, demonstra că *antevorbitor, antistatal, consfătui, contragreutate, extraşcolar, prezice* sunt construite în limba română, în timp ce *antediluvian, antinevralgic, conforma, contraindica, extraordinar, premedita* sunt împrumutate ca atare din franceză, deşi acestea din urmă au structuri similare cu corespondentele lor din prima serie?

Mijlocul cel mai sigur de a deosebi cele două categorii este consultarea dicţionarului. Un criteriu orientativ îl poate constitui însă, pentru recunoaşterea cuvintelor formate în limba română, forma diferită a termenilor-bază (*vorbitor, stat, sfătui, greutate, şcolar, zice*) în raport cu omologii din limba franceză, spre deosebire de cuvintele împrumutate, ale căror presupuse baze (*diluvian, nevralgic, forma, indica, ordinar, medita*) coincid întâmplător cu unele neologisme româneşti, împrumutate şi ele, dar separat din aceeaşi limbă străină. Alte categorii (**cuvintele formate prin conversiune**, prin adăugarea **sufixelor moţionale** sau a prefixelor **negative**, sunt omise de unii elevi sau studenţi din lista cuvintelor formate în limba română (care sunt necesare îndeosebi pentru constituirea **familiilor de cuvinte**) din prea mare circumspecţie. Sunt în situaţia aceasta adjectivele, infinitivele, participiile, adverbele substantivizate (*frumosul, mâncarea, citit, rănitul, binele*) şi participiile sau adverbele adjectivizare (*fericit, rapid*).

Sufixele moţionale, cu ajtuorul cărora se formează substantive feminine de la cele masculine (şi invers) când acestea denumesc fiinţe sexuate (*doctoriţă, ingineră, româncă,*

Scanned with OKEN Scanner

gâscan, răţoi) sunt confundate cu morfemele gramaticale folosite pentru formarea femininului adjectivelor (*bună, roşie*), neţinându-se seama de faptul că în primul caz este vorba de constituirea unor cuvinte diferite, care denumesc referenţi diferiţi, în timp ce în cazul adjectivelor avem de-a face cu forme diferite (necesare realizării acordului în gen cu substantivele determinate) ale aceloraşi cuvinte.

Prefixele negative (*incult, nescris*), probabil datorită asimilării cu formele negative ale verbelor (exemplu: *a nu scrie*) sunt evitate şi ele atunci când se alcătuiesc familii de cuvinte, micşorând nejustificat listele respective.

O restricţie incorectă, determinată în parte de ambiguitatea manualelor şcolare, o reprezintă neincluderea în familiile lexicale a cuvintelor compuse. Ezitarea poate fi cauzată şi de faptul că un asemenea cuvânt face parte din mai multe familii lexicale, tot atâtea câte cuvinte i-au stat la bază: *bunăvoinţă* face parte atât din familia cuvântului *bun*, cât şi din cea a cuvântului *voinţă*.

Probleme de scriere ridică existenţa în paralel a unor cuvinte compuse (sudate total sau conjuncte) şi a unor îmbinări libere alcătuite din aceleaşi elemente, dar care au sensuri diferite: *odată* „cândva" şi *o dată* (opus lui *de două ori*), *întruna* „mereu" şi *într-una* (cu varianta feminină *într-o*), *numai* „doar" şi *nu mai* (de exemplu: *„nu mai* vine"), *bineînţeles* „desigur" şi *bine înţeles* (exemplu: „să fiu *bine înţeles*"), *altădată* „odinioară" şi *altă dată* (opus lui *astă dată*), *totodată* „împreună", *tot odată* (exemplu: „a plecat *tot odată cu* el"), şi *tot o dată* (exemplu *„tot o dată* memorabilă este şi ziua căsătoriei").

d. Abrevierile

Abrevierile (care pot fi considerate un fel de fenomene inverse derivării şi compunerii) au căpătat o extensiune extraordinară în limba română actuală, importanţa lor pentru cultivarea limbii crescând în consecinţă. Din multele probleme de ortografie pe care le pun, selectăm câteva.

Realizarea abrevierilor trebuie să ţină seama de câteva recomandări: a) să facă o economie reală de spaţiu grafic

Scanned with OKEN Scanner

(cuvintele scurte nu se abreviază decât dacă sunt în combinaţie cu cuvinte mai lungi: *d.e.* = *de exemplu*; nu e eficient să se abrevieze un cuvânt prin înlăturarea a mai puţin de jumătate din foneme: *ptru* = *pentru*); b) să nu afecteze unitatea cuvintelor compuse sau îmbinărilor terminologice (prin aşa-numitele **semiabrevieri**: *m.pătrat* sau *metru*^{2} = *metru pătrat*); c) abrevierile terminate în vocală sau semivocală nu se admit decât dacă reprezintă litera iniţială (*a.c.* = *anul curent*) sau dacă au rolul de a menţine finala bazei (*dna* = *doamna*). Abrevierile de tipul *Ghe.* = *Gheorghe*, *noe.* = *noembrie* sunt greşite.

Semnele ortografice folosite în cadrul abrevierilor au câteva reguli de folosire:

Punctul: a) se pune la sfârşitul cuvintelor unice (simple). Excepţii: - abrevierile care menţin ultima literă a bazei (*cca* = *circa*); -numele unităţilor de măsură (*m, kg, dl*); - numele punctelor cardinale (*E, S, N, V*); - simbolurile din fizică, metamatică, chimie (*x, y, m, C, Fe*); - indicativele statelor şi ale judeţelor (*R, CH, B, Dj*).

b) se pune după fiecare termen al unor îmbinări libere de cuvinte abreviate (*art.cit* = *articolul citat*) şi după fiecare termen sau după unii dintre termenii unor cuvinte compuse abreviate (*d.a.* = *după amiază*). Excepţii: - îmbinările terminologice abreviate (*laser, radar*); - abrevierile unor nume proprii compuse în a căror structură intră segmente sau cuvinte întregi: *Rompres* (sau *ROMPRES*), *Tarom* (sau *TAROM*);

c) este facultativ la abrevierile compuse din iniţiale (*C.E.C.* sau *CEC*, *O.N.U.* sau *ONU*).

Cratima se foloseşte în abrevierea cuvintelor compuse: *lt.-col.* (preluată din baza *locotenent-colonel*), *d-ta* (marchează discontinuitatea elementelor unor compuse sudate).

Bara se foloseşte pentru abrevierea prefixului *contra* -(*c/val* = *contravaloarea*) şi cu valoarea „pe" în abrevierea unor formule distributive (*m/s* = *metri pe secundă*).

Pronunţarea abrevierilor se poate face pe litere (*O.Z.N.* = *O-Ze-Ne*) sau cursiv (*uefa* = *U.E.F.A.*). În primul caz, accentul se pune întotdeauna pe ultima silabă; în al doilea caz, se accentuează ca şi cuvintele obişnuite: *Agír, Unésco, Ónu*).

Nu se abreviază: numele de familie (*C-tinescu* = *Constanti-*

Scanned with OKEN Scanner

nescu); prenumele feminine (*M. Popescu = Maria Popescu*); numele compuse de localităţi (excepţii: *N.Titulescu, Sf.Ana, Tg.Jiu, Tr. Severin*); formulele de mulţumire sau felicitare (*M.p.u. = mulţumiri pentru urări; l.m.a. = la mulţi ani).*

Calculul lingvistic se dovedeşte şi el important pentru stabilirea formei corecte a unor cuvinte. Astfel, se scrie *anticameră* şi nu *antecameră*, aşa cum ar fi logic dacă termenul ar fi format complet în limba română (*ante* - însemnând „înainte de", iar *anti* - „împotriva"), deoarece prima parte este luată ca atare din franceză şi italiană, unde cele două sufixe sunt omonime.

Întreprindere nu se scrie cu i la iniţială, aşa cum cred unii, pentru că este un cuvânt copiat din limba franceză (după *entreprendre*), dar componentele sunt traduse în româneşte (deci: *între + prindere*).

Scrierea cu majusculă pune probleme îndeosebi în legătură cu numele proprii, formulele sau pronumele de politeţe, abrevierile şi simbolurile.

e. Numele proprii

Numele proprii se scriu cu iniţială majusculă la toţi termenii când sunt: a) nume proprii de persoane (dificultăţi: distincţia dintre numele sudate şi cele nesudate: *Celmare* şi *Cel Mare*; înglobarea sau neînglobarea unui termen generic: *Moşandrei* şi *Moş Andrei*; conversiunea în nume comune: *păcală*; b) numele proprii de animale (*Grivei, Joiana*); c) numele proprii de aştri (*Carul-Mare, Vărsătorul*); d) numele proprii de locuri (dificultăţi: includerea sau neincluderea termenului generic în numele propriu: *Muntele Mare*, dar *munţii Retezat*); e) numele proprii ale oricăror întreprinderi, instituţii, firme, asociaţii (*Curtea de Conturi, Uzinele Vulcan, Teatrul Naţional, Ana-Electronic, Societatea de Ştiinţe Filologice*); f) numele proprii de sărbători naţionale şi internaţionale (*1 Decembrie, Anul Nou, Crăciunul, Ziua Europei*); g) numele proprii de evenimente: *Reforma, Renaşterea, Consfătuirea Naţională de Onomastică.*

Titlurile publicaţiilor periodice, ale operelor literare, ştiinţi-

Scanned with OKEN Scanner

fice, ale documentelor legislative, mărcile de produse, rasele de animale etc. se scriu cu iniţială majusculă numai la primul cuvânt (*Tineretul liber*, *România literară*, *Psihologia consonantistă*, *Dumnezeu s-a născut în exil*, *Legea fondului funciar*, *Flori de câmp*, *Marele alb*).

Situaţiile cele mai dificile sunt create de categoriile onomasiologice care pot fi scrise cu majusculă sau minusculă în funcţie de statutul concret din enunţ (nume comun sau nume propriu): a) numele de puncte cardinale (*orient*, *occident*, *nord*, dar *Extremul Orient*, *influenţa Occidentului*, *Gara de Nord*); b) numele lunilor anului (*ianuarie*, dar *24 Ianuarie*); c) numele disciplinelor de învăţământ (*limba română*; revista sau disciplina *Limba română*); d) numele proprii de instituţii formate din grupuri nominale explicative (urmează *facultatea de drept*, dar *Facultatea de drept* din Bucureşti).

Cu valoare stilistică se poate folosi iniţiala majusculă şi în alte situaţii: a) pentru numele de persoane şi lucruri considerate unice („Am fost la *Institut*“, „Domnule *Decan*“); b) apelative care ţin locul unor nume proprii (*Capitala = Bucureşti; Ţara = România*; c) abstracte („în numele Democraţiei“); d) pronume care ţin locul unor cuvinte din categoriile precedente; „Mă adresez *Dumneavoastră* spre a vă aduce la cunoştinţă.

2. Probleme privind sensul cuvintelor

Problemele privind sensul cuvintelor sunt mai complexe decât cele referitoare la forma cuvintelor şi se rezolvă de multe ori nu prin tranşarea în **corect** şi **incorect**, ci prin aprecierea ca **adecvat, mai puţin adecvat** sau **neadecvat.** Deşi în majoritatea cazurilor intervin şi aspecte de natură formală, argumentele hotărâtoare în adoptarea unei soluţii sunt de natură semantică. Principalele categorii de probleme vizează cunoaşterea şi folosirea corectă a sensului, distingerea semantică precisă între termeni, compatibilitatea semantică a îmbinărilor dintre cuvinte, selecţia şi dozarea lexicală adecvată specificului fiecărui text.

Scanned with OKEN Scanner

a. Greşeli de semantizare

Greşeli de semantizare se produc îndeosebi în legătură cu **neologismele**, al căror sens nu este cunoscut cu precizie de către vorbitorii cu o cultură lexicală precară (care nu se găsesc numai printre oamenii cu nivel socioprofesional modest). De fapt, este vorba de **confuzii lexicale** de diverse tipuri. Prezentăm mai jos câteva.

Confuziile între paronime sunt cele mai frecvente confuzii lexicale, fiind datorate marii lor asemănări formale. Iată câteva perechi de cuvinte folosite unul în locul altuia: *alienare-alienaţie, comunicare-comuniçaţie, concesie-concesiune, consultare-consultaţie, corectare-corectură, derivare-derivaţie, manifestare-manifestaţie, instrucţie-instrucţiune-instruire, secţie-secţiune, ascensiune-ascendenţă, final-finalitate, complement-compliment, arbitral-arbitrar, original-originar, inovator-novator, enerva-inerva, finit-finisat, simplu-simplist, fortuit-forţat, inveterat-învederat, releva-revela, învesti-investi, insera-însera.* Fenomenul care determină confuzia între astfel de cuvinte este **atracţia paronimică**, definit ca atragerea unui cuvânt mai puţin folosit de către paronimul său mai familiar vorbitorilor. Astfel, *a apropria* „a-şi însuşi lucruri sau bunuri străine" este atras de mult mai cunoscutul *a apropia* „a aduce mai aproape". Un fenomen mai complex din punct de vedere lingvistic îl reprezintă **etimologia populară**, care este deformarea unui cuvânt sub influenţa altui cuvânt care este considerat, greşit, ca fiind **baza** (sau **etimonul**) acestuia: *remuneraţie* este transformat în *renumeraţie*, pentru că se crede că derivă din *număr; reclamaţie* devine *lăcrămaţie*, prin asocierea etimologică greşită cu *lacrimă*.

Necunoaşterea exactă a sensului unor cuvinte duce la decodarea greşită a disponibilităţilor semantice de asociere ale acestora şi, în consecinţă, la combinaţii semantice greşite sau neclare. Deficienţele provin din suprapunerea inutilă a unor sensuri sau din incompatibilitatea semantică a membrilor unor îmbinări lexicale.

Scanned with OKEN Scanner

b. Pleonasmul

Pleonasmul reprezintă întrebuinţarea, în anumite combinaţii lexicale, a unor cuvinte care repetă nemotivat şi inutil aceeaşi idee. Câteva exemple: *a repeta din nou, procent de cinci la sută, exemplu pilduitor, sentimente sufleteşti, a aduce la acelaşi numitor comun, scurtă alocuţiune, a schiţa sumar, a prefera mai bine, a extermina în masă, a scruta cu atenţie, a urma în continuare, dar însă, din nou iarăşi, însă totuşi, a colabora împreună, stimă şi respect.* Apar construcţii pleonastice între cuvinte simple şi unităţi frazeologice: *mijloace mass-media* (*media* provine din latină, unde înseamnă „mijloace"). Faţă de exemplele de mai sus, care sunt greşeli de exprimare, există situaţii intermediare, în care suprapunerea semantică are la bază intenţia stilistică de a se insista asupra unei idei sau necesitatea fluenţei lexico-sintactice: *cobori în jos, Luceafăr blând; a aduce o contribuţie; am văzut cu ochii mei; a escalada un zid; perspective de viitor*;

c. Dezacordul semantic (compatibilitatea semantică)

Dezacordul semantic (sau **compatibilitatea semantică**) între cuvinte se produce atunci când ele se combină fără a se ţine seama de **disponibilităţile** (respectiv **restricţiile** semantice) ale acestora privind asocierea sintactică. În ultimă instanţă, acest gen de abateri se datorează cunoaşterii insuficiente a sensului cuvintelor (în care, de fapt, e cuprinsă restricţia semantică). De exemplu, când se spune că „nişte tineri sunt bine *alcătuiţi fizic*" se neglijează restricţia termenului *alcătuiţi* privind „gruparea de elemente combinate", pe care nu o au sinonimele sale, mult mai potrivite în contextul dat, *făcuţi*, respectiv *formaţi*. Alte câteva exemple: „*se desfăşoară* în faţă lor un *cadru* impresionant" (verbul arată o mişcare, substantivul se referă la ceva „fix"), „are o *statură magistrală*" (substantivul se referă la dimensiuni, adjectivul la „măiestrie, creativitate"), „cineva *infirmă constatarea*" (primul cuvânt însemnând „a

Scanned with OKEN Scanner

dovedi ca neadevărat", iar al doilea „stabilirea realităţii unui lucru, a adevărului unui fapt")„ „şi-*a adjudecat premiul*" (verbul înseamnă „a atribui un bun aceluia care a oferit mai mult la licitaţie"); „*câştigă* cursa *confortabil*" (confortabil înseamnă „care oferă confort", nu „fără efort", aşa cum cred, probabil cei care utilizează construcţia).

O mare parte a dezarcordurilor semantice privesc folosirea neologismelor, care, fiind mai noi în limbă, au sensuri mai restricţionate (prezintă deci mai multe restricţii de combinare) decât sinonimele lor cu mai veche carieră în vocabular. Fiind puse neatent în locul acestora în diverse contexte, creează incompatibilităţi supărătoare. exemple: „fermoarul *nu circulă*", „ceasul *staţionează*", „cântecul *debutează* cu o notă înaltă", „am *servit* fiecare câte o prăjitură" (*a servi* înseamnă „a oferi altuia").

Căutarea cu orice preţ a unor termeni „culţi", „radicali" şi evitarea cuvintelor obişnuite, considerate „banale", inclusiv în contexte care nu solicită aceste exigenţe, este denumită **cultism** şi reprezintă o deficienţă de exprimare.

Alteori sunt înlocuite nepotrivit neologismele între ele: „autorul *a creionat* (în loc de *a schiţat*) o compoziţie reuşită„ „a întreprinde *demersuri*„ (în loc de *măsuri*), „*a tensionat* eforturile" (în loc de a *intensificat*); sau cuvintele vechi între ele: „După cum *cunoaştem*..." (în 'oc de *ştim*).

Artificioasă apare şi folosirea insistentă, în contexte nespecifice, a unor arhaisme: „cum *tălmăciţi* această situaţie?" (în loc de *interpretaţi*), „*statornicirea* vieţii teatrale" (în loc de *impunerea* sau *consolidarea*). Până de curând, acest **manierism** al cuvintelor cu iz vechi, nobil, abunda în textele de tot felul, fapt ce le face acum desuete chiar în contextele în care s-ar potrivi. Alte astfel de cuvinte erau: *asemuit, tărâm, a îndritui, a dobândi, sălaş, simţăminte*. **Derivatele noi** sunt şi ele frecvent folosite în îmbinări nu întotdeauna corespunzătoare. *Graţiozitate, rigurozitate, vigurozitate*, înlocuiesc nemotivat sinonimele mai vechi (şi mai potrivite) *graţie, rigoare, vigoare*. Se ajunge chiar la creaţii rebarbative cu acest sufix: *amicalitate,*

Scanned with OKEN Scanner

artisticitate. Formaţiile *uzitare*, *contextuare*, *esenţializare* deranjează şi ele uneori prin folosirea abuzivă în locul sinonimelor lor foarte c' re şi active *a folosi* (sau *a utiliza*), *a situa în context*, *a rezuma*. Alte sufixe aflate în expansiune, de multe ori nemotivată, sunt: *-al (centripetal)*, *-ic (identic, filmic, poemic)*, *-tor (aparţinător, întârzietor, rezolvitor)*, *-ist (sunetist, luminist)*.

Evident, nu toate exemplele de mai sus pot fi considerate **greşeli**. Unele sunt **stângăcii**, sau **excese (abuzuri)** lexicale, supărătoare mai ales pentru vorbitorii cu o cultură lingvistică nuanţată, care trebuie să fie, credem noi, arbitrii înnoirii şi funcţionării lexicului (cel puţin până la impunerea în uz a formelor, inclusiv aberante, aşa cum se mai întâmplă).

Esenţială pentru evitarea unor greşeli sau nereuşite în combinarea cuvintelor rămâne cunoaşterea corectă şi completă a sensului cuvintelor (mai ales a celor noi) şi a raporturilor semantice ale acestora (îndeosebi sinonimice, antonimice şi paronimice) cu alte cuvinte. Competenţa lingvistică pretinde, în acest caz, pe lângă semantizarea precisă a cuvintelor însuşirea valenţelor (disponibilităţilor) şi restricţiilor de combinare a acestora. Unii specialişti au propus constituirea unui compartiment distinct al lexicologiei, dedicat **combinatoricii lexicale** (mai exact **semantice**), aflat în corelaţie cu **sintaxa**, care studiază îmbinarea gramaticală a unităţilor lexicale şi supralexicale.

d. Adecvarea cuvântului la specificul textului

Adecvarea cuvântului la specificul stilistic al textului este o exigenţă de rafinament a selecţiei lexicale. Poate fi considerată o formă de **compatibilitate**, dar, spre deosebire de aceasta, care se manifestă la nivelul relaţiei bilaterale, în **sintagmă** sau **propoziţie**, adecvarea se raportează la **text** (care are ca nivel minim **fraza**), printr-o relaţie **multilaterală** şi **difuză** (**potrivirea** este apreciată în raport cu toate componentele textului şi cu textul în ansamblul său). **Disponibilităţile** combinatorii, rezultate ale impactului virtualităţilor semantice ale cuvintelor

Scanned with OKEN Scanner

în diverse contexte, privesc **conotaţiile stilistice**. Acestea trebuie să fie adecvate stilului care marchează textul în care este introdus cuvântul şi care, la rândul lui, este dependent de specificul **conţinutului** de idei transmis, de **autorul** textului, de **receptorii** săi şi de **situaţia** în care se produce comunicarea. **Diferenţierea** (sau **marcarea**) stilistică se produce pe mai multe axe: nivele stilistice, stiluri funcţionale, domenii profesionale, axa temporală, răspândirea teritorială, raportarea la normele limbii literare, frecvenţa utilizării cuvântului, atitudinea afectivă.

Nivelele stilistice definesc gradul de marcare stilistică a unui text: **nivelul stilistic neutru** este nemarcat stilistic (sau este marcat zero, cum se mai spune) şi, de aceea, solicită cuvinte (sau mai precis, sensuri) fără conotaţii stilistice (*casă, carte, a mânca, a vorbi*); **nivelul stilistic înalt (solemn, livresc)** prezintă conotaţii stilistice marcate „pozitiv" datorită sferei „selecte" de întrebuinţare (unele sunt poetice - *chip, diafan, flamură, genune* -, altele au „aureola" ştiinţifică - *substanţă, sistem, paradigmă, entropie* -, altele poartă pecetea „prestigiului" juridic-administrativ: *conformitate, legal, normă, consecinţă* etc.); nivelele **colocvial** şi **familial** sunt marcate, în general, negativ (*a căpăta, a bârfi, chiul, hodorog, moacă*)

Stilurile funcţionale sunt bine conturate din punct de vedere lexical. În afara unor cuvinte de uz general (în primul rând instrumentele: verbele auxiliare şi copulative, articolul, cea mai mare parte a pronumelor şi numeralelor, prepoziţiile, conjuncţiile), folosesc fiecare anumite categorii de cuvinte: **stilul ştiinţific** utilizează de preferinţă stratul abstract şi terminologic (*definiţie, caracteristică, principiu, simbol, a aborda, demers, a demonstra, experienţă, sistematizare, analiză*); **stilul administrativ-juridic** abundă în cuvinte şi expresii oficiale (*decret, hotărâre; ordonanţă, ordin, decizie, mandat, în conformitate cu..., având în vedere..., subsemnatul, anexă, adeverinţă, consilier, a ratifica*); **stilul artistic** este dominat de **figuri de stil** (metafore, comparaţii, epitete, metonimii, hiperbole), valorificând, în funcţie de situaţie, toate sferele

lexicale (arhaisme, regionalisme, cuvinte de argou, termeni profesionali etc.); **stilul publicistic** este un stil pestriţ (de aceea mulţi specialişti nu-i recunosc individualitatea), cuprinzând o mare diversitate lexico-frazeologică, îndeosebi neologisme şi cuvinte „la modă", din domeniul politic, social, cultural sau din perimetrul tematic al materialului respectiv.

Domeniile profesionale cărora le aparţine un anumit text îşi pun amprenta asupra compoziţiei lexicale a textului. Dacă va fi un text medical, de exemplu, vor fi dominanţi termenii de specialitate, medicali: *sindrom, profilactic, somatic, rezecţie, patologic* etc.

Axa temporală reliefează mai ales **lexicul arhaic**, care are o conotaţie evocativă, istorică (*voievod, paloş, oaste, sceptru*) şi **lexicul neologic**, însoţit frecvent de conotaţii legate de modă, modern, actualitate (*mecatronică, display, formatare, software, megastar, hit*).

Răspândirea teritorială separă cuvintele folosite pe întreg teritoriul ţării de regionalisme. Acestea din urmă au conotaţii de culoare dialectală, fiind folosite îndeosebi în stilul artistic. **Raportarea la normele limbii literare** diferenţiază termenii literari de cuvintele populare, neadmise în limbajul literar standardizat (în care nu pot apărea, de pildă, *blid, năsoi, lăboaie, frunzulică, frunzuleană*).

Frecvenţa folosirii în vorbire marchează stilistic cuvintele. Din acest punct de vedere, unele fac parte din **lexicul uzual** şi pot fi utilizate într-o gamă largă de texte, altele sunt **cuvinte ocazionale** sau **rare** şi trebuie folosite cu precauţie, numai în texte cu care se „asortează" tematic. Încărcarea excesivă a unui text cu o anumită categorie lexicală constituie un **abuz** (cel mai adesea apar **abuzurile de neologisme**, de **termeni profesionali** sau de **elemente colocviale**).

Atitudinea afectivă se regăseşte în lexic prin conotaţiile favorabile sau nefavorabile. exemple: *maestru, profesionalism, ţinută, verticalitate, umanitar, conciliere, democraţie*, (pentru prima categorie), *totalitar, dictatură, diletantism, mâncău, ofiţeraş, zurbagiu*, (pentru a doua categorie).

Scanned with OKEN Scanner

Stratificările lexical-stilistice schiţate mai sus nu formează sisteme închise, izolate, ci sfere în continuă interacţiune şi schimbare. Există chiar **fluxuri preferenţiale de circulaţie a împrumutului** dintr-o variantă stilistică în alta. În limba actuală, de pildă, lexicul informaticii şi comunicării, managementului, financiar-contabil, numele proprii constituie surse de iradiere în diverse limbaje, chiar în cele mai îndepărtate ca specific de domeniile menţionate (cum ar fi cultura, învăţământul, arta).

A folosi **cuvinte adecvate** unui text înseamnă să ştii să comunici (în scris sau/şi oral) **nuanţat** şi **rafinat**, să te exprimi **precis**, să respecţi cerinţele de **puritate** şi **proprietate** stilistică. Acest lucru se învaţă printr-o îndelungată practică a folosirii cuvântului în diverse texte şi contexte. Condiţia de bază pentru a putea da curs unei astfel de preocupări o reprezintă cunoaşterea intimităţi or semantico-stilistice ale cuvintelor, lărgirea şi rafinarea permanentă a vocabularului propriu. **Performanţa comunicativă** se poate obţine aşadar prin exerciţiu intens, dar ea e condiţionată strâns de optimizarea **competenţei lingvistice**. Cartea de faţă oferă un cadru complet, conceptual şi operaţional, pentru facilitarea şi orientarea unui asemenea demers.

Scanned with OKEN Scanner

BIBLIOGRAFIE

1. Mihail Andrei, Iulian Ghiţă, *Limba română. Fonetică, lexicologie, gramatică, stil şi compoziţie, exerciţii*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1983.

2. Nicolae Andrei, *Dicţionar etimologic de termeni ştiinţifici*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987.

3. Gabriel Angelescu, *Dicţionar de dificultăţi ale limbii române*, Editura Coresi, 1991.

4. Mioara Avram, *Ortografie pentru toţi*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1990.

5. Angela Bidu-Vrânceanu, *Structura vocabularului limbii române contemporane*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986.

6. Angela Bidu-Vrânceanu, Narcisa Forăscu, *Modele de structurare semantică. Cu aplicaţii la limba română*, Editura Facla,, Timişoara, 1984.

7. Angela Bidu-Vrânceanu, Narcisa Forăscu, *Cuvinte şi sensuri, Polisemia, sinonimia, antonimia prin exerciţii*, Editura Ştiintifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1988.

Scanned with OKEN Scanner

19. Florica Dimitrescu, *Dicţionar de cuvinte recente*, Editura Albatros, Bucureşti, 1981.

20. Gabriela Duda, Aglaia Gugui, Marie Jeanne Woicicki, *Dicţionar de expresii şi locuţiuni ale limbii române*, Editura Albatros, Bucureşti, 1985.

21. Al. Gruar, *Limba română corectă*, Editura Ştiinţifică, 1963.

22. Victor V.Grecu, *Limba română contemporană*. Limbă literară, fonetică, lexicologie, Oradea, 1974.

23. Valeria Guţu Romalo, *Coectitudine şi greşeală* (Limba română azi), Editura Ştiinţifică, 1972.

24. Teodor Hristea (coordonator), *Sinteze de limba română*, Editura Albatros, Bucureşti, 1984.

25. *Formarea cuvintelor în limba română*, I, (Compunerea), Editura Academiei, 1970.

26. *Formarea cuvintelor în limba română*, II (Prefixele), Editura Academiei, 1978.

27. *Formarea cuvintelor în limba română*, III (Sufixele), 1 (Derivarea verbală), Editura Academiei, Bucureşti, 1989.

28. Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1978.

29. Ilie Manole, Gheorghe Ionescu, *Dicţionar marinăresc*, Editura Albatros, Bucureşti, 1982.

Scanned with OKEN Scanner

Pentru toate vârstele,
cărţi fără vârstă!

Exclusiv prin poştă!

Nr. 1 în România!

Taxele poştale
suportate de Club!

Clubul de carte NICULESCU

România, 78182 - Bucureşti, Sector 1
Str. Octav Cocărăscu 79, Telefon/Fax 6 18 20 29
Cont 40.10.0770.00002.91019 BANC POST SMB

CE VĂ OFERĂ?

- **CATALOG TRIMESTRIAL** cuprinzând zeci de titluri de valoare ale Editurii NICULESCU, din cele mai diferite domenii, pentru toate gusturile, într-o ţinută grafică şi artistică deosebită
- **ECONOMIE DE TIMP PRIN SCUTIREA DRUMULUI PÂNĂ LA LIBRĂRIE**, cărţile fiind cumpărate la preţul oficial înscris pe copertă
- **ACCES DIRECT** la cititorii din **SATE** şi **LOCALITĂŢI FĂRĂ LIBRĂRII**
- **SUPORTAREA TAXELOR POŞTALE** în totalitate de către Club
- **ÎNSCRIERE** şi preluare **RAPIDĂ** a comenzii (în scris, cu precizarea adresei **COMPLETE** - inclusiv telefon şi cod poştal - şi a datei naşterii)
- **SERVICIU SUPLIMENTAR** numai pentru membrii Clubului: **COMENZI PRIN TELEFON - 24 DE ORE DIN 24**
- **UN PREMIU SPECIAL (O CARTE GRATUIT), DE FIECARE DATĂ**, pentru acel membru al Clubului care aduce **UN NOU MEMBRU**
- **PREMII DE SFÂRŞIT DE AN** pentru primii zece abonaţi individuali (în ordinea valorii cărţilor cumpărate)
- **PREMII DE FIDELITATE** pentru acei membri ai Clubului care au o vechime neîntreruptă de minimum 2 ani (Distincţie de bronz), 5 ani (argint), 10 ani (aur) - constând în cărţi distribuite gratuit din cele mai bune titluri ce vor fi specificate în cataloagele trimestriale

PRIMA OFERTĂ:

● Manuale preparatoare de limba română, istorie, matematică,..., pentru bacalaureat, admitere în licee şi facultăţi ● Manuale şi ghiduri de conversaţie în limbile engleză, franceză, italiană, germană etc. ● Lucrări de utilitate generală pentru orice gospodărie ● Romane celebre ale literaturii universale

După primirea cererii de înscriere, Clubul trimite (gratuit) catalogul trimestrial.

Clubul vă aşteaptă cu bucurie şi speranţă!

Scanned with OKEN Scanner

Apariţii la Editura NICULESCU

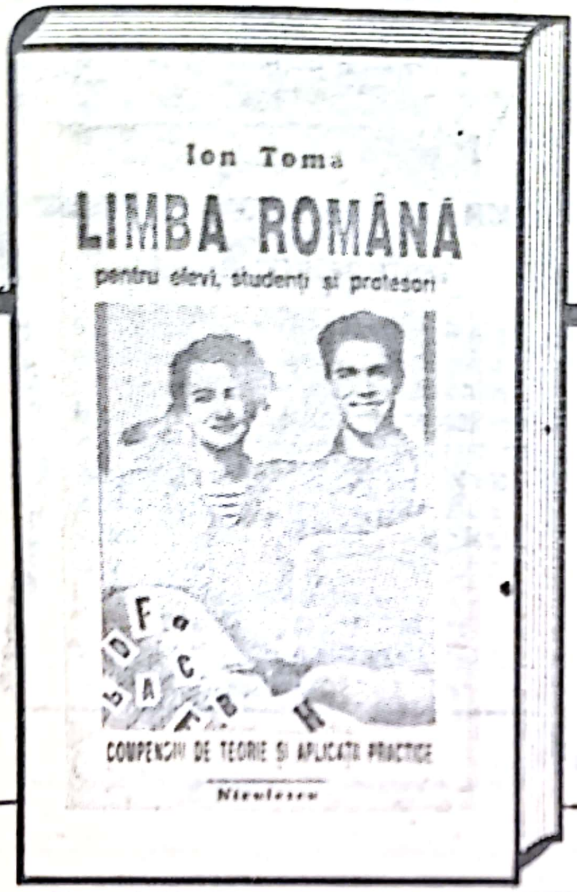

ISBN 973-568-036-x
Format 12,5x20 cm, 248 p.
Coperta policromie lăcuită

I. Toma
LIMBA ROMÂNĂ, Compendiu de teorie şi aplicaţii practice

Adresându-se profesorilor, studenţilor şi viitorilor studenţi la facultăţile umaniste, funcţionarilor publici şi oamenilor de afaceri, candidaţilor la concursurile de admitere şi bacalaureat, tuturor celor interesaţi, lucrarea de faţă constituie un excelent instrument de actualizare şi sistematizare a problematicii limbii române, un îndrumar deosebit de eficient privind optimizarea performanţei lingvistice.

O lucrare de referinţă în aprofundarea limbii române

Un instrument complex, dar accesibil

ISBN 973-568-040-8
Format 12,5x20 cm, 316 p.
Coperta policromie lăcuită

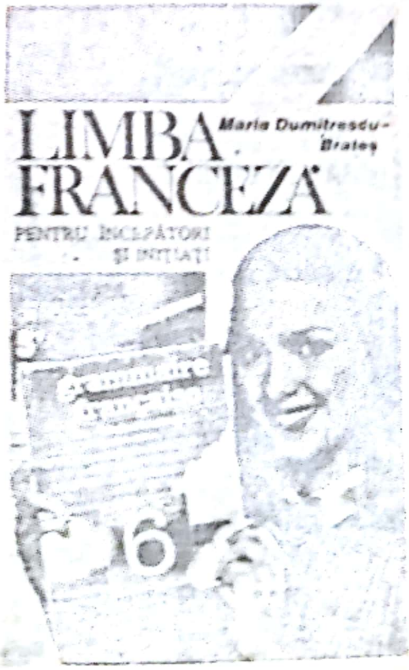

Maria Dumitrescu Brateş
LIMBA FRANCEZĂ
PENTRU ÎNCEPĂTORI ŞI INIŢIAŢI

Acest manual se adresează tuturor acelora care doresc să se iniţieze în noţiunile de bază ale limbii franceze. Parcurgând toate etapele acestei lucrări (lecturi, exerciţii lexicale şi gramaticale), cititorul va putea în final construi corect elementele unei conversaţii, va înţelege conţinutul unui text simplu în limba franceză, alcătuindu-şi, astfel, un bagaj de cunoştinţe ce-i va fi extrem de util în situaţii dintre cele mai diferite: lecturi, traduceri, deplasări în spaţiul francofon etc.

Franceza de bază într-un singur volum

O călăuză şi un prieten apropiat!

Scanned with OKEN Scanner

ISBN 973-568-037-8
Format 12,5x20 cm, 304 p.
Coperta policromie lăcuită

Radu Mihai Papae
TESTE DE INTELIGENȚĂ

Perfecționarea gândirii logice, diversificate și imaginative, a devenit un imperativ al vieții noastre actuale. În acest sens, testele de inteligență reprezintă cel mai modern și utilizat sistem pentru aprecierea posibilităților intelectuale ale celor ce aspiră la ocuparea unui loc mai înalt pe scara ierarhiei sociale, pentru angajări, tot felul de concursuri, admiteri și - de ce nu? - amuzament.

Prima culegere de acest gen publicată în România!
O cheie ce poate deschide oricui porțile succesului!

ISBN 973-568-046-7
Format 12,5x20 cm, 300 p.
Coperta policromie lăcuită

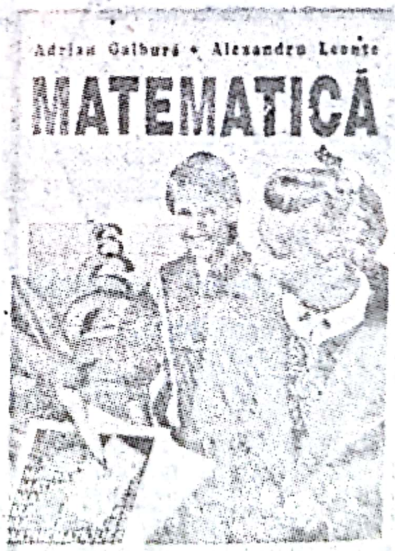

A. Galbură și A. Leonte
MATEMATICĂ GIMNAZIU

Prezenta lucrare trece în revistă capitolele matematicii gimnaziale, abordând de la simplu la complex majoritatea tipurilor de probleme, prezentând cititorului rezolvări complete și detaliate, însoțite de un material grafic bogat și intuitiv.

Cheia succesului la examenul de admitere în liceu
Un excelent instrument pentru studiul individual!

Scanned with OKEN Scanner

ISBN 973-568-034-3
Format 12,5x20 cm, 318 p.
Coperta policromie laminată

Marin Nedelea - ISTORIA ROMÂNIEI (I)

Compendiul de față, structurat în două volume, prezintă, într-o manieră obiectivă și sintetică, doctrinele principalelor curente de idei ce s-au manifestat pe scena politică românească în perioada 1848-1940, reflectate în cariera politică a peste 50 de personalități de prim rang. Este deosebit de util atât pentru elevi și studenți, cât și pentru profesori și cercetători. Din cuprinsul acestui volum: PAȘOPTISMUL, CONSERVATORISMUL, LIBERALISMUL.

Un tablou complet al scenei politice românești prin personalitățile sale cele mai marcante
Prima lucrare de acest gen destinată publicului larg

ISBN 973-568-035-1
Format 12,5x20 cm, 304 p.
Coperta policromie laminată

Marin Nedelea - ISTORIA ROMÂNIEI (II)

Compendiul de față, structurat în două volume, prezintă, într-o manieră obiectivă și sintetică, doctrinele principalelor curente de idei ce s-au manifestat pe scena politică românească în perioada 1848-1940, reflectate în cariera politică a peste 50 de personalități de prim rang. Este deosebit de util atât pentru elevi și studenți, cât și pentru profesori și cercetători. Din cuprinsul acestui volum: SOCIALISMUL, NAȚIONALISMUL, NAȚIONAL-ȚĂRĂNISMUL, EXTREMISMUL DE DREAPTA.

Un tablou complet al scenei politice românești prin personalitățile sale cele mai marcante
Prima lucrare de acest gen destinată publicului larg

Scanned with OKEN Scanner

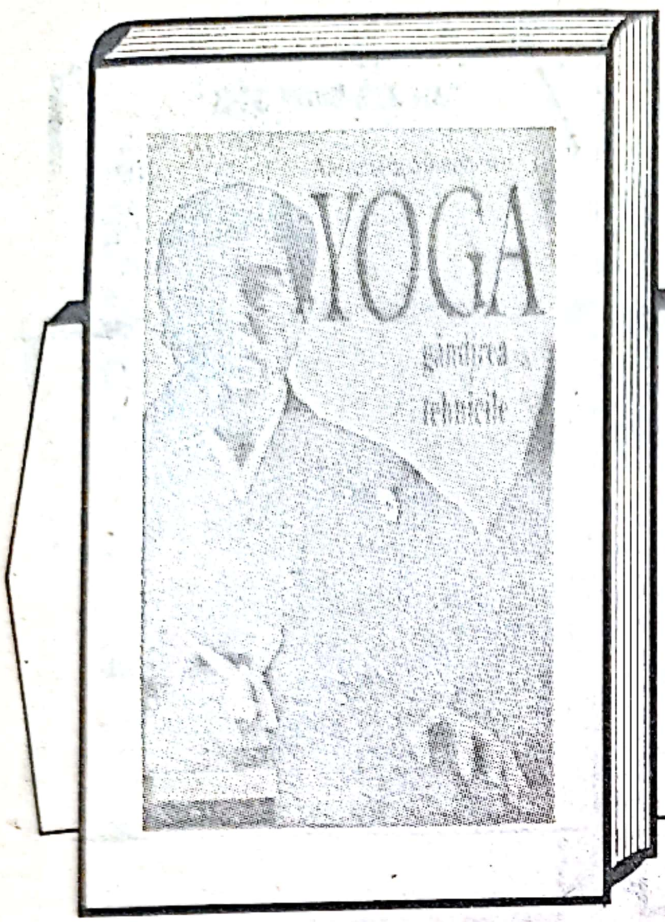

ISBN 973-568-045-9
Format 12,5x20 cm, 250 p.
Coperta policromie lăcuită

Alexandru Simionescu
YOGA, GÂNDIRE ȘI TEHNICI

Yoga — acest fenomenal mod de gândire și manifestare a geniului uman — fascinează de multă vreme spiritele aflate în căutarea echilibrului interior. Prezentând, într-o primă fază, religia și sistemele filosofice ale Indiei, lucrarea își propune apoi să-l inițieze pe cititor în tainele tehnicilor Yoga (asane), de la cele mai simple la cele mai complexe, care-i vor permite să ajungă la spiritualitate și la o stăpânire de sine ideală, prin meditație și relaxare.
Un prețios remediu al neliniștilor omului modern
O inițiere în universul fascinant al practicilor Yoga

ISBN 973-568-044-0
Format 12,5x20 cm, 240 p.
Coperta policromie lăcuită

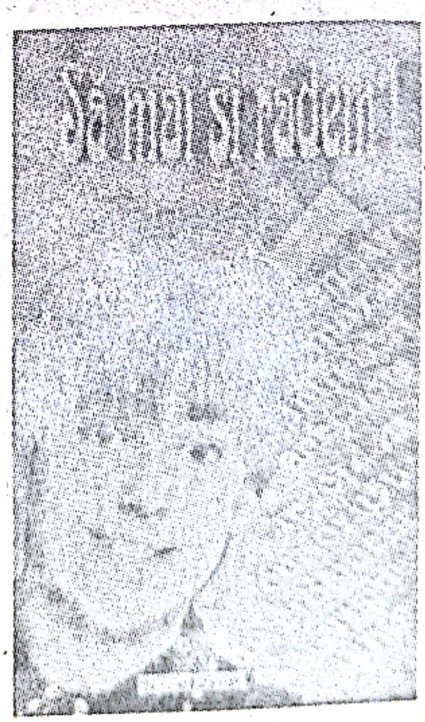

SĂ MAI ȘI RÂDEM !

Din cele mai vechi timpuri, omul a simțit nevoia să lupte împotriva grijilor vieții de zi cu zi cu armele irezistibile ale umorului și bunei dispoziții. Culegerea de față, reunind 1000 de anecdote, curiozități și recorduri din cele mai diverse domenii, își propune să fie un antidot al neliniștilor existenței moderne, o sursă benefică de amuzament și relaxare.
1000 de anecdote, curiozități și recorduri!
200 de pagini de râs și bună dispoziție!

Scanned with OKEN Scanner

ISBN 973-568-043-2
Format 12,5x20 cm, 259 p.
Coperta policromie lăcuită

Draga Neagu
MENIURI PENTRU TOATE OCAZIILE

Ce trebuie să cuprindă o masă de revelion? Dar o masă de nuntă, un bufet rece sau un aperitiv? Acest ghid practic și accesibil se străduiește să răspundă la aceste întrebări (și la multe altele), oferind gospodinelor sfaturi extrem de prețioase privind prepararea și ornarea mesei, în ocaziile cele mai variate ale vieții cotidiene.

Un ghid practic, accesibil și util
O carte ce nu trebuie să lipsească din nici o gospodărie

ISBN 973-568-042-4
Format 12,5x20 cm, 208 p.
Coperta policromie lăcuită

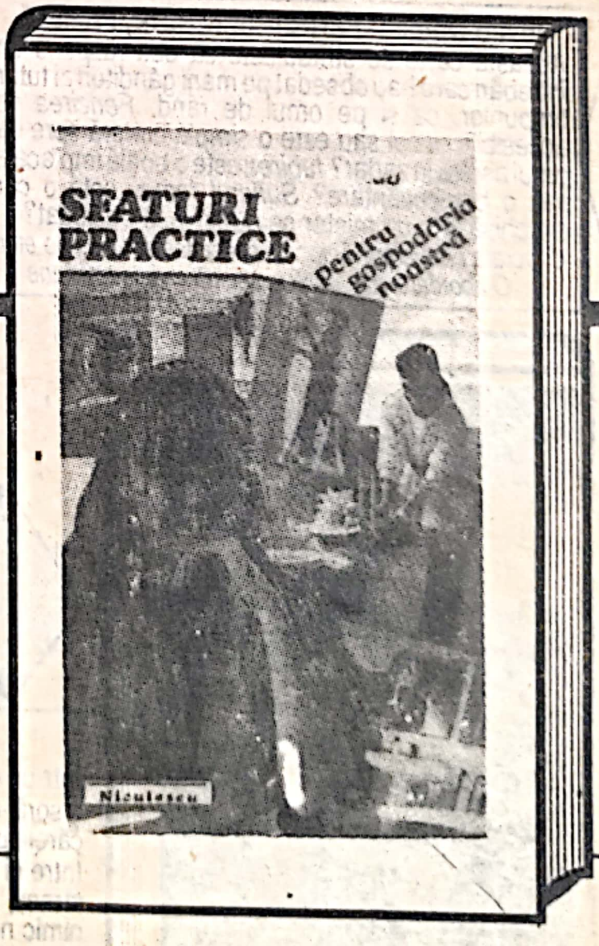

Draga Neagu - SFATURI PRACTICE

Oferind rețete și tehnici culinare diverse și accesibile, lucrarea de față reprezintă un instrument indispensabil oricărei gospodine care dorește să prepare mâncăruri dintre cele mai gustoase, într-o prezentare estetică atrăgătoare, pornind de la produse simple, naturale și cu un minim de cheltuieli.

Un ghid indispensabil oricărei gospodine
Un instrument de inițiere și perfecționare în arta culinară

Scanned with OKEN Scanner

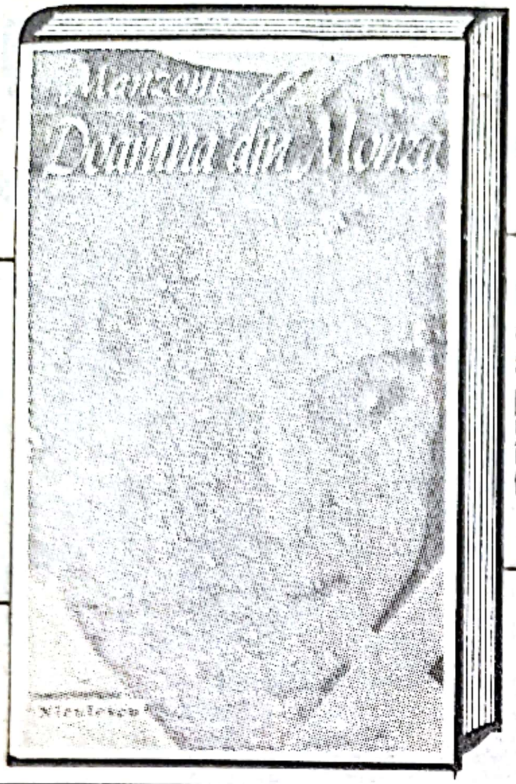

ISBN 973-568-041-6
Format 12,5x20 cm, 208 p.
Coperta policromie lăcuită

A. Manzoni - DOAMNA DIN MONZA

Inspirat dintr-un caz real petrecut în Italia, romanul este structurat în jurul personajului diabolic și întunecat al unei călugărițe aflată, fără voie, într-o continuă pendulare între viață și moarte, între credință și păcat, între lumină și umbră. Incapabilă să se răzvrătească împotriva sorții, mereu impusă de alții, ea va alege în final calea fatidică a desfrâului și nelegiuirii.

O poveste tragică inspirată de un fapt real
O carte esențială a romantismului italian

ISBN 973-568-033-5
Format 12,5x20 cm, 208 p.
Coperta policromie lăcuită

Iovan Ducici - FERICIRE, IUBIRE, FEMEIE

Această carte se străduiește să dea răspuns unor întrebări care i-au obsedat pe marii gânditori ai tuturor timpurilor, ca și pe omul de rând. *Fericirea* este accesibilă oricui sau este o simplă himeră spre care omul aspiră în zadar? *Iubirea* este o boală implacabilă sau o binecuvântare? *Sufletul femeii* este o carte deschisă sau un mister ce nu se lasă dezlegat?

O lucrare care oferă cititorului cheia acestor enigme eterne
O abordare înțeleaptă și senină a vieții cotidiene

ISBN 973-568-032-7
Format 12,5x20 cm, 208 p.
Coperta policromie lăcuită

W.S. Maugham - INCESTUL

Într-un decor de un exotism fascinant, doi tineri - frate și soră -duc o existență retrasă și misterioasă deasupra căreia planează o taină comună ce-i leagă implacabil. Între ei există legături pe cât de puternice pe atât de stranii, un echilibru pe care, în aparență, nimeni și nimic nu-l poate zdruncina. Până unde, oare, poate merge dragostea dintre frate și soră?

Un mister (aparent) de nepătruns
O lectură fascinantă plină de suspans și exotism

Scanned with OKEN Scanner

Ion Toma

LIMBA ROMÂNĂ

Compendiu de teorie şi aplicaţii practice

Adresându-se profesorilor, studenţilor şi viitorilor studenţi la facultăţile umaniste, funcţionarilor publici şi oamenilor de afaceri, candidaţilor la concursurile de admitere şi bacalaureat, tuturor celor interesaţi în domeniu, lucrarea de faţă constituie un excelent instrument de actualizare şi sistematizare a problematicii limbii române, un îndrumar deosebit de eficient privind optimizarea performanţei lingvistice.

O lucrare de referinţă în aprofundarea limbii române

Un instrument inedit, complex, dar accesibil

Volumul II cuprinde:

- **morfologia**
- **sintaxa**
- **stilistica.**

ISBN 973–568–036–X

Lei 2890

Scanned with OKEN Scanner